



**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN ENFLASYON
FARKININ FAİZ İLE İLİŞKİSİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Muhammet VARELCİ

**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ARVAS
Danışman**

**RİZE
2021**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Muhammet VARELCİ tarafından hazırlanan *İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faiz İle İlişkisi* başlıklı bu çalışma, 12.08.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan:	Prof. Dr. Şevket TOPAL	(Kabul/Red)
Üye:	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ARVAS	(Kabul/Red)
Üye:	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇİL	(Kabul/Red)

___ / ___ / ___

İmza

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim "İslâm Hukuku Açısından Enflasyon Farkının Faiz İle İlişkisi" konulu tezimi, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Eserimde, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dahil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır.

Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiç bir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. /...../.....

(İmza)

Muhammet VARELCİ

ÖN SÖZ

Günümüzde önemli bir mesele halini almış olan enflasyon, tarih boyunca çeşitli şekillerde insanlığın gündemini işgal etmiş ve özellikle son asırda iktisat ilminin uğraştığı problemlerden birisi olmuştur. İnsanların borç, alışveriş vb. ticarî muamelelerinde etkisini açıkça gösteren enflasyon probleminin parada yol açtığı değer yitimini faiz yoluyla telâfi etmeye çalışan günümüz ekonomi sistemi, bu probleme kendi anlayışına uygun birtakım çözümler üretmiştir. Aynı şekilde İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren varlığını az veya çok hissettiren enflasyon meselesine İslâm âlimleri de kayıtsız kalmamış, konuyla ilgili görüş ve yaklaşımlarını dile getirmişlerdir. Özellikle 20 ve 21. yy. İslâm hukukçuları, meseleye daha çok ilgi göstermiş; bunda enflasyon farkının söz konusu olduğu muamelelerin genişlemesinin de önemli etkisi olmuştur.

Enflasyon probleminin İslâm hukukçularını ilgilendiren tarafı, öncelikle borç veya vadeli alıveriş akdi gibi bir işlemten sonra parada meydana gelen değer farkının yani enflasyon farkının itibara alınıp alınmayacağı olmuştur. Zira bu fark, borç alınan anaparaya eklenen bir fazlalık olması hasebiyle İslâm hukukuna göre faiz olma şüphesi taşımaktadır. Dolayısıyla enflasyon farkının ödenmesi, faiz konusuyla da yakından ilişkili olmaktadır. Diğer yandan öteden beri tartışıl原因 enflasyon farkının ödenmesinin faiz olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususuyla ilgili olarak derli-toplu bir çalışma bulunmamaktadır. Bundan hareketle böyle bir çalışma yapma ihtiyacı olduğu görülmüş ve enflasyon farkının ödenmesine dair dört Sünnî mezhep, fetva kurulları ve günümüzdeki araştırmacıların ortaya koyduğu fikir ve yaklaşımların tespit edilip bir araya getirilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede enflasyon farkının ödenmesiyle ilgili olarak dile getirilen yaklaşımların mukayesesinin daha iyi yapılacağı ve genel görünümün daha net bir şekilde ortaya konulacağı düşünülmüştür.

Öncelikle bu çalışmayı sonuçlandırmaya beni muvaffak kılan Allah Teâlâ'ya sonsuz hamd ü senâ ederim. Ayrıca her zaman büyük bir samimiyet ve özveriyle danışmanlık yaparak çalışmaya katkı sağlayan hocam Dr. Öğr. Üyesi

Mehmet Sait ARVAS'a, ufuk açıcı değerlendirmeleriyle çalışmanın gelişmesine katkıda bulunan jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. şevket TOPAL ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇİL'e, yine çalışmanın yürütölmesi esnasında görüş ve yardımlarından faydalandığım Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Seracettin YILDIZ hocama ve burada ismini sayamadığım ancak yardımı dokunan diğer muhterem hocalarıma şükranlarımı sunar ve Allah'ın rızasına nâil olmalarını niyaz ederim. Son olarak haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim sevgili anneciğim ile babacığma, değerli kardeşlerime ve yetişmemde emeği geçen büyüklerime teşekkür eder ve kendilerine rabbimden sağlık, huzur ve afiyet dilerim.

Muhammet VARELCİ

RİZE 2021

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	9
ABSTRACT.....	10
KISALTMALAR.....	11
GİRİŞ	12

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN PARA VE FAİZ

I. PARA.....	16
A. Tanımı	16
B. Mahiyeti.....	20
C. İşlevi	22
D. Çeşitleri	25
1. Halkî Para.....	26
a. Dinar	26
b. Dirhem	27
2. Istılahî Para	29
a. Mağşûş	29
b. Fels	31

c. Kâğıt Para.....	34
E. Olayları.....	38
1. Kesâd/Ademü'r-revâc.....	38
2. İnkıtâ.....	39
3. Galâ.....	40
4. Rahs.....	40
a. Tanımı.....	40
b. Enflasyonla Benzerliği.....	41
II. FAİZ.....	45
A. Tanımı.....	45
B. Türleri.....	46
1. Ribe'l-câhiliye.....	46
2. Ribe'l-bey'.....	47
C. İlleti.....	49
1. Altın ve Gümüşte.....	50
a. Cins ve Vezin Birliği.....	51
b. Galiben Para Olma.....	54
c. Mutlaken Para Olma.....	55
2. Buğday, Arpa, Hurma ve Tuzda.....	56
a. Cins ve Keyl Birliği.....	56
b. Gıda Maddesi Olma.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

ENFLASYON FARKININ FAİZ İLE İLİŞKİSİNE

DAİR FIKHÎ YAKLAŞIMLAR

I. MEZHEPLERİN YAKLAŞIMLARI.....	59
----------------------------------	----

A. Hanefî Mezhebi.....	59
B. Mâlikî Mezhebi	64
C. Şâfiî Mezhebi	66
D. Hanbelî Mezhebi	69
II. GÜNCEL YAKLAŞIMLAR.....	72
A. Enflasyon Farkına İtibar Eden Yaklaşımlar	73
1. Mutlak Anlamda	73
a. Reel Faiz Olmadığı Sürece.....	73
b. Reel Faiz Olduğu Halde.....	77
2. Akdin Başında Şart Koşulmaması Halinde.....	78
3. Enflasyonun Aşırı Olması Kaydıyla	81
4. Ödemenin Geciktirilmesi Halinde	85
B. Enflasyon Farkına İtibar Etmeyen Yaklaşımlar	91
1. Mutlak Anlamda	91
a. Faiz Gerekçesiyle	91
b. Diğer Gerekçelerle	96
2. Sadece Bazı Durumlarda.....	97
a. Vade Farkıyla Satış Durumunda	97
b. Borcun Endekslenmesi Durumunda.....	98
SONUÇ VE ÖNERİLER	100
KAYNAKLAR	104

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ARVAS

Hazırlayan: Muhammet VARELCİ

Yıl: 2021

Sayfa Sayısı: 117

ÖZET

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN ENFLASYON FARKININ FAİZ İLE İLİŞKİSİ

Bu çalışmada İslâm hukuku açısından faizle ilişkilendirilebilir bir mesele durumundaki enflasyon farkının ödenmesi problemine dair yaklaşımların tespiti amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle para ve faiz konuları ele alınmış ardından ise dört Sünnî mezhep, fetva kurulları ve bazı araştırmacıların enflasyon farkının ödenmesine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bu noktada farklı görüş sahibi müctehidlerin varlığına karşın mezheplerin genel görüşünün enflasyon farkına itibar etmeyerek mislin ödenmesi yönünde olduğu görülmüştür. Fetva kurulları ve ilgili araştırmacıların yaklaşımları ise çeşitlilik göstermiştir. Buna göre faiz veya diğer gerekçelerle mutlak olarak enflasyon farkının ödenmemesi gerektiğini savunan yaklaşımlar olduğu gibi bunu bazı durumlarla sınırlayan yaklaşımlar da benimsenebilmiştir. Diğer taraftan mutlak olarak enflasyon farkının ödenmesini kabul eden yaklaşımlarla birlikte bunu bazı şart ve durumlarla sınırlayan yaklaşımların olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca enflasyon farkının hesaplanması ve ödenme zorunluluğu bağlamında farklı yaklaşımlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Borç, Faiz, Para, Enflasyon, Enflasyon farkı.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ARVAS

Author: Muhammet VARELCİ

Year: 2021

Pages: 117

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP OF INFLATION DIFFERENCE AND INTEREST IN TERMS OF ISLAMIC LAW

In this study, it is aimed to determine the approaches to the problem of paying the inflation difference, which is an issue that can be associated with interest in terms of Islamic law. In this context, firstly money and interest issues are discussed and then the views of four Sunni madhhabs, fatwa committees and some researchers on the payment of the inflation difference are given. At this point, despite the existence of mujtahids with different views, it has been seen that the general view of the madhhabs is to pay the same amount in return, disregarding the inflation difference. The approaches of fatwa committees and researchers on this field have varied. Consequently, there are approaches that argue that the inflation difference should not be paid absolutely for interest or other reasons, as well as approaches that limit this to certain situations. On the other hand, it has been determined that there are approaches that accept the payment of the inflation difference in absolute terms and that there are approaches that limit this to some conditions and situations. In addition, it has been concluded that there are different approaches in the context of the calculation of the inflation difference and the obligation to pay.

Keywords: Islamic Law, Debt, Interest, Money, Inflation, Inflation difference.

KISALTMALAR

AAOIFI : Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial
Institutions

b. : İbn

bk. : Bakınız

by. : Basım yeri yok

çev. : Çeviren

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

Dr. : Doktor

ed. : Editör / ler

g : Gram

Hz. : Hazreti

İSAV : İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

kg : Kilogram

KTO : Konya Ticaret Odası

No. : Hadis numarası

Öğr. : Öğretim

öl. : Ölüm tarihi

Prof. : Profesör

r.a. : Radıyallahu anh

r.anhâ : Radıyallahu anhâ

s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TKBB : Türkiye Katılım Bankaları Birliği

t.y. : Basım tarihi yok

vb. : Ve başkası/ve benzeri/ve bunun gibi

vd. : Ve diğerleri

y.e.y. : Yayın evi yok

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Sınırları

İslâm hukuku, değişim ve dönüşüm gösteren şartlara paralel olarak gelişme gösteren bir yapıya sahiptir. Bu esnek yapısından dolayı hem geçmişte ortaya çıkmış hem de gelecekte ortaya çıkacak içtihadı açık her bir olay için mutlaka bir hüküm veya çözüm üretebilmiştir. Bu hüküm veya çözümler ise İslâm hukukçularının anlayış, bilgi ve birikim derecesine ya da bakış açısına göre çeşitlilik göstermiş ve halen de göstermeye devam etmektedir. Özellikle yeni ve güncel meselelerde hem geçmişte üretilen içtihatlarla başvurulmakta hem de bugünün penceresinden yorumlar yapılmaktadır. Çalışmanın konusu olan enflasyon da bu yeni ve güncel meselelere bir örneklik teşkil etmektedir. Zira enflasyon, özellikle günümüzde yaygın bir şekilde kullanılmakta olan kâğıt para sistemine bağlı olarak insanların satın alım gücüne doğrudan etki eden bir problem olduğundan İslâm hukukçularının da kayıtsız kalamayacağı bir meseledir.

Enflasyon probleminin taşıdığı bu önemden dolayı İslâm hukukçuları meseleye kendilerini ilgilendiren perspektiften bakarak konuyla ilgilenmiştir. Enflasyonun Müslümanları ilgilendiren boyutu, öncelikle enflasyondan kaynaklı olarak değer kaybeden paranın vadeli işlemlerde ödemesinin nasıl yapılacağıdır. Şöyle ki zimmete borç olarak geçen anapara üzerine ödeme tarihi geldiğinde enflasyon farkı kadar bir fazlalık eklenip eklenemeyeceği İslâm faiz doktrini açısından tartışılmış ve ilk devir hukukçularından bugüne kadar birçok içtihat ve görüş belirtilmiştir. İşte Müslümanların iktisadî faaliyetlerinde önemli bir yer işgal eden enflasyon farkının İslâm'ın haram kıldığı ve şiddetle yasakladığı faizle olan bu münasebetinden dolayı çalışmanın konusu, enflasyon farkının faizle ilişkisi olarak belirlenmiş ve ödemelere enflasyon farkı eklemenin faiz olup olmayacağına dair İslâm hukukçularının yaklaşımları incelenmiştir.

Bu kapsamda öncelikle enflasyon olayının üzerinde gerçekleştiği para, İslâm hukukuna göre ele alınmıştır. Bu bağlamda paranın neliğine, halkî-ıstilahî ayırımına, olaylarına ve özellikle de fıkıh kaynaklarında rahs diye tabir edilen para olayının enflasyonla benzerliğine değinilmiştir. Burada çalışma konusu açısından kâğıt para ile aynı özellikleri taşıyan ve aynı hükümlere tâbi olacağı düşünülen kaydî, dijital, kripto vb. para çeşitlerinin ayrı bir başlık altında ele alınmalarına gerek duyulmamıştır. Dolayısıyla ıstilahî/itibarî paralar mevzusu, mağşûş, fels ve kâğıt para ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte kâğıt para başlığı altında kaydî paraya kısaca yer verilmiştir. Daha sonra faiz konusuna geçilmiş burada özellikle faizin kapsamına girmesi bakımından kâğıt paranın hükmü, altın ve gümüşle ilgili bahiste değerlendirilmiştir. Son olarak ise enflasyon farkının ödenmesiyle ilgili olarak mezheplerde ve günümüzde dile getirilen fetva ve görüşler işlenmiştir. Hem faiz konusu hem de mezheplerin enflasyon farkının ödenmesiyle ilgili yaklaşımları işlenirken dört Sünnî mezhebin görüşleri dışına çıkılmamıştır. Enflasyon farkıyla ilgili olan güncel yaklaşımlar ise kurul fetva veya kararları ve farklılık arz eden bireysel görüşlerle oluşturulmuştur.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Enflasyon farkının hem ödenmesi hem de ödenmemesi durumunda ortaya lehte ve aleyhte çeşitli sonuçlar çıkmaktadır. Özellikle İslâm dininde şiddetle haram kılınan faize bulaşma ihtimali olması meseleyi Müslümanlar açısından daha mühim hale getirmektedir. İşte bu çalışmada bir taraftan enflasyon farkının ödenmesi veya ödenmemesi yönündeki görüşler, gerekçeleriyle birlikte ele alınmış diğer taraftan mezheplerin konuyla ilgili fetvalarıyla birlikte günümüzde meseleyi anlama ve açıklama sadedinde benimsenen fikirler, bir arada sunulmuştur. Böylece ulaşılabilen tüm yaklaşımları içermesinin yanı sıra bu yaklaşımlar arasında özellikle de geçmişle günümüz arasında mukayese yapmaya imkân tanıyarak genel bakış açısını ortaya koymasının çalışmayı önemli kılacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca konuyla ilgili hazırlanan tezlerin; eski tarihli olması, sayılarının az olması, mezhep fetvalarını ayrıntılı ve bütüncül bir şekilde ele almaması ve güncel yaklaşımlara neredeyse hiç temas etmemesi bu çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte bugüne nazaran geçmişte imkân ve kaynakların kısıtlı olması sebebiyle bu tezlerin,

konunun mahiyeti hakkında genel bir fikir edinmek için yeterli olduğu söylenebilir. Yine değinilen bu boşlukları dolduracak olmasının yanı sıra diğer çalışmalardan farklı olarak sadece bu konuya odaklanması ve geçmişten günümüze geniş bir kaynak yelpazesine sahip olması önem arz etmektedir.

Çalışmayla enflasyon farkını ödeme konusunda İslam hukukçularının farklılık arz eden tavırlarının ve bu hususta ifade ettikleri görüşlerin genel çerçevesinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu itibarla hem geçmişte hem de günümüzde enflasyon farkıyla ilgili olarak ne türden görüşlerin mevcut olduğu gösterilmek istenmektedir. Ayrıca paranın fıkıhta nasıl tanımlanıp tasnif edildiği, enflasyonun halkî mi yoksa ıstılahî paralarda mı söz konusu olduğu, kâğıt paranın da dahil olduğu ıstılahî paraların faiz kapsamında yer alıp almadığı, İslâm tarihinin ilk devirlerinden beri enflasyon konusunun tartışıldığı ve rahs olayı hakkında verilen hükümlerin bunu gösterdiği ve son olarak meseleyle ilgili fikirlerin nereye doğru evrildiği gibi konuların da izah edilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın Hipotezi

Çalışmanın yapılmasına saik olan hipotezler genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

İslâm hukuku literatüründe yer alan rahs olayı ile günümüzdeki enflasyon arasında bir benzerlik kurulabilir.

Enflasyon farkının ödenmesiyle ilgili olarak mezheplerin genelinde hâkim olan görüş, mislin ödenmesi yönündedir. Güncel yaklaşımlara gelince enflasyon farkına itibar eden görüşlerin revaçta olduğu söylenebilir.

Enflasyon farkıyla ilgili olarak İslâm hukukçularının görüşlerinin tespiti, tahlili ve mukayesesi mümkündür. Bu yolla söz konusu problem için bir çözüm geliştirilebilir.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışma konusunun tam olarak tartışılıp anlaşılabilmesi için birinci bölümde enflasyon ve faiz kavramlarının doğrudan ilgili olduğu para mevzusu ele alınmış ardından ise hususi olarak faiz konusuna değinilerek para çeşitleri açısından faizin illeti incelenmiş ve böylece çalışmanın zemini oluşturulmuştur. İkinci bölümde ise

çalışmanın ana gövdesini oluşturan enflasyon-faiz ilişkisi işlenmiş ve enflasyon farkının ödenmesiyle ilgili yaklaşımlar derlenmiştir. Tüm bunları yaparken bazı yerlerde sadece klasik veya modern kaynaklara müracaat edilmiş; bazı yerlerde ise eş zamanlı olarak her iki kaynak türü kullanılmıştır.

Çalışma başlıklarının düzenlenmesi ve içeriğinin geliştirilmesinde Adem Esen tarafından Türkçeye çevrilmiş olan Ahmet Hasan Ahmed el- Hasenî'nin *İslâm'da Para*, Talip Türcan'ın editörlüğünde hazırlanan *İslâm Hukuku El Kitabı*, Abdulaziz Bayındır'ın *Ticaret ve Faiz*, Hakan Şahin'in *İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi* ve İshak Emin Aktepe'nin *Katılım Finans ile Sorularla Katılım Bankacılığı* adlı eserleri, Ali Keleş'in *İslâm'a Göre Para Kavramı (Tarihi, Tanımı ve Fonksiyonları)* ve Ömer Faruk Habergetiren'in *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler* adlı tezleri, Sabri Orman ve diğer yazarlar tarafından hazırlanan *Para, Faiz ve İslâm* ve Mehmet Bayyigit editörlüğünde hazırlanan *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* adlı bildiri kitapları, Ali Bakkal'ın *İslam Hukukunda Para ve Faiz Telakkisi Zaviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi* ile Alpaslan Alkış'ın *İslâm Hukukunda Faizin İlleti* adlı makaleleri ufuk açıcı ve yol gösterici olmuş ve bunlardan meselelerin tahlili açısından faydalanılmıştır. Bu modern kaynaklar dışında önemli ölçüde faydalanılan klasik kaynaklar arasında İbn Âbidîn'in *Mecmû 'atü'r-resâ'il*, Timurtâşî'nin *Risâletü bezli'l-mechûd*, Serahsî'nin *Kitabü'l-Mebsût*, Sahnûn'un *el-Müdevvenetü'l-kübrâ'*, Süyûtî'nin *el-Hâvî li'l-fetâvî* ve İbn Kudâme'nin *el-Muğnî* adlı eserleri yer almıştır. Ayrıca Recep Ulusoy'un çevirmenliğini yaptığı Nezh Hammâd'a ait *İktisadî Fıkıh Terimleri* ile Mehmet Erdoğan'a ait *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* isimli sözlüklerden çalışmada geçen kavramların kelime veya terim anlamlarının açıklanması noktasında ciddi fayda sağlanmıştır. Bu sayılanlar dışında çalışma içeriğinin oluşturulup geliştirilmesi ve meselelerin tahlil edilmesi sürecinde ansiklopedi maddeleri, tebliğler, klasik/modern kitap ve sözlükler, makaleler, tercüme eserler, tezler ve internet siteleri kullanılmıştır. Özellikle enflasyon farkıyla ilgili güncel yaklaşımların derlendiği kısımda internet siteleri önemli bir yer ve yekûn tutmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN PARA VE FAİZ

I. PARA

Paranın tanımına geçmeden önce onu ortaya çıkaran sebeplere değinmek yerinde olacaktır. Bu sebepler de takasın getirdiği birtakım zorluklara dayanır. Bunlardan birincisi bireylerin karşılıklı gereksinimlerini denk getirme zorluğudur. Örneğin terzi olan biri saçını kestirmek için giysi diktirmek isteyen bir berbere ihtiyaç duyar. Bu da her zaman için mümkün değildir. Bir diğer zorluk, bazı malların bölünemez olmasıdır. Örnek olarak herhangi bir gıda maddesi almak için elinde attan başka bir şey olmayan biri atı bölemeyeceğinden aç kalabilir. Sonuncu zorluk ise serveti saklamadır. Zira takas işlemi servet biriktirme oldukça zordur. Şöyle ki sahip olunanın biriktirilmesi bir yana onu alanın fayda sağlaması da mümkün olmamaktadır. Örneğin ekmek üreticisi bir kimsenin beş yüz ekmek değerinde bir malı alması imkânsızdır. Çünkü ekmek bayatladığından saklanıp biriktirilemez. Aynı şekilde karşı taraf da bu kadar ekmeği almak istemez. İşte tüm bu zorluklar ortak bir değer ölçüsü olan mübadele aracını yani parayı ortaya çıkaran sebeplerdir.¹

A. Tanımı

Öncelikle sözlükte para; “(...) Devletçe bastırılan, üzerinde değeri yazılı kâğıt veya metalden ödeme aracı, nakit (...) Kazanç.”² gibi şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımda paranın ödeme vasıtası olduğu ve herhangi bir işten sağlanan getiriye ifade ettiği görülmektedir. Diğer bir tanıma göre de para, “Devletçe bastırılan ve üzerinde itibarî değeri yazılı bulunan tedavül aracı.”³ olarak

¹ Hakan Şahin, *İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019), 30-31.

² Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011), “Para”, 1883.

³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2019), “Para”, 467.

açıklanmaktadır. Bu da ilk tanımda olduğu gibi paranın devlet tarafından değerinin belirlenerek bastırıldığını ifade etmektedir. Ancak bu tanımda paranın piyasa içerisinde dolaşımı sağlayan vasıta yönü de vurgulanmıştır.

Bir ekonomi terimi olması hasebiyle iktisat ilmi açısından paranın tanımı şöyle yapılmaktadır: “Malların değiştirilmesinde aracılık eden genel eşdeğer...”⁴ Bu tanımın yer aldığı maddede paranın tarihî süreciyle ilgili de bilgiler verilmektedir. Bu bağlamda ilkin malları değiştirmenin trampa⁵ yöntemiyle gerçekleştiği ancak daha sonraları bu yöntemin aynı şeyleri değiştirmek isteyen tarafların varlığını gerektirmek gibi birtakım zorluklar⁶ barındırması sebebiyle değiştirilmek istenen değerler arasında bir eşdeğer⁷ arandığından bahsedilmiştir. Önceleri bu eşdeğerin davar, gümüş, altın vb. karşılığında her türlü malın satın alınabileceği bir mal olduğundan bahsedilmiş sonraları ise bu durumun zamanla değişerek önce belli bir ağırlığı olan ve bir emeğe denk gelen altın paraların daha sonra ise banknot ve kâğıt paraların kullanılmaya başladığı açıklanmıştır.⁸ Diğer bir tanım da ise paranın “Her mal veya kıymeti satın alma gücü olan bir mal veya varlık.”⁹ olduğu söylenmiştir. Bunların dışında para hakkında “bir toplumun değer ölçüsü ve ödeme aracı olarak kullanmayı kabul ettiği araç”¹⁰, “bir cemiyette herkes tarafından kabul edilen ortak değer ölçüsü ve mübadele vasıtasıdır.”¹¹ şeklinde terimsel tanımlamalar da mevcuttur. Bu tanımlardan hareketle iktisat ilmi açısından paranın satın alma gücü olan ortak aracı bir değer ölçüsü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca paranın zâtî bir değeri olan mal olabileceği gibi herhangi bir değeri temsil

⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009), “Para”, 319.

⁵ Trampa; “Para kullanılmadan değiştirme... Malın malla değiştirilmesini dile getirir. Dolaysız değiştirme biçimidir...” şeklinde tanımlanmaktadır. Hançerlioğlu, “Değiştokuş”, 57.

⁶ Trampa yönteminin zorlukları hakkında daha detaylı bilgi için bk. Ahmet Hasan Ahmed el-Hasenî, *İslâm'da Para*, çev. Adem Esen (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 18-20.

⁷ Bu eşdeğere hesap parası da denir. Hesap parası, bir ortak mal olup elden ele dolaşmaz ve diğer mallar ona kıyas edilerek kıymetleri tayin edilir. Örneğin şu kadar hurma şu kadar fildişi; şu kadar buğday da şu kadar fildiştir denilerek hurma ve buğdayın değerleri ortak mal olan fildişine kıyasla hesaplanır. Böylece takas edilmek istenen malların değeri bu ortak mal sayesinde belirlenir. Sabri Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, *Para, Faiz ve İslâm* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1987), 6.

⁸ Hançerlioğlu, “Para”, 319.

⁹ Müfit Akyüz - Nesrin Ertel, *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü* (İstanbul: Dünya Yayınları, 1990), “Para”, 268.

¹⁰ Sadun Aren, *100 Soruda Para ve Para Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013), 13.

¹¹ Orman, “İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, 7.

eden varlık olabileceği de görülmektedir. Yine paranın el değiştirme özelliği de yapılan bu tanımlardan çıkan bir sonuçtur.

Arapçada ise para kelimesinin karşılığı olarak kullanılan *nakd* kelimesinin sözlük tanımı “Altın, gümüş veya bunlar dışında kendisiyle teamül edilen para/para birimi.”¹² şeklinde yapılmaktadır. Nakd için meskûk¹³ olsun olmasın altın ve gümüşten ibaret olduğu da söylenmiştir.¹⁴ Nakd kelimesinin bu anlamları dışında borç gibi olaylarda ödeme yapma, birtakım akitlerde bedelin peşin olması, dinar ve dirhemlerin yüksek ayarlı olanlarını düşük ayarlı olanlarından temyiz etmek ve dirheme sıfat olması halinde dirhem katkısız olduğunu ifade etmek gibi mânaları da mevcuttur.¹⁵ Semen kelimesi de aslında bedel¹⁶ anlamına gelmekle birlikte para mânasında kullanılmıştır.¹⁷ Örneğin bir tarife göre sarf akdi “Semenin semenle mübadelesi.”¹⁸ şeklinde açıklanmıştır. Halbuki sarf akdinin tanımının “Paranın (nakdin) paraya (nakde) satılması.”¹⁹ şeklinde olduğu ve yapıldığı bilinmektedir. Buna göre önceki tarifte yer alan semen kelimesinin para yani nakd anlamında kullanıldığı ortaya çıkmış olmaktadır.²⁰

Para ile ilgili bazı İslâm hukukçularının da açıklamaları olmuştur. Örneğin Gazzâlî (öl. 505/1111), para için şöyle demiştir: “Paranın kendisinde hiçbir gaye yoktur. O, her bir gayeye götüren vesile olup bizâtihi kendisinin hiçbir mânası olmayan ve onunla gayrısı hakkında mânaların meydana geldiği harf gibidir.”²¹ İbn Teymiyye (öl. 728/1328) de Gazzâlî’nin açıklamasına benzer şekilde dinar ve

¹² İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu’cemü’l-vasît* (Kahire: Mektebetü’s-Şürûkî’d-Düveliyye, 2004), “nkd”, 944.

¹³ Meskûk, “Basılı madenî paralar.”dır. Erdoğan, “Meskûkât”, 367.

¹⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm* (Beyrut: Dârü Âlemi’l-Kütüb, 2003), 1/117.

¹⁵ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dârü Sâdır, t.y.), “nkd”, 3/425; Mustafa vd., “nkd”, 944.

¹⁶ İbn Manzûr, “smn”, 13/82.

¹⁷ Semen para olabileceği gibi zimmete taalluk eden misli mal da olabilir. Erdoğan, “Semen”, 501.

¹⁸ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Ma’rife, 1989), 14/3.

¹⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/113.

²⁰ Arap dilinde para anlamında başka kelimeler de kullanılmıştır. Daha geniş bilgi için bk. el-Hasenî, *İslâm’da Para*, 22; Ali Keleş, *İslâm’a Göre Para Kavramı (Tarihi, Tanımı ve Fonksiyonları)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 89; Aslı Civelek, *İslâm Hukuku Açısından Kripto Paralar* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 41.

²¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ’ü ’ulûmi’d-dîn* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2005), 1433.

dirhem paraların bizzat kasıt olmadığı aksine bunların ticarî ilişkilerde veya insanların karşılıklı muamelelerinde vasıta görevi gördüğünü; bundan dolayı da diğer malların aksine semen olduklarını söylemiştir. Çünkü ona göre semen vasfı taşımayan diğer mallardan kastedilen şey, bizâtihi kendilerinden yarar sağlamaktır.²² İbn Teymiyye'nin yaptığı bu açıklamaya göre dinar, dirhem ve banknot gibi her şey para olmaktadır.²³ Görüldüğü üzere İbn Teymiyye, Gazzâlî gibi paranın kendisinin amaç olmamakla birlikte herhangi bir şeye ulaştıran araç olduğunu ifade etmiştir. Onların bu düşüncesi, paranın İslâm'da ancak meşrû olan şeylere ulaşmanın aracı olabileceğine de işaret etmektedir. Ayrıca İmâm Gazzâlî, dinar ve dirhem paraların ancak elden ele geçmesi için yaratılmasından dolayı bu paraların insanlar arasında hâkim olma işlevi gördüğünden ve mertebeleri düzenleyerek miktar veya ölçüleri bilmenin alameti olduğundan bahsetmiştir. Böylece o, paranın tedavül yani dolaşım aracı ve ortak değer ölçüsü olduğunu dile getirmiştir.²⁴ Günümüz İslâm hukukçuları tarafından da para hakkında bazı tanımlamalar yapılmıştır. Bunlar; “Para, ister mal, isterse hizmet olsun hayatta ihtiyaçlara ulaşma amacı taşıyan veya borç ödemek için insanların kabul ettikleri bir maldır.”²⁵, “Para: mallar, hizmetler, akitler ve borç ödemeleri için herkesçe kabul edilen, değişim aracı işlevini gören ve devlet tarafından desteklenen her türlü araçtır.”²⁶, “Para, eşyaya değer olabilen ve serveti biriktirmeğe yarayan ödeme aracıdır.”²⁷ şeklinde sıralanabilir. Görüldüğü üzere bu tanımlarda paranın; insanlar tarafından ortak kabul görme, devlet tarafından desteklenme, ihtiyaçları giderme, değişim aracı olma, değer olma, serveti biriktirmeye yarama ve en önemlisi de ödeme vasıtası olma gibi birçok amaca hizmet eden araç olduğu belirtilmiştir.

²² Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ Şeyhilislâm Ahmed İbn Teymiyye* (el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Vizâratü's-Şüûni'l-İslâmiyyeti ve'l-Evkâfi ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, 2004), 251-252.

²³ el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 23.

²⁴ el-Gazzâlî, *İhyâ*, 1433.

²⁵ el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 23.

²⁶ Keleş, *İslâm'a Göre Para Kavramı*, 94.

²⁷ Abdulaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016), 141.

B. Mahiyeti

İslâm hukukuna göre paranın mahiyetini anlayabilmek için öncelikle malın ne olduğunu bilmek gerekir. Mal, sözlükte “Ferdin sahip olduğu her şey.”²⁸ olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu mal tanımının içine metâ, ticaret malı, gayrimenkul mal, para ve hayvan gibi her şey dahildir. Câhiliye devrinde deve için kullanıldığı da belirtilmiştir.²⁹ Fıkıhta mal çeşitli açılardan tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan birine göre mal, “Şer‘an herhangi bir zaruret veya ihtiyaç hali dışında kendisinde menfaat bulunan şeydir.”³⁰ diye tanımlanmaktadır. Buna göre aslında hiçbir fayda bulundurmeyen, haram kılınan, ihtiyaç için veya zarureten dolayı mübah kılınan menfaatler bu tanımın dışında kalmaktadır.³¹ Diğer bir tanıma göre ise “Menkul veya gayri menkul olsun insan tabiatının kendisine meylettiği ve vakt-i hâcet için biriktirilmesi mümkün olan şey.”³² olarak tanımlanmaktadır. Her iki tanımın toplamından anlaşılan husus malın, ayn³³ ve menfaatten³⁴ meydana geldiğidir.³⁵ İktisat ilminde ise bunlara mal ve hizmet denmektedir.³⁶

İslâm hukukunda mal, çeşitli şekillerde taksim edilir. Şöyle ki mal; menkul-gayri menkul, mütekavvim-gayri mütekavvim ve mislî-kıyemî gibi kısımlara ayrılabilir. Bir yerden diğer bir yere taşınma mânasına gelen menkul mal içerisine para da girmektedir. Mütekavvim olması ise o maldan faydalanılmasının mübah olduğu anlamına gelmektedir.³⁷ Mislî olmasına gelince bu, onun “Çarşı ve pazarda

²⁸ Mustafa vd., "el-mâl", 892.

²⁹ Mustafa vd., "el-mâl", 892.

³⁰ Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1983), 3/152.

³¹ el-Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, 3/152.

³² Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/115.

³³ Ayn kavramı; “(...) Dışarıda mevcut, belli ve somut olan şeydir; kitap, ev, at, ev eşyası, belli bir miktar para ya da buğday gibi (...)” şeklinde açıklanmaktadır. Erdoğan, “Ayn”, 40.

³⁴ “Maddî manevî kendisinden istifade edilen şey; (...) ağacın meyvesi, evde oturulması gibi. Ev, araba, kitap gibi urûz denilen eşyadan kullanım yoluyla istifade. Bu anlamda ‘ayn’ ve ‘deyn’ mukabili olarak kullanılır. Hanefiler, biriktirilebilir özelliği taşımadığı için menfaatleri mal kapsamında saymazlar. Bu yüzden de itlafi halinde tazminini gerekli görmezler. Ancak bundan zaman içinde beytülmal ve vakıf mallarını, yetim mallarını, kira geliri elde etmek için edinilmiş malları (...) istisnâ etmişlerdir. Ulaşılan en son aşamada Mecelle Tadil Komisyonu, tazmin açısından menfaatlerin de aynen a’yân gibi olduğu hükmünü benimsemiştir.” Erdoğan, “Menfa’at”, 360-361.

³⁵ el-Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, 3/152.

³⁶ el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 21.

³⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/116-121.

aynı fiyatla kendi gibisi bulunan şey, standart mal.”³⁸ olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla kıyemî de “Çarşı ve pazarda dengi bulunmayan, yahut bulunsa da fiyatça farklı olan şeydir.”³⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan diğer bir taksime göre ise mal, arz ve ayn kısımlarına ayrılır. Arz, “Metâ olup dinar ve dirhem dışındaki her şey.”⁴⁰ olarak tanımlanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle ev gibi bizzat kendisinden faydalanılan şeylere arz denebilir. Aynın ise “Nakit olarak basılan dinar.”⁴¹ şeklinde tanımı bulunmaktadır. Dolayısıyla basılı dinar ve dirhem paralara ayn denilebilir. Arz kelimesine mukabil olarak kullanıldığında bu nakit anlamı yani para kastedilir. Bu durumda para, bir ihtiyaçtan dolayı bir mal almak veya menfaat sağlamak için kullanılan şey olmaktadır.⁴²

Diğer taraftan malın üç nevi vardır: Birinci nevi akitte her zaman semen olmasıdır. Buna dinar ve dirhem örnek verilebilir. İkinci nevi her zaman mebî⁴³ olmasıdır. Buna da kıyemî mallar örnektir. Üçüncü nevi ise duruma göre hem semen hem de mebî⁴⁴ olmasıdır. Bunun örneği ise mislî mallardır.⁴⁵ Buna göre denilebilir ki İslâm hukukuna göre mal kavramı, semen veya mebî⁴⁶ olmaya şâmilidir.⁴⁵ Bu malumata göre mislî malların da paralar gibi semen olabileceği anlaşılmaktadır.⁴⁶ Ayrıca yukarıda zikredildiği üzere malın menkul olmasına para da dahildir. Bundan dolayı paranın mahiyetini anlamak için bir ayrıma gidilmelidir. Zira bir taraftan mislî malların para gibi semen özelliği kazanabilmesi diğer taraftan paranın menkul mallar içinde değerlendirilmesi bu ayrımı zorunlu kılmaktadır. Bu ayrımı yapabilmenin yolu da kullanılış amacına bakmaktır. Zira para ve mal hakkında yapılan tanım ve açıklamalardan anlaşılabileceği üzere kullanılış gayesi bakımından para ve diğer mallar arasında bâriz fark olduğu görülmektedir. Buna göre eğer bir mal kendisinden yararlanılmak için kullanılırsa mal; başka bir mala

³⁸ Erdoğan, “Mislî”, 381.

³⁹ Erdoğan, “Kıyemî”, 310.

⁴⁰ Mustafa vd., “el-arz”, 594.

⁴¹ Mustafa vd., “el-ayn”, 641.

⁴² el-Hasenî, *İslâm’da Para*, 21.

⁴³ Mebî, “Satılan, akde asıl konu olan şey.” olarak tanımlanır. Erdoğan, “Mebî”, 348.

⁴⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 14/2.

⁴⁵ Ömer Faruk Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 37.

⁴⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/123.

veya hizmete semen olarak bunları satın almak için kullanılırsa para olur.⁴⁷ Bu, şöyle de ifade edilebilir: “Bir madde para olarak kullanılmaya başladığı andan itibaren mal (meta) olmaktan çıkar. O artık bir satın alma gücünü ifade eder. Herkes onu mal olarak değil, para olarak kullanır.”⁴⁸ Bu birbirine benzer ifadelerden paranın mahiyeti yani nasıl bir şey olduğu daha iyi anlaşılmış olmaktadır. Buna göre bir şeyin sahip olduğu satın alma işlevi kendisine para denilmesini sağlayabilir. Ancak satın alma işleviyle birlikte toplum ve devlet tarafından makbul görülüp kullanılması da gereklidir.⁴⁹ Buna göre İslâm hukuku açısından olaya bakıldığında bir şeyin para sayılabilmesi için aşağıda temas edilecek olan temel işlevlerini de îfâ edebilmesi önemli ve gereklidir.

C. İşlevi

Paranın işlevine geçmeden önce tanım ve mahiyetine dair verilen bilgilerden hareketle paranın özelliklerini sıralamak yerinden olacaktır. Buna göre parada şu özellikler bulunmalıdır: Mal olmak, paradan kastedilen amacın mal/hizmet satın almak veya borç ödemek olması ve son olarak bu özellikleri yerine getirebilmesi için de toplum tarafından genel kabul görmesi. Bir paranın toplum tarafından genel kabul görmesi ya insanlar tarafından bilinip tanınmasıyla ya da devletin belirli bir para veya para birimiyle insanların muamele yapmasını zorunlu kılmasıyla gerçekleşmiş olur.⁵⁰ Diğer bir özellik olarak da paranın değer istikrarına sahip olmasıdır. Aksi halde o paraya güven duyulamayacağından işlevlerini icra edemez hale gelir.⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye’nin (öl. 751/1350) semen hakkında söylediği “Değeri yükselip azalmayan belirli ve sağlam olması gerekir.”⁵² sözü bunu ifade etmektedir.

Paranın işlevlerine gelince tanımı, mahiyeti ve özelliklerine dair yapılan açıklamalardan bu işlevlerin neler olabileceği anlaşılmaktadır. İslâm hukuku

⁴⁷ el-Hasenî, *İslâm’da Para*, 21.

⁴⁸ Ali Bakkal, “İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkîsi Zâviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995), 46.

⁴⁹ Keleş, *İslâm’a Göre Para Kavramı*, 94

⁵⁰ Bakkal, “İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkîsi”, 45-46; el-Hasenî, *İslâm’da Para*, 21-22.

⁵¹ Orman, “İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, 9.

⁵² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-muvakki’în ‘an rabbi’l-‘âlemîn* (Cidde: Dârü İbni’l-Cevzî, 1423), 3/401.

açısından olaya bakıldığında bu işlevleri; mübadele aracı olmak, kıymet veya değer ölçüsü olmak, servet biriktirme aracı olmak ve borç ödeme aracı olmak şeklinde sıralamak mümkündür.⁵³

Paranın mübadele aracı olma işlevini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayber'in hurmalarıyla ilgili hadisinde görmek mümkündür. Hayber'den iyi cins hurma getiren bir sahâbînin bu hurmayı iyi cins olmayan diğer hurmalardan daha fazla vererek satın aldıklarını söylemesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), ashaba böyle yapmamalarını ve bunun yerine diğer cins hurmaları dirhem karşılığında satmalarını ardından ise elde ettikleri dirhemleri vererek iyi cins hurmadan satın almalarını emretmiştir.⁵⁴ Bu hadiste dirhemler özelinde paranın mal karşılığında el değiştirme işlevi olduğu görülmektedir.

Daha önce de değinildiği üzere Gazzâlî'nin şu ifadesi paranın değer ölçüsü olduğunu göstermektedir: "Allah Teâlâ, kendileriyle malların değerleri ölçüsün diye dinar ve dirhemi diğer mallar arasında mübadele aracı ve ölçü birimi olarak yarattı."⁵⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye'nin şu ifadeleri de Gazzâlî'nin ifadesiyle aynı mânâyı taşımaktadır: "Dinar ve dirhem meb'îlerin semenidir. Semen ise kendisiyle malların kıymetinin bilindiği ölçüttür."⁵⁶ Hem Gazzâlî'nin hem de İbn Kayyim el-Cevziyye'nin ifadesinde görüldüğü üzere paranın bir işlevi de diğer malların değerini göstermesidir. Mübadele aracı ve değer ölçüsü olma işlevleri paranın temel işlevleridir.⁵⁷ Diğer işlevler bu ikisine bağlı olarak türemiştir. Bununla birlikte bu durum, diğer işlevlerin önem arz etmediği anlamına gelmez.⁵⁸

Paranın bir diğer işlevi olan servet biriktirme aracı olmasına dair Kur'ân-ı Kerîm'den örnek verilebilir. Tevbe sûresinin 34. ayetinde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "(...) Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!"⁵⁹ İbn Münzir (öl. 318/930), bu ayetin tefsirinde İbn

⁵³ Farklı tasnif şekilleri ve daha geniş bilgi için bk. el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 24-31; Keleş, *İslâm'a Göre Para Kavramı*, 177-221.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Büyü", 89 (No. 2201-2202).

⁵⁵ el-Gazzâlî, *İhyâ*, 1433.

⁵⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lamü'l-muvakkî'in*, 3/401.

⁵⁷ Orman, "İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz", 7.

⁵⁸ el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 26.

⁵⁹ *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), et-Tevbe 9/34.

Abbas'tan (öl. 68/687-88) rivayetle altın ve gümüş biriktirenlerden kastın mallarının zekâtını vermeyenler olduğunu dolayısıyla azap tehdidinin böyle kimselerle ilgili olduğunu nakletmiştir. Ayrıca paranın zekâtı verildikten sonra ayetin tehdit ettiği biriktirme kapsamına girmeyeceğini belirten İbn Abbas'ın bu tefsirinden⁶⁰ İslâm dininde kişiye servet biriktirme hakkı tanınsa da bunun mutlak bir hak olmadığı bilakis zekât vb. dinî yükümlülüklerle kayıtlı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Tüm bunlardan paranın birikim yapılabilme özelliğini hâiz olduğu anlaşılmaktadır.

Paranın ödeme aracı olması işlevine gelince bu, semen olmasıyla yakından ilgilidir. Zira semen hakkında “Satılan şeyin bahası, bedelidir ki, zimmette taalluku sahih olur. Meselâ: Bir kimse bir kitabı yüz kuruşa satın alsa bu yüz kuruş o kitabın semeni olur.”⁶¹ veya “(...) karşılık olarak elde edilen her şey satılan malın semenidir.”⁶² gibi ifadelerle yapılan açıklamalarla birlikte bedelin de “İvaz, bir şeyin yerine verilen ve onun yerini tutan şey, karşılık.”⁶³ şeklinde tanımlanması, paranın alınan herhangi bir şeyin karşılığında verilerek ödeme yapmayı sağlayan araç olduğunu göstermektedir. Bu işlevin önemi özellikle karz ve vadeli bey‘ gibi akitlerde ortaya çıkmaktadır. Zira bu borç ve vadeli alışveriş akitlerinde paranın ödeme aracı olmasının yanında ödeme gücü de önem arz eder hale gelmektedir. Örneğin bu akitlerden biri yapıldıktan sonra borçlanılan paranın değer kaybetmesi halinde alacaklı zarar eden taraf durumuna düşebilir.⁶⁴

İktisat ilmi açısından paranın fonksiyonlarına gelince değer ölçüsü ve mübadele vasıtası olması, temel iki işlev olarak anlatılmaktadır. Ödeme aracı olma, değer saklama veya tasarruf vasıtası olma, geleceği öngörmede vasıta görevi görme ve iktisat politikası aracı olma paranın diğer işlevleri olarak sıralanmaktadır. Sayılan bu dört işlev, değer ölçüsü ve mübadele vasıtası olma şeklindeki temel iki işleve bağlı olup bunlardan doğmuştur. Ödeme işlevine mal karşılığında para

⁶⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2011), 4/177.

⁶¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970), 6/9.

⁶² Nezih Hammâd, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, çev. Recep Ulusoy (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), “Semen”, 296.

⁶³ Erdoğan, “Bedel”, 48.

⁶⁴ el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 31.

vermekle birlikte hediye verme durumunda olduğu gibi hiçbir karşılık almadan para bağışı yapmak da dahildir. Tasarruf vasıtası olması, biriktirilme özelliğine sahip olması demektir. Diğer bir deyişle sahip olunan varlıkların geleceğe taşınmasıdır. Bu, paranın en önemli işlevlerinden biridir. Paranın geçmişte ve şimdiki değerinden hareketle ilerisi için bir tahminde bulunulabilir. Bu da ona geleceği tahmin etme işlevi kazandırır. Son olarak zikredilen iktisat politikası aracı olma işlevi ise paranın piyasaya arzı ile alakalıdır. Para arzı miktarına göre iktisadî hayat dizayn edilebilir.⁶⁵

D. Çeşitleri

Para çeşitleri veya türleri farklı şekillerde tasnif edilebilir. Örnek olması bakımından mal para, madenî para, kâğıt para ve kaydî para⁶⁶ şeklinde sınıflandırılabilirdiği gibi mal para, temsili para, kâğıt para ve kaydî para⁶⁷, mal para, itibari para ve kaydî para veya sadece madenî ve kâğıt para⁶⁸ şeklinde de sınıflandırılabilir. Diğer bir sınıflandırma şekline göre ise dayanağı bakımından doğal ve resmî ya da fiziksel yapısı bakımından mal para, kâğıt para ve kaydî para olarak tasnif edilebilir.⁶⁹ Bu bir tercih meselesi olmakla birlikte İslâm hukukunun yapısına uygunluk açısından paranın halkî ve ıstılahî olmak üzere tasnif edilmesinin daha doğru olduğu düşünülmüştür. Bu konuda kaynaklarda geçen mâlûmat da böyle bir tasnif yapılmasını haklı çıkarmaktadır. Dolayısıyla İslâm hukukuna göre para halkî ve ıstılahî olmak üzere iki çeşittir.

İslâm hukukuna göre altın ve gümüş halkî para statüsüne dahildir. Zira bu iki maden hem yaratılış hem de vaz'ı bakımından semendir.⁷⁰ Katkı maddesi birlikte bulunduğu altın veya gümüşten az olan paralar da tıpkı altın ve gümüş para gibi hilkaten ve örfen semendir. Diğer bir ifadeyle bunlar yaratılıştan para olma

⁶⁵ Orman, "İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz", 7-8; İktisat ilminde paranın fonksiyonları için ayrıca bk. Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı*, 12-16; Civelek, *Kripto Paralar*, 12-14.

⁶⁶ el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 41-55.

⁶⁷ Orman, "İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz", 9-16.

⁶⁸ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 141-155.

⁶⁹ Şahin, *Para Üretimi*, 40-49.

⁷⁰ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 1/112, 3/14.

vasfını taşıdıkları gibi insanlar tarafından da para olarak tanınmışlardır.⁷¹ Yani insanlar da altın ve gümüş madenlerini diğer madenlerden daha üstün özelliklere sahip olduklarından para olarak kullanmayı tercih etmişlerdir.⁷² Bunlar dışındaki para çeşitleri ise sadece insanların onları para olarak kabul etmesiyle para olma vasfına sahip olmaktadır. Aksi halde yaratılıştan getirdikleri para veya semen olma vasıfları yoktur. Bu sebeple İslâm hukukunda katkı maddesi birlikte bulunduğu altın veya gümüşten fazla olan paralar ve fels yaratılış itibarıyla değil ıstılâhen para sayılmıştır.⁷³

1. Halkî Para

a. Dinar

İslâmî literatürde dinar, “Bir miskal ağırlığında altın sikke.” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁴ Bir miskal ise “Yirmi kırat yani yüz arpa ağırlığında bir ağırlık ölçü birimi.”⁷⁵ dir. Dinara miskal de denir. Diğer bir ifadeyle bunlar aynı mânâyı ihtiva ettiklerinden birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir.⁷⁶ Görüldüğü üzere tanımda sikke ifadesi de geçmektedir. Sikke, “Para basma kalıbı.”⁷⁷ olduğu gibi aynı zamanda “Basılmış para.”⁷⁸ anlamına gelmektedir. Ancak sikke olarak basılan para, madenî olup üzerinde devlet, hükümdar veya otoritenin simge veya yazısı bulunur.⁷⁹ Aynı şekilde “Basılı madenî paralar.”⁸⁰ anlamına gelen meskûkât terimi,

⁷¹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn* (by.: y.e.y., t.y.), 2/63; Bu risâlenin Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Meselelerin daha iyi anlaşılması için bu tercümeden faydalanılabilir. Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn içerisinde yer alan Tenbihü'rukûd 'alâ mesâili'n-nukûd adlı risâlenin tercümesi için bk. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, “Para Değerinin Değişmesine İlişkin Hükümler”, çev. Ömer Faruk Habergetiren, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8/16 (2010), 197-212.

⁷² el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 43.

⁷³ İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, 2/64.

⁷⁴ Erdoğan, “Dinâr”, 104.

⁷⁵ Erdoğan, “Miskâl”, 381.

⁷⁶ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr* (Kahire: Dârü'l-Maârif, t.y.), “ed-dînâr”, 201.

⁷⁷ Erdoğan, “Sikke”, 508.

⁷⁸ Erdoğan, “Sikke”, 508.

⁷⁹ Oğuz Tekin, “Sikke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/179.

⁸⁰ Erdoğan, “Meskûkât”, 367.

sikkenin madenî bir para türü olduğunu göstermektedir. Böylece madenî para türünü ifade etmesi hasebiyle sikke; dinar, dirhem ve bakır gibi madenlerden üretilen paraları da içine alan bir mâna genişliğine sahiptir.

Tarih boyunca değişik isimlerle anılan ve farklı ağırlıklardaki değerlere karşılık gelen dinar⁸¹, günümüzde Bahreyn, Cezayir, Irak, Küveyt, Libya, Tunus, Ürdün ve Yemen ülkelerinde para birimi olarak kullanılmaya devam etmektedir.⁸²

b. Dirhem

İslâmî literatüre göre dirhem “Muayyen ağırlıkta (...) gümüş parçası.”⁸³ veya “Gümüş sikke.”⁸⁴ olarak tanımlanmaktadır. Tanıma göre madenî bir para türü olan dirhem, tarih boyunca değişik isimlerle adlandırılıp farklı ağırlıktaki değerleri ifade etmiştir.⁸⁵ Ayrıca dirhem, günümüzde Fas ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde para birimi olma işlevini sürdürmektedir.⁸⁶

İslâm tarihinde dinar ve dirhem ile ilgili iki önemli hadise gerçekleşmiştir. Bunlardan biri Hz. Ömer’in (öl. 23/644) gerçekleştirdiği ve adına *tevhid-i nükûd* denen hadisedir. Buna göre on dört kirat ağırlığındaki her on dirhem yedi miskale yani dinara eşit hale getirilmiştir.⁸⁷ Bir diğer önemli olay ise Abdülmelik b. Mervân’ın (öl. 86/705) para reformudur. Buna göre o, ilk İslâmî sikkeyi başka bir ifadeyle üzerine İslâm’a dair yazıların işlendiği ilk sikkeyi basmıştır.⁸⁸

⁸¹ Haluk Songür, *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 28; Erdoğan, “Dînâr”, 104; Ayrıca daha geniş bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/352-355; Keleş, *İslâm’a Göre Para Kavramı*, 69-74.

⁸² Sahillioğlu, “Dinar”, 9/355.

⁸³ Erdoğan, “Dirhem”, 104.

⁸⁴ Erdoğan, “Dirhem”, 104.

⁸⁵ el-Feyyûmî, “ed-dirhemü’l-islâmî”, 193-194; Ayrıca daha geniş bilgi için bk. Sahillioğlu, “Dirhem”, 9/368-371; Songür, *Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 27-29; el-Hasenî, *İslâm’da Para*, 57-66; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 142-144.

⁸⁶ Halil Sahillioğlu, “Dirhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/371.

⁸⁷ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethi’l-kadîr* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 2/219; Mehmet Erkal, “Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz”, *Para, Faiz ve İslâm* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1987), 165.

⁸⁸ Abdülhamîd el-Mekkî eş-Şirvânî - Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî, *Havâşî Tuhfeti’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc* (Mısır: Matbaatü Mustafa Muhammed, 1938), 7/433; Takıyyüddîn el-Makrîzî, *Resâ’ilü’l-Makrîzî* (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 1998), 161; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 142.

Dinar ve dirhem yaratılış itibarıyla para olmaları dışında birçok ortak özelliğe sahiptir. İkisi de zikri geçen diğer bir tasnif türü üzerinden değerlendirilecek olursa mal para sayılır. Çünkü resmîyette karşılık geldiği para değeri ile metal değeri arasında yakınlık hatta eşitlik mevcuttur. Diğer bir ifadeyle dinar ve dirhem parasal kıymetiyle birlikte mal olma bakımından kıymetleri olması bunları mal para yapar.⁸⁹ Çünkü bu paraların madenleri olan altın ve gümüş tüketime konu olabildiği gibi sikke olarak basıldıklarında para vasfını kazanabilmektedir. Aynı şekilde tuz, buğday vb. mallar para olarak kullanıldıklarında tıpkı dinar ve dirhem gibi mal para olurlar.⁹⁰ Saf altın ve gümüşten darp edilerek tedavüle sokulmalarına rağmen bu işin kolay olması için çok az miktar katkı maddesi eklenir ancak bu miktar yok hükmünde olduğundan saflıklarına halel getirmez. Bu iki para çeşidi, uzun süre ödeme işlevini yerine getirmeleriyle birlikte günümüzde hem üretimlerinin zorluğundan hem de asıl maddelerinin sınırlı miktarda bulunmasından dolayı neredeyse bu işlevi yitirmişlerdir. Ayrıca bunlar, nadiren enflasyona sebep olurlar. Zira dinar ve dirheme dayalı bir madenî para sisteminde kıymetli madene ulaşmak ve onu üretmek, meşakkatli olmasının yanında yüksek maliyet gerektirir. Bu yüzden fiyatların yükselme eğilimi göstermesi zorlaşır. Piyasadan toplatılmaları halinde yenileriyle değiştirilmeleri de kolaydır.⁹¹ Dinar ve dirhem külçe halî⁹², insanlar tarafından para olarak kullanılıyorsa para; aksi halde ticaret malı sayılır.⁹³ Dolayısıyla tedavülden kaldırılırsalar bile madenî değerlerini korurlar.⁹⁴ Her ikisi de zekât vb. meselelerde nisap miktarı olarak kullanılır. Başka bir ifadeyle dinar ve dirhem, zekâtın vücûbiyetinin tayininde ölçü olma işlevini üstlenirler.⁹⁵ Son olarak alışveriş vb. işlemlerde bu paraların mübadele biçimi, sayılarına göre değil

⁸⁹ Orman, “İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, 9-10.

⁹⁰ Şahin, *Para Üretimi*, 43.

⁹¹ Ahmet Tabakoğlu, “İslâm’da Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, *Para, Faiz ve İslâm* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1987), 83; Bakkal, “İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkîsi”, 52.

⁹² Buna *tibr* denir. Erdoğan, “Tibr”, 580.

⁹³ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 8/13.

⁹⁴ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 141.

⁹⁵ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü’l-Emvâl* (Mısır: Dârü’l-Hedyi’n-Nebevî, 2007), 2/63.

tartılarına göreydi. Yani terazinin bir kefesine konularak alım-satım gibi işlemler gerçekleştirilmekteydi.⁹⁶

2. İstilahî Para

Halkî paralar yaratılıştan semen olmasına karşın istilahî paralar, örf delili ile semen sayılmıştır. Zira nominal bir değerle⁹⁷ dolaşıma çıkan bu paralar, insanların örfüne veya ortak kabulüne göre kullanım alanı bulmaktadır.⁹⁸ Başlıca istilahî paralar; mağşûş, fels ve kâğıt paradır.

a. Mağşûş

Mağşûş paranın ortaya çıkışı Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla olmuştur. Şöyle ki 847-861 yılları arasında Abbâsî halifesi olan Mütevekkil'in (öl. 247/861) öldürülmesinden sonra devlet işleri bozulmuş ve birçok olumsuz durum ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz durumlar arasında alınan vergilerin azalması; buna karşılık harcamaların artması da yer almıştır. Bunun sonucunda dirhemler mağşûş hale getirilmiştir.⁹⁹ Abbâsî Devleti'nin bu eyleminin, oluşan bütçe açığını kapatmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Zira dirheme katkı maddesi eklenerek sahip olduğu madenî değerinden bağımsız bir değer düzenlemesi yapılmaktadır. Bu yeni değer düzenlemesi de mağşûş paranın madenî değerinden daha fazla olan bir nominal değer tespitiyle yapılmaktadır. Böyle bir eylemi gerçekleştiren devlet de nominal değer ile madenî değer arasında oluşan fark sayesinde kâr etmiş olmaktadır. Görüldüğü üzere bunun, günümüzdeki enflasyona benzediği söylenebilir.¹⁰⁰ Çünkü bu şekilde devlet, paranın değer kaybetmesi olayını finansman faktörü biçiminde değerlendirmektedir.¹⁰¹ Ayrıca tağşîş faaliyetleriyle değer kaybeden dinar ve

⁹⁶ Erkal, "Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para", 171.

⁹⁷ "İtibarî kıymet, saymaca değer; para veya değerli kağıtlar üzerinde yazılı olan miktar." Erdoğan, "Nominal Değer", 458.

⁹⁸ Hamdi Döndüren, "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", *Para, Faiz ve İslâm* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1987), 206.

⁹⁹ el-Makrîzî, *Resâ'ilü'l-Makrîzî*, 166.

¹⁰⁰ el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 67.

¹⁰¹ Tabakoğlu, "İslâm'da Para Politikası", 84.

dirhem, piyasa dengelerinin bozulmasına dolayısıyla bir tür enflasyona sebebiyet vermektedir.¹⁰²

Mağşûş, kendisinden daha değersiz olanı katmak mânasındaki *gaşşe* kökünden türemiş ism-i mef'ûldür.¹⁰³ Mastarı *gışş* olup “Bir şeye değerini düşürecek başka bir şey katmak.”¹⁰⁴ anlamına gelir. Tağşîş de bu mânada kullanılır.¹⁰⁵ Ayrıca tağşîşin “(...) altın ve gümüş sikkelerdeki bakır oranının arttırılması veya bu sikkelerin küçültülmesi...”¹⁰⁶ işlemi olduğu da söylenebilir. Mağşûş ise “Katkılı, saf olmayan (para).”¹⁰⁷ şeklinde tanımlanırken mağşûş altın veya gümüş tamlaması, bakırla karıştırılmış altın veya gümüşü ifade eder.¹⁰⁸ Yapılan bu tanım ve açıklamalardan anlaşıldığı üzere mağşûş kavramı, saf olan altın veya gümüşe daha düşük değerdeki başka şeyler katarak elde edilen katkılı altın ve gümüş para anlamını ihtiva etmektedir. Daha genel bir ifadeyle mağşûş para, “Kendisine altın veya gümüş dışında başka madenler karıştırılmış bulunan madenî para (...)”¹⁰⁹ şeklinde tanımlanabilir.

Mağşûş para, katkı maddesinin miktarına göre farklı isimler almaktadır. Buna göre içine bakır vb. diğer madenlerden karıştırılan katkı maddesinin altın veya gümüş miktarından fazla olanına el-gâlibü'l-gışş, az olanına ise el-mağlûbu'l-gışş denir. Katkı maddesi fazla olan para, ıstılahen semen olduğu için felsler gibi değerlendirilip bunların hükmünü alır. Daha doğrusu katkı maddesi ne ise onun hükmüne tâbi olur. Aksi halde ıstılahta bir karşılıkları olmazsa yani insanların bunları kullanımı biterse malî değerleri kalmaz. Genellikle de mağşûş para deyiminden kasıt, katkı maddesi fazla olan paralardır. Bu yüzden yapılan tasnifte ıstilahî para içerisinde yer almıştır. Katkı maddesi az olan para ise saf dinar ve dirhemde olduğu gibi yaratılış ve örf itibarıyla semendir. Zira içlerinde bulunan katkı maddesi yok hükmündedir. Bunun için saf dinar ve dirhem gibi

¹⁰² Fatih Turay, *Finansal Açıdan İslam Borçlar Hukuku* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 312

¹⁰³ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008), “gşş”, 2/1619.

¹⁰⁴ Erdoğan, “Gışş”, 159.

¹⁰⁵ Erdoğan, “Tağşîş”, 534.

¹⁰⁶ Tabakoğlu, “İslâm'da Para Politikası”, 84.

¹⁰⁷ Erdoğan, “Mağşûş”, 333.

¹⁰⁸ Ömer, “mağşûş”, 2/1619.

¹⁰⁹ Döndüren, “İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon”, 188.

değerlendirilip bunların hükmünü alır.¹¹⁰ Dolayısıyla halkî para tasnifi içerisinde yer alması gerekir. Ancak mutlak mânada mağşûş paradan kastın, el-gâlibü'l-gıış olması¹¹¹ ve el-mağlûbu'l-gıışş paranın da mağşûşun kısımları içerisinde yer alması burada zikredilmesini zorunlu kılmıştır. Mağşûşun bu iki kısmı dışında üçüncü bir kısmı daha vardır ki bu da katkı maddesi ile altın veya gümüş miktarının birbirine eşit olduğu paralardır. Örneğin *Nâsiriyye Dirhemi* böyle bir mağşûş para olup içerisindeki bakır ile hâlis gümüş oranı birbirine eşittir.¹¹²

b. Fels

Muarreb olan fels kelimesinin aslı Latince *folles* kelimesidir.¹¹³ Arapçada felsin çoğul hali fülûs olup balığın sırtındaki pul anlamı dışında altın ve gümüş olmamakla birlikte basılarak tedavüle giren para birimini ifade eder.¹¹⁴ Diğer tanımlamalara göre ise fels; “Pul, mangır, değersiz para.”¹¹⁵, “Akça. Mısır darphanesinde basılmış bakır paranın adı.”¹¹⁶ veya “(...) ağırlık ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkeler (...)”¹¹⁷ şeklindeki mânalara gelmektedir. Bu tanımlamalardan hareketle en genel anlamıyla felsin; dinar, dirhem ve mağşûş para dışında basılarak tedavüle sokulan madenî bir sikke olduğu söylenebilir.¹¹⁸ Buna göre madenî bir para çeşidi olan felsin; bakır, demir, nikel, kalay, kurşun vb. maddelerden basıldığı anlaşılmış olmaktadır.¹¹⁹

Fels paranın ortaya çıkışındaki etken, insanların önemli olmayan veya değeri az olan şeylerin alımında duyduğu ihtiyaca binaen değeri dirhemden daha

¹¹⁰ İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, 2/61-64; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/124; Erkal, “Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para”, 171; Döndüren, “İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon”, 188.

¹¹¹ Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı*, 53; Ali Kaya, “İktisadî ve Ticarî Hayata Dair Fikhî Problemler”, *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türçan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 710-711.

¹¹² el-Makrîzî, *Resâ'ilü'l-Makrîzî*, 170.

¹¹³ İbrahim Artuk, “Fels”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/309.

¹¹⁴ Mustafa vd., “el-fels”, 700.

¹¹⁵ Erdoğan, “Fels”, 139.

¹¹⁶ Erdoğan, “Fulûs”, 148.

¹¹⁷ Artuk, “Fels”, 12/309.

¹¹⁸ Hammâd, “Fulûs”, 98.

¹¹⁹ Döndüren, “İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon”, 188; Bakkal, “İslâm Hukukunda Para ve Faiz Telâkkîsi”, 52.

düşük olan basit mal ve hizmetlerin satın alınabilmesini sağlamaktır.¹²⁰ Bu sebeple fels, basit mal ve hizmetlerin satın alınabilmesini sağlayan ve diğer para birimlerine göre değeri daha düşük olan bir para birimidir. Diğer bir deyişle günümüzde küçük ödemelerde kullanılan bozuk metal paralar gibi küsurat ya da bozukluk ihtiyacını karşılayan paralardır.¹²¹ Dolayısıyla felslerin iktisadî gücü, bozuk para olmaları bakımından ele alınmalıdır. Zira İslâm hukukçuları tarafından birçok yerde para olarak görülmesine rağmen dinar ve dirhem bütünü özelliklerine sahip olduğunun düşünülmemesinin bir sebebinin de bu olduğu söylenebilir.¹²² Diğer taraftan iflas eden kimse için dirhemlerinin felse dönüşmesinden bahsedilir. Daha açık bir ifadeyle bu, artık o kimsenin elinde dirhem kalmayıp sadece felslere sahip olduğu anlamına gelmektedir.¹²³ Bu da felsin daha önceki para çeşitlerinden daha değersiz olduğunu veya daha az bir kıymete sahip olduğunu göstermektedir. Tüm bunlarla birlikte felslerin değer kaybı, dinar ve dirheme nispetle hesaplanmıştır. Çünkü insanlar, eşya fiyatlarının kendilerine göre çok fazla bir değişme göstermeyen dinar ve dirhemi fels ve benzeri olan mağşûş paralara tercih etmiştir.¹²⁴

Felsin birçok özelliği vardır. Bunların başında onun dinar ve dirhemde olduğu gibi üretim maddesinin maden olması gelmektedir. Sahip olduğu öz değeri de çoğunlukla resmîyetteki değerinden daha aşağıda yer almaktadır. Buna göre resmî olarak dolaşımdan kaldırılınca para olma vasfını yitiren felsler, ancak madenî kıymetleri kadar bir kıymete sahip olurlar.¹²⁵ Dolayısıyla fülûsun kıymeti, dinar ve dirhemde olduğu gibi madenin aslî değerinden kaynaklanmayıp örf ya da insanların muamelesine bağlı olan itibarî yani nominal bir kıymettir.¹²⁶ Yine altın ve gümüş paralara nispetle düşünüldüğünde fülûs, rayic olduğu sürece nakit yani para

¹²⁰ el-Makrîzî, *Resâ'ilü'l-Makrîzî*, 174; el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 69.

¹²¹ Erkal, "Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para", 167; Döndüren, "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon", 188; Hammâd, "Fülûs", 98.

¹²² Bakkal, "İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkisi", 54.

¹²³ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2005), "el-fels", 563.

¹²⁴ Döndüren, "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon", 203.

¹²⁵ Bakkal, "İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkisi", 52; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 145.

¹²⁶ Hammâd, "Fülûs", 98.

hükmündedir. Kesâda uğradığında ise urûz¹²⁷ veya metâ¹²⁸ hükmüne tabi olup kıyemî mallardan sayılır. Altın ve gümüş ise daha önce de belirtildiği üzere meskûk olsun olmasın semeniyet vasfını her zaman hâiz bulunduklarından para addedilir.¹²⁹ Bunlar dışında basımı devletin tekelinde olan felslerin madenî değeri ile tedavüldeki değeri arasındaki fark, devlet hazinesine ait olup önemli bir gelir kalemi sayılır. Bununla birlikte felslerin diğer paralara göre kullanım sahası dar olduğundan ekonomi üzerindeki etkisi de zayıftır. Daha önce de belirtildiği üzere düşük ücretli ödemelerde kullanılır.¹³⁰

Abdûlmelik b. Mervân'ın dinar ve dirhem hakkında gerçekleştirdiği reform, daha sonraları fels için de uygulanmıştır. Ayrıca felslerin basımı hükümdarlık hukukundan görülmediği için yerel yönetimler bu hususta serbest bırakılmıştır. Bunun sonucunda farklı ağırlıklarda basılan felslerin piyasadaki dolaşımı darp edildikleri bölgelerle sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte fels ile dirhem arasında kanunî bir nispet hiçbir zaman konulmadığı için aralarındaki değer oranı insanların bunlarla yaptığı muamele ve diğer sebeplere göre farklılık göstermiştir. Bu yüzden aynı veya farklı bölgelerde kullanılan felsler, farklı satın alım gücüne sahip olmuştur. Bunun da bir yerdeki bir felsin değer bakımından başka bir yerdeki üç felse denk gelmesi gibi bir sonuca götürmesi mümkün olmuştur. Felslerin bizâtihi semen olmayıp hangi çeşidinin kullanılacağıнын tayini ile muayyen hale gelmesi de anlatıldığı şekilde bütün felslerin standart bir değerde olmamasına dayanmaktadır.¹³¹

Son olarak felsin geçirdiği tarihi sürece bakıldığında farklı ağırlıklara ve değerlere sahip olduğu görülen felsler, bazen vezinle bazen de sayıyla dolaşıma sokulmuştur.¹³² Ayrıca felslerin günümüzde Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, Küveyt, Ürdün ve Yemen ülkelerinde kullanımda olan para birimleri olduğu

¹²⁷ “Meydanda görülen ve para, hayvan ve mekilât ve mevzûnât dışında olan meta, kumaş vb. gibi şeyler (...). Hayvan ve akar dışında kalan ticaret malları (...).” Erdoğan, “Urûz”, 588.

¹²⁸ “Alım satım mevzuu olan -altın gümüş (para) hariç- her türlü mal ve eşya.” Erdoğan, “Metâ”, 370.

¹²⁹ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 6/10.

¹³⁰ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 145.

¹³¹ Döndüren, “İslâm’da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon”, 190-191; Artuk, “Fels”, 12/310.

¹³² Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf b. Tâcil’ârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, *en-Nukûd ve'l-mekâyîl ve'l-mevâzîn* (Bağdat: Vizâratü's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, 1981), 108; el-Hasenî, *İslâm’da Para*, 69; Daha geniş bilgi için bk. Artuk, “Fels”, 12/310.

ifade edilmiştir.¹³³ Zaten hâlihazırda Irak ve Ürdün’de küçük paralara fils denmektedir. Bununla birlikte Fas ve Mısır’da da genelde para için fülûs tabiri kullanılmaktadır.¹³⁴

c. Kâğıt Para

Dar anlamda kâğıt parayı “(...) kâğıttan üretilen ve üzerinde yazılı değerle dolaşıma çıkan ödeme aracıdır.”¹³⁵ şeklinde tanımlamak mümkündür. Geniş anlamda ise kâğıt para, “Genelde kâğıttan yapılan ve doğrudan doğruya devlet tarafından veya devletin verdiği yetkiyle bir malî kuruluş tarafından çıkarılan, madenî karşılığı olan veya olmayan ve tedavülü mecburi olan para.”¹³⁶ olarak tanımlanmaktadır. Yapılan son tanımdan anlaşılacağı üzere kâğıt para birçok kısma ayrılmaktadır. Buna göre karşılığı olan ve olmayan kâğıt para şeklinde tasnif edilebileceği gibi devlet veya kuruluşlar tarafından dolaşıma sokulan kâğıt para diye de kısımlara ayrılabilir. ¹³⁷

Karşılığı olan kâğıt para, “Devlet hazinesinde, bankerlerde veya bankalarda karşılığı kısmen veya tamamen var olan ya da ileri bir tarihte karşılığının ödeneceği vaat edilen kâğıt paradır.”¹³⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Buna temsilî kâğıt para da denir. Şöyle ki temsilî kâğıt para hakkında yapılan şu açıklamada tam olarak bu temsil gücüne işaret edilmektedir:

“(…) özü itibarıyla yalnızca bir belge olup mübadele değeri, üzerinde yazılı miktarda temsil ettiği para türüne çevrilebilir olmasından ileri gelen para türüdür. Temsilî kâğıt para, temsil ettiği paranın yerine kullanılan bir belge, esasen bir borç belgesi olduğu için ona ‘ikame para’ da denmiştir.”¹³⁹

İslâm tarihine bakıldığında İslâm aleminin belirli ağırlık ve ayardaki altın ve gümüşe karşılık olmak üzere basılan ilk kâğıt parasının Osmanlı Devleti zamanında basılan *kâime*¹⁴⁰ olduğu söylenebilir. 1841 yılında tedavüle sokulan ilk kâime, Abdülmecid (öl. 1823-1861) devrine tekabül etmekte olup sınırlı bir zaman

¹³³ Ömer, “fels”, 3/1739.

¹³⁴ Artuk, “Fels”, 12/311.

¹³⁵ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 145.

¹³⁶ Erdoğan, “Kağıt Para”, 285.

¹³⁷ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 145.

¹³⁸ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 145-146.

¹³⁹ Şahin, *Para Üretimi*, 44.

¹⁴⁰ “İçerdiği kıymete eşdeğer altın ve gümüş gibi madenî kıymetler karşılığı olarak devletçe mecburî tedavüle çıkarılan kâğıt para.” Erdoğan, “Kâime”, 286.

dilimiyle ve faizli olmak üzere dolaşıma çıkarılmıştır. Ancak bu ilk kâimelerin zamanla kıymet kaybetmesiyle malî düzen olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu da kâimelerin kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Sultan Abdülaziz (öl. 1830-1876) devriyle birlikte bu paraların faizli dolaşımı kaldırılmış ve böylece kâimeler normal kâğıt para hükmünü almıştır. Zaman zaman kâğıt para, kullanımdan kaldırılmak istense de yaygınlaşması neticesinde özellikle I. Dünya Savaşı'ndan itibaren yerleşik hal almıştır.¹⁴¹ Tüm bunlarla birlikte Hz. Ömer'in (r.a.) dirheme karşılık gelmek üzere deve derilerini para olarak basıp kullanmaya niyetlendiği ancak kendisine bu işe yetecek kadar deve olmadığı haber verilince vazgeçtiği de aktarılmıştır.¹⁴² Ancak tarihi sürece bakıldığında bunun bir teşebbüs olduğunu söylemek mümkündür. Zira Osmanlılar'ın son dönemine kadar kâğıt para sisteminin mevcut olmayışı bunu desteklemektedir.¹⁴³ Buraya kadar anlatılanlar devletin bastığı karşılıklı kâğıt para ile ilgili olup özel kuruluşların çıkardığı karşılıklı kâğıt paralara gelince bunlar banknot, tahvil ve çek olarak sıralanabilir. Banknot, banka veya bankerlere emanet bırakılan değerli maden veya madenî paralar karşılığında verilen makbuz niteliğindeki belge ya da senetlerdir. Bu senetler vasıtasıyla temsil edilen ayar ve miktardaki maden istenildiğinde geri alınabilir.¹⁴⁴ Dolayısıyla banknota “Tedavül bankaları tarafından çıkarılan ve üzerinde yazılı meblağı ibrazında hamiline bankayı ödemeyi mecbur kılan senet.”¹⁴⁵ denebilir. Bununla birlikte kâğıt paranın keşfedilmesine sebep olduğu için kâğıt para yerine banknot tabiri de kullanılır. Tahvil ise faizli bir borç senedi olup başkasına verdiği bu borca karşılık tahvil alan kimse bunun faizinden faydalanma yanında verdiği tahvilleri para olarak da kullanabilir. Çeke gelince bu, bankanın, kasasındaki paraya karşılık olmak üzere hesap sahibine çek karnesi vermesine dayanır. Hesap sahibi istediği takdirde imzasıyla çekteki miktarın ilgili kimseye ödenmesi için bankaya emir verebilir ve böylelikle çek, para olmadığı

¹⁴¹ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 146; Erdoğan, “Kâime-i Mutebere / Nakdiyye”, 286; Daha geniş bilgi için bk. Keleş, *İslâm'a Göre Para Kavramı*, 79-83; Ali Akyıldız, “Kâime”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/213-215.

¹⁴² Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Müessesetü'l-Meârif, 1987), 659.

¹⁴³ Keleş, *İslâm'a Göre Para Kavramı*, 80.

¹⁴⁴ Orman, “İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, 10; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 149.

¹⁴⁵ Erdoğan, “Banknot”, 45.

halde para gibi kullanılmış olur. Bu çekin karşılığı banka kayıtlarında saklı tutulduğundan bunlara kaydî para da denir.¹⁴⁶ Kaydî paranın durumu önceleri böyle olmakla birlikte yani fiziksel olarak bankanın muhasebe defterine kaydedilen alacakların çeşitli yollarla tasarrufuna imkân vermekle birlikte teknolojinin gelişmesi neticesinde sanal ortamda kullanıma da uygun hale gelmiştir. Bunun sonucunda kaydî para, kâğıt paraya çevirmeye münasip olan bilgi formu veya belge olmaktadır. Aslında kaydî para, banka tarafından üretilen ve fiziksel formu değişkenlik gösteren itibarî bir satın alım gücüdür. Bu sebeple onunla yapılan bir alışveriş, bankada bulunan alacağın başkasına veya diğer bir tarafa temlik ya da havalesi mânasına gelir. Tüm bunlarla birlikte kısmî rezerv bankacılığında kullanılan kaydî para, ikame olma vasfını da yitirmiştir. Bunun mânası, banka hesabında duran paranın hesap sahibince istenildiği takdirde kâğıt para cinsinden ödenemez oluşudur. Buna karşılık böyle bir kaydî paraya gösterilen itibar ise bankanın kâğıt para olarak ödeyebileceğine duyulan güven ya da bankanın ödeme gücünün mevcut olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁷

Karşılığı olmayan kâğıt para ise “Devlet hazinesinde, bankerlerde veya bankalarda karşılığı olmayan ve ileri bir tarihte karşılığının ödeneceği vaat edilmeyen kâğıt paradır.”¹⁴⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Buna itibarî kâğıt para da denmektedir.¹⁴⁹ Daha geniş bir tanım yapılacak olursa “Temsilî kâğıt paranın daha ileri bir versiyonu olan itibarî kâğıt para, temel paraya çevrilme imkânından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmış kâğıt paradır.”¹⁵⁰ denebilir. Karşılıksız kâğıt para, adından ve yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere verildiğinde karşılığında kıymetli maden vb. bir şeyin alınamayacağı paradır. Esasında üzerinde yazılı olan nominal değerden başkasını ifade etmeyen itibarî paradır. Bu böyle olmakla birlikte bir değer ifade etmesini ya da insanlar arasında mübadele aracı olmasını kanunun zorunlu kılmasından yani devlet otoritesinin iradesinden almaktadır. Böyle paralara *olsun-para* denmesi de bundandır. Dolayısıyla bu paranın kıymetinin değişmesinde dolaşıma sokan otoritenin aldığı karar veya psikolojik nedenler etkili olmaktadır.

¹⁴⁶ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 149-150.

¹⁴⁷ Şahin, *Para Üretimi*, 46-47.

¹⁴⁸ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 153.

¹⁴⁹ Şahin, *Para Üretimi*, 45.

¹⁵⁰ Şahin, *Para Üretimi*, 45.

Öyle ki itibarî para hacmi arttıkça fiyat istikrarsızlığı artmakta bu da parayı çıkaran otorite dışındaki herkesin servetini tehdit etmektedir. Günümüzde kullanılan lira, dolar vb. paralar karşılığı olmayan kâğıt paraya örnek teşkil etmektedir.¹⁵¹ Diğer taraftan karşılığı olan kâğıt para gibi karşılıksız kâğıt para da devletin ve özel kişi ya da kuruluşların çıkardığı para olmak üzere iki kısımdır. Özel kişi veya kuruluşlar; devlet gibi banknot, tahvil ve vadeli çek şeklinde karşılıksız para üretmekle birlikte bunların ürettiği bu paralar devletinkinden farklılık arz etmektedir. Zira devlet dışındakiler, ürettikleri karşılıksız paranın karşılığını eninde sonunda ödemek zorundadır. Öyleyse bunların üretilip dolaşıma soktuğu paralara karşılıksız kâğıt para denmesinin sebebi, düzenlendikleri esnada karşılığının olmamasıdır.¹⁵²

Paranın tüm işlevlerini kendisinde bulundurduğundan günümüz İslâm hukukçuları, kâğıt parayı fıkhen para olarak kabul etmektedir. Dinar ve dirheme kıyasla düşünülürse kâğıt para, felse benzemiş olmaktadır. Dolayısıyla felsin özelliklerine sahip olduğu söylenebilir. Zira dinar ve dirhemin değeri, madenî değerlerine eşitken tıpkı fels gibi kâğıt paranın değeri öz değerinden farklılık arz etmektedir. Diğer yandan felsin para kabul edilmesinin esas gerekçesi olan değer ölçme aracı olması işlevi, kâğıt parada da bulunmaktadır. Bu da onu fikhî hükümler bakımından fels gibi değerlendirmeye sebep olmaktadır. Bununla birlikte dinar veya dirhemde yapılan tağşîş işleminde olduğu gibi karşılıksız kâğıt para basmanın neticesi de enflasyon yani fiyatların yükselmesidir.¹⁵³ Ömer Nasuhi Bilmen (öl. 1971) de zekât meselesinde kaydî paranın kâğıt paranın hükümlerini aldığını ifade etmekle birlikte¹⁵⁴ bunların hepsinin para olmasını şöyle açıklamaktadır:

“Kâime ve evrak-ı nakdiye denilen kâğıt paralar, istenilen zamanda bankaların nakde çevirdiği ve bedellerinin alınabildiği banknotlar nakit para hükmündedir. Çünkü bunların altın ve gümüş gibi piyasada kullanılması adet haline gelmiştir... Bunlar birer geçerli para ve değişim vasıtası olarak kabul edilmiştir. Bunlar diğer paralar gibi istenilen zamanda harcanır ve değiştirilerek karşılığında yarar sağlanır.”¹⁵⁵

¹⁵¹ Orman, “İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, 11; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 154; Şahin, *Para Üretimi*, 45-46.

¹⁵² Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 154.

¹⁵³ Bakkal, “İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkisi”, 54; Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı*, 65-67; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 158.

¹⁵⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013), 327.

¹⁵⁵ Bilmen, *İslâm İlmihali*, 327.

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere kaydî paranın kâğıt paranın hükümlerini alacağı rahatlıkla söylenebilir. Zira kaydî para, kâğıt paranın banka hesabındaki karşılığıdır. Bununla birlikte kimi İslâm hukukçuları karşılığı olan kâğıt parayı felse benzetirken kimileri de bu parayı ticaret malları ile altın ve gümüş arasında bir yerde görmektedir. Felse benzetilenlerin gerekçesi felste olduğu gibi kâğıt paranın kıymetinin devlet otoritesine ve enflasyona göre değişmesidir. Ayrıca onlara göre dinar ve dirhem gibi altın ve gümüş madenlerinden de üretilmiş değillerdir. Dolayısıyla onlara göre bu paralarda zekât gerekmeyeceği gibi faiz de gerçekleşmez. Diğer görüş sahiplerine göre ise kâğıt paradan zekât gerekeceği gibi kendisinde sadece nesîe faizi gerçekleşebilir.¹⁵⁶

Son olarak kâğıt paralarla ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus vardır ki o da her geçen gün ödemelerin elektronik aktarımlar ve kredi kartları aracılığıyla yapılmasının yaygınlaşması hatta yerleşik hale gelmesinden dolayı fizikî paraya olan ihtiyacın neredeyse bitme noktasına gelmesidir. Bunun böyle devam etmesi durumunda ise fizikî paranın tamamen kullanımdan kalkacağını söylemek yanlış olmasa gerektir.¹⁵⁷ Hatta son zamanlarda ortaya çıkan kripto paralar da bu olguyu desteklemektedir.¹⁵⁸

E. Olayları

1. Kesâd/Ademü'r-revâc

Kesâd kelimesi; “Rağbet görmeme, piyasası iyi olmama ve malın iyi satılmaması.”¹⁵⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Diğer bir tanımda ise kesâda “Bir şeyin kendisine olan rağbetin azlığından dolayı revaçta olmaması.”¹⁶⁰ şeklinde bir anlam yüklenmektedir. Yine kesâd hakkında talep düşüşüne bağlı olarak harcamaların azalması şeklinde sözlük mânası mevcuttur.¹⁶¹

¹⁵⁶ Keleş, *İslâm’a Göre Para Kavramı*, 101-102.

¹⁵⁷ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 154.

¹⁵⁸ Kripto para, yeni ve daha fazla araştırılmaya muhtaç bir mesele olmasından ve çalışmanın asıl konusunun anlaşılması için zikredilen para çeşitlerinin yeterli görülmesinden dolayı bu para türüne ayrıca yer verilmemiştir.

¹⁵⁹ İbn Manzûr, "ksd", 3/380; el-Fîrûzâbâdî, "ksd", 315.

¹⁶⁰ Mustafa vd., "ksd", 786.

¹⁶¹ Hammâd, "Kesâd", 202.

Bir fıkıh terimi olarak ise kesâd; “Ticarette revac kalmaması, malın itibardan düşmesi, durgunluk, iş azlığı, piyasa durgunluğu.”¹⁶² anlamlarını ifade eder. Bu durum, parayla ilişkilendirildiğinde kesâdu’n-nakd şeklinde kullanılır ki bu da “Paranın tedavülden kalkması.”¹⁶³ anlamını ihtiva eder. Daha geniş bir ifadeyle kesâdu’n-nakd, ülkenin tümünde paranın geçerliğinin kalmaması ve dolaşımdan çıkarılmasıdır.¹⁶⁴ Zeylaî’nin (öl. 743/1343) “Kesâdın tanımı, ülkenin tamamında onunla muameleyi terk etmendir.”¹⁶⁵ şeklindeki izahı da sıralanan bu ıstılah mânalarını destekler mahiyettedir. Bununla birlikte bölgesel bir kesâddan da söz edilebilir. Bu durumda para, ülkenin tümünde değil şehir veya eyalet gibi belli bir bölgesinde tedavülden kalkmış olmaktadır.¹⁶⁶

2. İnkıtâ

Sözlük anlamı itibarıyla inkıtâ; vakti geçmek, konuşmanın sona ermesi, gölün kuruması, tüm ilgisini birine has kılmak gibi farklı mânalar barındırmaktadır.¹⁶⁷ Bu mânaların yanı sıra sözlükte “Kesilme, kesintiye uğrama.”¹⁶⁸ anlamlarına gelmektedir.

Bir fıkıh terimi olarak inkıtâ, bir ülkede paranın dolaşımdan kalkması veya sürümden çekilmesi bağlamında kullanılır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse fıkıhçılar inkıtâ terimini; selem, karz, bey‘ vb. meseleler için kullanmışlardır. Örneğin seleme konu olan eşyanın teslim zamanında yok olması veya borç için gerekli olan paranın piyasada bulunmaması gibi durumları inkıtâ terimiyle açıklama yoluna gitmişlerdir.¹⁶⁹ Böyle durumlarda münkatı‘ sayılan para, evlerde ve sarraflarda bulansa bile çarşı ve pazar gibi yerlerde bulunmaz.¹⁷⁰ Aslında

¹⁶² Erdoğan, “Kesâd”, 305.

¹⁶³ Erdoğan, “Kesâdu'n-Nakd”, 305.

¹⁶⁴ Hammâd, “Kesâd”, 202.

¹⁶⁵ Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyyetü'l-Kübrâ, 1314), 4/143.

¹⁶⁶ Songür, *Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 73.

¹⁶⁷ Mustafa vd., “İnkata'a”, 745.

¹⁶⁸ Erdoğan, “İnkıtâ”, 252.

¹⁶⁹ Hammâd, “İnkıtâ”, 169-170.

¹⁷⁰ Alâüddîn Muhammed b. Alî el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-epsâr* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 448.

inkıtâ, paranın rahatça bulunamamasını veya elde edilememesini yani sadece belli kişi ya da kişilerin elinde bulunabilen paraların durumunu ifade eder.¹⁷¹

3. Galâ

Galâ sözlükte; fiyatın artması veya yükselmesi, sınırı aşmak veya geçmek, bitkinin büyüyüp bir şeye dolanması ve dinde veya herhangi bir işte aşırılık etmek gibi mânaları ifade eder.¹⁷² Daha kısa bir ifade ile galâ kelimesi “Pahalılık, fiyatların yükselmesi.”¹⁷³ gibi durumlar için kullanılır.

Fıkıh literatüründe galâ terimi; “Bir şeyin kıymetinin yükselmesi.”¹⁷⁴ veya “Eşyanın azlığından dolayı kıymetlerin yükselmesi.”¹⁷⁵ gibi değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Daha teknik bir ifadeyle altına nispetle gümüş, gümüşe nispetle diğer madeni paraların değeri yükselmiş ise buna galâ denilmektedir.¹⁷⁶ Zaman zaman gultiv kelimesinin de aynı mânayı ifade etmek üzere yerine kullanıldığı görülmekte olan¹⁷⁷ galâ, rahs/ruhs kavramının karşıt mânasını ihtiva etmektedir.¹⁷⁸

4. Rahs

a. Tanımı

Rahs/ruhs kelimesi sözlükte fiyatın düşmesi, ucuzlama veya değersizleşme gibi anlamlara gelmektedir. Bu mânada galâ kavramının karşıtı olmaktadır.¹⁷⁹

Fıkıh terimi olarak rahs kavramının “Herhangi bir şeyin kıymetinin azalması.”¹⁸⁰ şeklinde bir tanımı mevcuttur. Ancak bu tanım, rahs kavramının terim anlamını ifade etmekten uzaktır. Çünkü sözlük anlamıyla aynı olmasının yanı sıra fıkıh literatüründeki kullanımını tam olarak yansıtmamaktadır. Buna göre terim

¹⁷¹ Songür, *Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 74.

¹⁷² Mustafa vd., “glv”, 660.

¹⁷³ Erdoğan, “Galâ”, 152.

¹⁷⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/125.

¹⁷⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-İsnevî, *el-Mühimmât fî şerhi'r-Ravza ve'r-Râfi'i* (Beyrut-Lübnan: Dârü İbn Hazm, 2009), 4/272.

¹⁷⁶ Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 1/388-389.

¹⁷⁷ el-İsnevî, *el-Mühimmât*, 4/272.

¹⁷⁸ Erdoğan, “Galâ”, 152.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, “rhs”, 7/40; Erdoğan, “Ruhs”, 483.

¹⁸⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/125.

anlamı ifade edebilecek olan tanım; dinara nispetle dirhemin, dirheme nispetle diğer madeni paraların değerinin düşmesi şeklinde yapılabilir.¹⁸¹

b. Enflasyonla Benzerliği

Günümüzde enflasyon, dünyanın gündemini meşgul eden bir vâkıa halini almıştır. Özellikle gelişmiş ülkeler dışındaki devletlerde temel problemlerin başında gelmektedir. Bu problemin görüldüğü yerlerde bulunan insanların hayat standartlarını veya alım güçlerini doğrudan etkileyen bir olgu olan enflasyon, ülkelerin iktisadî performanslarını da olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁸² Bu sebeple önemli bir problem olan enflasyon, çözülmesi gerekli bir mesele olmayı sürdürmektedir. İslâm hukuku kaynaklarında ise rahs diye tabir edilen ve tanım bahsinde geçtiği şekilde açıklanan vâkıanın günümüzdeki enflasyon ile aynı şeyi ifade ettiği noktasında çeşitli düşünceler mevcuttur. Ancak bu hususu irdeleyebilmek için öncelikle günümüzdeki enflasyonun tanım ve mahiyetini işlemek yerinde olacaktır.

Aslı, Latin dilinde yer alan *inflare* sözcüğü olan enflasyon kelimesi, Amerikalı bir devlet adamının kullanımıyla beraber ekonomi literatürüne girmiştir.¹⁸³ İngilizcede ise şişme ve kabarma gibi anlamlara gelen *inflation* sözcüğünün Türkçe karşılığı olan enflasyon kavramı hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır.¹⁸⁴ Bu tanımlardan birine göre enflasyon, fiyat düzeyinde görülen bir yükselmedir. Bu tanımı kabul etmeyen bazı iktisatçılara göre ise enflasyon, fiyat seviyesindeki değil fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen sürekli artıştır.¹⁸⁵ Aslında bu, enflasyonun sonuçları açısından yapılan bir tanımdır. Çünkü paranın mal ve hizmetler karşısındaki durumunu göstermektedir. Sebepleri açısından da bir tanım yapılabilir. Buna göre enflasyon, toplam talebin toplam arzdan daha fazla

¹⁸¹ Karaman, *Günün Meseleleri*, 1/388-389.

¹⁸² Buhari Doğan vd., “Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/1 (2016), 406; Salih Öztürk - Müşerref Öner, “Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ile Faiz Oranları Arasındaki İlişki: 1980-2018 Dönemi”, *Al-Farabi International Journal on Social Sciences* 5/2 (31 Mayıs 2020), 188.

¹⁸³ Hançerlioğlu, “Enflasyon”, 106.

¹⁸⁴ Joanna Turnbull vd., *Oxford Wordpower Dictionary* (Oxford: Oxford University Press, 2006), “inflation”, 382; İlknur Çarpan vd., *Selt Learner's Dictionary*, ed. Fatih Kılıç (İstanbul: Neşe Matbaacılık, 2007), “in-fla-tion”, 343.

¹⁸⁵ İlker Parasız, *İktisada Giriş* (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000), 363.

olması şeklinde tarif edilir.¹⁸⁶ Tüm bunlarla birlikte kapsayıcı bir tarif olması bağlamında enflasyon için “Fiyatlar genel düzeyinin sürekli ve hızlı olarak yükselmesi halidir.”¹⁸⁷ denebilir. Böylece düşük seviyede seyreden fiyat yükselmeleri enflasyon sayılmaz.¹⁸⁸ Bu tanımların ortak yanı, enflasyonun bir yükseliş veya artışı ifade etmesidir. Ancak fiyatlarda görülen bu yükseliş, birkaç mal veya hizmetle sınırlı olmayıp bunların hepsi ya da çoğunda gerçekleşmelidir.¹⁸⁹

Enflasyonla ilgili yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere enflasyon, fiyatların yükselişini ifade etmektedir. Fiyatların yükselmesi ise önceden daha az paraya satın alınabilen bir şeyin, sonradan daha fazla para vererek satın alınabileceği sonucunu doğurmaktadır. Bu da paranın satın alım gücünün düşmesi anlamına gelmektedir.¹⁹⁰ Dolayısıyla enflasyon olayından söz edebilmek için bir taraftan fiyatların artması diğer taraftan ise buna bağlı olarak paranın değer kaybına uğraması gerekmektedir. Bu, iki şekilde gerçekleşebilir: Ya piyasadaki para miktarı, mal miktarından fazla olur ya da mal miktarı, para miktarından daha az olur. Böylece her iki durumda da para miktarı, mal miktarından daha çok olmuş olur. Sonuçta ise mal hacmine kıyasla ortaya çıkan paranın şişkinliği, enflasyon denilen vâkıayı meydana getirir.¹⁹¹

Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki enflasyon, fiyatların yüksek olması değil, yükselmeye veya artmaya devam etmesidir. Buna göre fiyatlar yüksek olsa da eğer bir durma, duraklama veya istikrar bulma hali söz konusu ise enflasyondan söz edilemez. Bununla birlikte bu fiyat yükselişi, umumi ve devamlı olmalı ki enflasyondan söz edilebilsin. Bu sebeple bazı mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki yükselmeler diğer birtakım mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki düşüşle dengeleniyorsa genel düzeyde bir fiyat artışından bahsedilemez. Aynı şekilde yıl içerisinde artıp azalan fiyat değişimleri, enflasyon niteliği taşımaz. Son olarak satın alım gücündeki her düşüş veya gelir ve servet paylaşımı noktasında kesimler

¹⁸⁶ Orman, “İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, 35.

¹⁸⁷ Nevzat Aypek vd., *Ekonomik Terimler Sözlüğü: Ekonomi, İşletme, Finans, Bankacılık, Borsa ve Dış Ticaret “Açıklamalı ve İngilizce Karşılıklı”* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2009), “Enflasyon”, 195.

¹⁸⁸ Aypek vd., “Enflasyon”, 195.

¹⁸⁹ Zeynel Dinler, *İktisada Giriş* (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1997), 404.

¹⁹⁰ Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı*, 29.

¹⁹¹ Hançerlioğlu, “Enflasyon”, 106.

arasındaki her farklılaşma, enflasyon olarak değerlendirilemez. Çünkü bazı sebeplere bağlı olarak bazı insanların satın alım gücü düşerken diğer bazılarının yükselebilir. Örneğin bir kimsenin servetini bilinçsiz harcama vb. bir sebeple yitirmesi orada enflasyon olduğu anlamına gelmez. Sonuçta bu bağlamda denilebilir ki enflasyon, bireylerin satın alım gücünün azalması değil, paranın satın alım gücünün zayıflamasıdır.¹⁹²

Son olarak enflasyonun ne olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi için kendisiyle yakından ilişkili olan birkaç kavrama değinmek yerinde olacaktır. Buna göre öncelikle enflasyonun zıt mânasını ihtiva eden deflasyona değinilmelidir. Deflasyon, “Fiyatlar genel düzeyinin düşmesi (Enflasyonun tersi).”¹⁹³ olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle ise o, toplam arzın toplam talepten fazla olması halidir. Bu durumda para değer kazanmaktadır.¹⁹⁴ Bu, daha önce de bahsi geçen galâya benzemektedir. Rahsa benzeyen enflasyonda ise para değer kaybetmektedir. Enflasyonla ilişkili diğer iki kavram ise devalüasyon ve revalüasyondur. Devalüasyon, “Hükümetin aldığı bir kararla, ulusal paranın yabancı para birimlerine karşı satın alma gücünün düşürülmesidir.”¹⁹⁵ şeklinde açıklanırken revalüasyon, “Bir ülke parasının hükümet kararı ile altın veya başka ülke paralarına göre değerinin yükseltilmesi şeklinde yapılan ayarlamadır.”¹⁹⁶ Buralarda da enflasyonda olandan farklı olarak ülke parasının diğer para birimleri karşısında sahip olduğu kurla ilgili olarak bizâtihi devlet tarafından gelen bilinçli bir müdahale söz konusudur. Bununla birlikte enflasyonda da bilinçli bir müdahale söz konusu olabilir.

Enflasyonla ilgili olarak tüm bu anlatılanlara göre fıkıh kaynaklarında rahs kavramıyla ifade edilen olay, devalüasyon ile mutabık düşmektedir. Zira rahsın tanımı bahsinde onun dinar, dirhem, fels vb. paraların birbirine kıyasla ortaya çıkan değer düşüşleri olduğu belirtilmişti. Devalüasyonda da yerli paranın yabancı paralara kıyasla belli bir değer düşüşü yaşaması söz konusudur. Her ne kadar böyle bir mutabakat söz konusu olsa da rahs, nihai mânada enflasyon ile aynı sonuçları

¹⁹² Orman, “İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, 44-45.

¹⁹³ Aypek vd., “Deflasyon”, 129.

¹⁹⁴ Orman, “İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, 47.

¹⁹⁵ Aypek vd., “Devalüasyon”, 142.

¹⁹⁶ Aypek vd., “Revalüasyon”, 548.

doğurmaktadır. Çünkü birbirleri karşısında değer kaybeden paralar, aynı zamanda enflasyon olayında olduğu gibi mal ve hizmetler karşısında değer yitirmekte ve bunları satın alım güçleri zayıflamaktadır.¹⁹⁷ Özellikle Hz. Peygamber'den (s.a.v.) pazardaki fiyatları tayin etmesinin istendiği hadiste fiyatları belirleyen Allah Teâlâ olduğunu bildirmesi, rahs gibi bir olayın pazar ve çarşıda satılan malların fiyatlarıyla ilgili olduğuna işaret etmektedir. Çünkü bu hadiste parayla ilgili bir şey geçmemekte pazardaki malların fiyatının aşırılığı mevzubahis yapılmaktadır.¹⁹⁸ Bu da İslâm tarihinde rahs diye tabir edilen olayla günümüzdeki enflasyon olayını benzer kılmaktadır. Bununla birlikte enflasyon, kesâd olayıyla benzer görülebilir. Çünkü enflasyonun devamlılık ve genellik özellikleri taşıdığı söylenmişti. Kesâd olayında da paranın sürümden kalkmasından bahsedilmişti ki bundan hareketle kesâdın bu özellikleri taşıdığı söylenebilir. Şöyle ki ülke genelinde devamlılık arz eden değer kaybı neticesinde para itibardan düştüğü için sürümden kaldırılmış olabilir. Yine enflasyon, insanlar arasındaki borç alıp verme işleminde kullanılan para cinsine de etki eder. Çünkü ülke parası, enflasyon nedeniyle eski değerini koruyamamıştır. Böylece değer kaybına uğrayan ülke parası, yabancı paralar karşısındaki itibarını yitirir. Bu da insanları ülkelerinin parasından uzaklaştırıp yabancı paralarla ödeme yapmaya sevk eder.¹⁹⁹ Ancak böyle bir enflasyon, sadece para cinsine etki etmekte olup kesâdda olduğu gibi paranın kaldırılması anlamı taşımaz. Bununla beraber hiperenflasyon halini alırsa ki bu durum, tamamen olumsuzlukların baş gösterdiği bir durumu ifade eder. Zira böyle bir enflasyon türünün söz konusu olduğu ortamda fiyatların yükselişi ve paranın dolaşım hızı, günlük olup son derece hızlı ve büyük oranda yaşanır. Sonuçları açısından bakıldığında ise hiperenflasyonun yaşandığı yerde para, tasarruf aracı ve değer ölçüsü olma işlevini yitirir. Diğer bir deyişle para olma vasfını kaybeder.²⁰⁰ İşte bu durum, sonuç açısından kesâd olayıyla benzerlik taşır. Ancak enflasyon bir süreç olması hasebiyle hiperenflasyon da o sürecin bir parçasıdır. Diğer taraftan fıkıh kaynaklarında rahs veya bu kavramla aynı anlamı ihtiva eden kavramların

¹⁹⁷ Songür, *Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 77-78; Karaman, *Günün Meseleleri*, 389.

¹⁹⁸ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Büyü", 73 (No. 1314).

¹⁹⁹ Muharrem Afşar vd., *İktisada Giriş-II*, ed. Necat Berberoğlu - Levent Erdoğan (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013), 17.

²⁰⁰ Dinler, *İktisada Giriş*, 404-405; Parasız, *İktisada Giriş*, 363-364.

kullanıldığı yerlerde değer kaybının genel mi özel mi ya da sürekli mi ara sıra mı yaşandığına değinilmemiştir. Bu sebeple rahs kavramı, bunların hepsine muhtemel olabilir. Dolayısıyla genel ve sürekli bir rahs olayı, günümüzdeki enflasyonla eş değer olmuş olur. Sonuç olarak bir değerlendirme yapılırsa genel mânada ve sürekli olan rahs olayını enflasyonla benzer kabul ederek kesâdı bu olayın sonucu görmek yerinde bir yaklaşım olsa gerektir. Diğer bir tabirle rahs ve kesâd olayları, bir sürecin birbirini takip eden aşamaları olarak görülmelidir.

II. FAİZ

Günümüze dek üzerinde tartışılan ve tartışılmaya da devam edilecek gibi görünen bir konu olan faiz, tüm insanlar için olduğu kadar Müslümanlar için de geçmişte ve hâlihazırda önemini koruyan güncel bir mesele olagelmıştır. Özellikle İslâmiyet’le birlikte her konuda olduğu gibi faiz konusunda da çeşitli düzenlemeler yapılarak insanlığa yol gösterilmiştir. Burada ise İslâm hukuku açısından faizin tanımına, türlerine ve özellikle çalışma konusuyla yakından ilgisi bulunan illetine yer verilecektir.

A. Tanımı

Faizin İslâm hukukundaki tanımına geçmeden önce iktisat literatüründeki tanımına yer vermek yerinde olacaktır. Bu bağlamda iktisat ilminin sınırları içinde kalarak yapılan “Ödünç alınan bir para karşılığında, vadesine göre, para sahibine (ödünç verene) ödenen bedele faiz denir.”²⁰¹ şeklindeki tanım, faizin paranın belli bir müddet için kullandırılmasının bedeli; bir nevi paranın kira ücreti olduğunu göstermektedir.²⁰²

Faizin (Ribâ) fıkıh literatüründeki anlamına gelince çeşitli şekilde tanımlar yapmak mümkündür. Bu tanımlardan birine göre faiz, “Bir ödünç / borç karşılığında alınan nema, fazla miktar. Buna ‘rıbh’ da denir.”²⁰³ şeklinde açıklanmaktadır. Bu fazlalık, hakiki veya hükmî olabilir. Ancak ne olursa olsun karşılıksız bir fazlalıktır.²⁰⁴ Ayrıca görüldüğü üzere faiz anlamında kullanılan bir

²⁰¹ Aren, *100 Soruda Para*, 84.

²⁰² Dinler, *İktisada Giriş*, 253; Aren, *100 Soruda Para*, 84.

²⁰³ Erdoğan, “Faiz”, 134.

²⁰⁴ Bakkal, “İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkisi”, 71.

diğer kelime ribh'dır. Diğer bir tanıma göre ise faiz, “Herhangi bir akitte karşılıksız olarak taraflardan birine şart koşularak sağlanan fayda.”²⁰⁵ olarak izah edilmektedir. Yapılan tüm bu tanımlardan anlaşılacağı üzere genel mânasıyla faiz ya da ribâ, herhangi bir borç vb. bir ilişkide taraflardan birinin lehine olmak üzere verilenden daha fazlasını alarak karşılıksız bırakılan miktardır.

B. Türleri

İslâm hukukuna göre faizin türleri, genel mânada iki kısma ayrılır. Bunlardan biri ribe'l-fadl diğeri ise ribe'n-nesîedir. Bununla birlikte ribe'd-deyn ve ribe'l-bey' şeklinde de ayırım yapılır. Diğer bir taksime göre ise faiz, ribe'l-fadl, ribe'l-yed ve ribe'n-nesâ olmak üzere üç türe ayrılır.²⁰⁶ Tüm bunlarla birlikte daha derli toplu olması açısından faiz türlerinin ribe'l-câhiliye ve ribe'l-bey' başlıkları altında incelenmesi uygundur.

1. Ribe'l-câhiliye

İslâm'ın teşrîinden önceki zamana tekabül eden Câhiliye devrinde Araplar arasında yaygın olan faiz türü, tehir etme şeklinde uygulanan faiz idi. Kendisine Câhiliye faizi de denen bu tehir faizi, alacaklının belli bir vadeyle ve fazlalıkla karşısındakine verdiği borcu ödeme zamanı geldiğinde istemesi ancak borçlunun ödeyemeyeceğini söylemesi üzerine borcun vadesini uzatma karşılığında ödenecek borcun miktarını artırması şeklinde uygulanmaktaydı. Öyle ki bu iş, borca belli bir faiz katarak vade uzatmayla kalmıyor borçlunun hapsedilmesine daha da kötüsü köleştirilmesine kadar varıyordu. Nihayet İslâm diniyle beraber bu faiz türü yasaklanmıştır.²⁰⁷ Şöyle ki Vedâ hutbesinde bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kaldırıldığı tüm Müslümanlara ilan edilmiştir.²⁰⁸

²⁰⁵ Erdoğan, “Ribâ”, 480.

²⁰⁶ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî İbn Hacer, *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâ'ir* (Kahire: Matbaatün Hicâzî, 1356), 1/179; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 87-88; Alpaslan Alkış, “İslâm Hukukunda Faizin İletî”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (30 Haziran 2018), 115.

²⁰⁷ Erol Zeytinoglu, “İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz”, *Para, Faiz ve İslâm* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1987), 102-103; Bakkal, “İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkîsi”, 55; Erdoğan, “Ribâ'l-Cahiliyye”, 481.

²⁰⁸ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), “Menâsik”, 56 (No. 1905).

Kısaca yer verilen bu tarihî bilgilerden sonra Câhiliye faizinin iki kısımdan müteşekkil olduğu söylenebilir. Birinci kısmı, ribe'd-deyn diğeri ise ribe'n-nesîe olarak adlandırılır.²⁰⁹

Ribe'd-deyn, “Vadenin dolması halinde borcun ödenmemesi durumunda borcun artırılarak sürenin uzatılması.”²¹⁰ demektir. Burada borç veya satım akdi ya da başka bir şeyden dolayı borçlunun zimmetinde alacaklıya ait borcun sabit olması söz konusudur. Böylece vadesi gelen borcun ödenmemesi durumunda alacaklının vade uzatma karşılığında alacağı miktara ekleme yapması bu faiz türünün meydana gelmesine sebep olur.²¹¹

Ribe'n-nesîe ise “Vade karşılığında şart koşulan fazlalık.”²¹² olarak tanımlanmaktadır. Bu da iki şekilde gerçekleşmekteydi. Birinci şekle göre alacaklı, belli bir vade sonunda verdiği borçtan daha fazlasını isterdi.²¹³ İkinci şekle göre ise belli bir vadeyle verilen borca karşılık her ay belli bir miktar faiz alınırdı. Bu durum, borç verilen anaparayı etkilememekte yani asıl borç zimmette kalmaya devam etmekteydi. Eğer borçlu olan kimse, vadesi geldiğinde aldığı anaparayı ödeyemezse ribe'd-deyndeki olduğu gibi hem vade uzatılır hem de borç miktarı arttırılırdı.²¹⁴

2. Ribe'l-bey'

Ribe'l-bey' de ribe'l-câhiliyede olduğu gibi iki kısma ayrılır. Bunlardan birincisine ribe'l-fadl diğeri ise ribe'n-nesâ denir.²¹⁵

Ribe'l-fadl, “Aynı cinsten ribevî malların birbiri ile mübadelesi halinde taraflardan birinin diğeriinden fazla olması (...)”²¹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu faiz türünde aynı cins mallar arasındaki fazlalık söz konusu olmaktadır. Buna göre aynı cins iki mal, peşin olmak üzere biri diğeriinden fazla olarak mübadele edilemez. Örneğin 5 kg hurma verip 6 kg almak böyle bir faize neden olur. Birinci tanımda

²⁰⁹ Hammâd, “Ribâ”, 279.

²¹⁰ Erdoğan, “Ribâ'l-Cahiliyye”, 481.

²¹¹ Hammâd, “Ribâ”, 279.

²¹² Erdoğan, “Ribâ'n-Nesî'e”, 481.

²¹³ Hammâd, “Ribâ”, 279.

²¹⁴ İbn Hacer, *ez-Zevâcir*, 1/180.

²¹⁵ Hammâd, “Ribâ”, 280.

²¹⁶ Erdoğan, “Ribâ'l-Fadl”, 481.

geçen ribevî mallardan kasıt ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisinde sözü edilenlerdir:

“Altının altınla, gümüşün gümüşle, buğdayın buğdayla, arpanın arpayla, hurmanın hurmayla, tuzun tuzla mübadelesi misli misline ve peşin olarak yapılır. Kim artırır ya da arttırılmasını isterse faiz yapmış olur. Bu hususta alan ile veren arasında fark yoktur.”²¹⁷

Bu hadiste beyan edildiği üzere ribevî mallar; altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz olarak sıralanmıştır. Ayrıca bunlara kıyas edilerek kendisinde faizin gerçekleştiği mallara da ribevî mal denir.²¹⁸

Ribe'n-nesâ ise “Aynı cinsten ribevî malların birbiri ile mübadelesi halinde taraflardan birinin veresiye olması.”²¹⁹ olarak tanımlanabilir. Bu konuda vârid olan hadislerden biri şöyledir:

“Altının altınla, gümüşün gümüşle, buğdayın buğdayla, arpanın arpayla, hurmanın hurmayla, tuzun tuzla mübadelesi misli misline, eşit miktarda ve peşin olarak yapılır. Eğer mübadele edilen mallar, farklı cins olursa peşin olmak kaydıyla istediğiniz şekilde satım yapın.”²²⁰

Buradan farklı cins malların da mübadelesinin vadeli olamayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Daha açık ve bütüncül bir ifadeyle ribe'n-nesâ için aynı cins iki şeyden birini diğeri karşılığında veresiye satmak ya da farklı cins olup veznî²²¹, keylî²²², zirâî²²³ veya adedî²²⁴ olma bakımından müttehit olan iki şeyden birini diğeri karşılığında veresiye olarak değiştirmektir de denebilir. Bu noktada miktarların eşit olmasının bir önemi yoktur.²²⁵ Dolayısıyla miktarları aynı veya farklı olan altın ile gümüşü ya da arpayla tuzu vadeli mübadele etmek bu faiz türüne girer.²²⁶ Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.), bir hadîs-i şerifinde daha fazla olan gümüş karşılığında altının veya daha fazla olan arpa karşılığında buğdayın satılmasının peşin olması kaydıyla câiz olacağını aksi halde yani vadeli olursa câiz

²¹⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), “Müsâkât”, 82.

²¹⁸ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 6/13.

²¹⁹ Erdoğan, “Ribâ'n-Nesî'e”, 481.

²²⁰ Müslim, “Müsâkât”, 81.

²²¹ “Ağırlık ölçüsü ile tartılan şey.” demektir. Erdoğan, “Vezni”, 605.

²²² “Urûz nevinden olup arpa, buğday gibi ölçekle ölçülen tahıllar.” demektir. Erdoğan, “Keylî / Mekîl”, 306.

²²³ “Arşın (zirâ) ile ölçülen şeydir; bez, çuha, kumaş gibi.” Erdoğan, “Mezrû”, 375.

²²⁴ “Sayı ile değerlendirilebilir olan şeydir; ceviz, yumurta, karpuz gibi.” Erdoğan, “Adedî”, 12.

²²⁵ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 6/13.

²²⁶ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 88.

olmayacağını beyan etmiştir.²²⁷ Buna göre 5 g gümüşü vadeli olarak 6 g gümüşle veya altınla değiştirmek ya da 20 kg arpayı 20 kg buğdayla vadeli olarak mübadele etmek bu faiz türüne girmiş olmaktadır. Zira faizin meydana gelmemesi için ribevî malların mübadelesi peşin olmalıdır. Ayrıca bu malların aynı cins olmaları durumunda miktar yönünden eşitlik gerekir.²²⁸

Son olarak yapılan tasniften bağımsız olarak Şâfiî mezhebi kaynaklarında yer alan ve üçüncü bir faiz türü olarak zikredilen *ribe'l-yede* değinmek yerinde olacaktır. Şâfiîler'e göre ribe'l-yed, "(...) ıvazlardan her ikisinin de ya da sadece bir tanesinin kabzının ertelenmesi sûretiyle yapılan satış akdi."²²⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu da iki taraftan birinin kendi malını karşı tarafa verdikten sonra alacağı olan malı almadan akit mahallinden gitmesiyle gerçekleşir. Buğday karşılığında arpa alacak olan kimsenin arpayı almadan bulunduğu yeri terk etmesi buna örnektir.²³⁰

C. İleti

Faiz, İslâm hukukunda ayet ve hadisle haram olduğu açıklanan bir iştir. Bu hususta Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurulmuştur: "(...) *Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır (...)*"²³¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) de sakınılmasını emrettiği helak edici yedi şeyden biri olarak faiz yemeyi zikretmiştir.²³² Böylece faizin dinen yasaklanmış bir fiil olduğu anlaşılmış olmaktadır. Ancak neden böyle bir yasak konulduğu akla gelmektedir. Bu da faizin illeti konusunu gündeme getirmekte ve bu konuda fakihleri araştırma yapmaya sevk etmektedir.

İllet, "Hükümün konmasını münasip gösteren durumu genellikle ihtiva eden açık seçik (munzabıt) vasıf."²³³ olarak tanımlanmaktadır. Buna göre nasıl ki içkinin haram olmasının illeti sarhoşluk vermesidir işte böyle faizin de illeti mevcut olup bulunması durumunda haram kılınan faiz ortaya çıkmış olmaktadır.²³⁴ Bu bağlamda

²²⁷ Ebû Dâvûd, "Büyû", 12 (No. 3349).

²²⁸ Erdoğan, "Ribâ'n-Nesî'e", 481.

²²⁹ Erdoğan, "Ribe'l-Yed", 481.

²³⁰ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 98-99.

²³¹ el-Bakara 2/275.

²³² el-Buhârî, "Vesâyâ", 23 (No. 2766).

²³³ Erdoğan, "İllet", 246.

²³⁴ Keleş, *İslâm'a Göre Para Kavramı*, 160-161.

faizde illet konusunun fakihlerin üzerinde ihtilâf ettiği önemli bir mesele olduğu söylenebilir. Özellikle Zâhirî mezhebi ile bazı ulemâ, faizi Ubâde b. Sâmit (öl. 34/654) ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin (öl. 74/693-94) rivayet ettiği *altı eşya hadisi*²³⁵ şeklinde isimlendirilen hadislerdeki maddelere hasretmiştir. Bu demek oluyor ki onlar, faizin illetinin sadece bu hadîs-i şeriflerde zikredilen altı madde üzerinde câri olup diğer maddelere geçmediğini ve dolayısıyla diğer maddelerde faiz diye bir şeyin söz konusu olmayacağını düşünmüştür.²³⁶ Ancak bu noktada belirtilmelidir ki Zâhirîler'in bu sınırlaması sadece selem ve satım akdi ile ilgili olup borç akdinde herhangi bir sınırlama koymamışlardır. Zira onlara göre borç işleminde bütün maddeler için faiz söz konusu olabilir. Bu sebeple verilen borçtan daha azı veya daha fazlası alınamaz ya da verilen borcun cinsinden başka bir cinsle ödeme kabul edilemez. Bu yüzden verilen borcun cinsi ve miktarı neyse sadece onunla ödemede bulunulabilir.²³⁷ Bunun aksini düşünen ve çoğunluğu teşkil eden fakihler ise faizin sadece bu altı maddeyle sınırlı olmayıp kıyas yoluyla diğer maddelere de faiz hükmünün verilebileceğini kabul etmiştir. Bundan dolayı ilgili hadislerde zikredilen altı maddede faize sebep olan özelliğin ne olduğu araştırılmış ve neticede faizin illeti konusu gündeme gelmiştir. Her mezhep kendi görüşünü dile getirmiş ve böylece faizin illeti konusunda da çeşitli görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır.²³⁸ Burada ise İslâm dünyasının önde gelen dört Sünnî mezhebinin görüşleriyle yetinilerek illet meselesi anlatılmaya çalışılmıştır. Meselenin daha iyi anlaşılması için öncelikle altın ve gümüş; sonrasında ise diğer dört maddeyle ilgili görüşler ele alınmıştır.

1. Altın ve Gümüşte

Bu başlık altında mezheplerin altın ve gümüşte tespit ettikleri illete değinilmesinin yanı sıra bu iki madde dışında kalan mağşûş, fels ve kâğıt paranın hükmüne de yer verilecektir. Hükümden kasıt, bu paraların altın ve gümüşte

²³⁵ Müslim, "Müsâkât", 81, 82. Daha önce de zikri geçtiği üzere ilgili hadislerde bu maddeler; altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz şeklinde sıralanmıştır.

²³⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 12/111-112; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Mühezzebe* (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.y.), 9/489.

²³⁷ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 7/401-402.

²³⁸ Hammâd, "Ribâ", 280; Kaya, "İktisadî ve Ticarî Hayat", 692.

saptanan illetin kapsamına alınarak bunlar üzerinde de faizin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği meselesidir.

a. Cins ve Vezin Birliği

Hanefî mezhebine göre altı eşya hadisinde yer alan maddelerdeki illet, genel mânada cins ile birlikte kadr olmaktır. Altın ve gümüş özelinde ise cins ile birlikte veznî olmaktır. Çünkü altın ve gümüş, tartıya tâbi olduğundan veznîdir. Cins olmanın delili, hadiste geçen altına karşılık altın ve buğdaya karşılık buğday sözü iken kadr olmanın delili, misli misline ifadesidir. Kadr, tartılan şeylerde vezin yani ağırlık ölçüsü iken ölçek ile ölçülen şeylerde keyl yani hacim ölçüsüdür.²³⁹ Cins olma illetinden kasıt, mübadele edilen iki maddenin aynı cins olması iken kadr illetinden maksat, ölçü birimlerinin aynı olmasıdır. Bu nedenle Hanefî mezhebine göre değiştirilen iki şey, veznî veya keylî olup aynı cins ise mübadelenin peşin olmasıyla birlikte miktar eşitliği aranır. Aksi halde faiz gerçekleştirmiş olur.²⁴⁰ Şöyle ki Hanefîler'e göre cins ve kadr bakımından aralarında ortaklık bulunan şeyler, peşin olarak mübadele edilirken biri diğerinden miktar yönünden daha fazla ise fazlalık faizi; bunların veresiye olarak değiştirilmeleri halinde vade faizi olmuş olur. Ancak hem cins bakımından hem de kadr yani veznî veya keylî olma bakımından farklı olan iki şeyin mübadelesinde hiçbir şekilde faiz meydana gelmez. Bu durumda bunlar farklı miktarlarda ve veresiye olabilir.²⁴¹ Diğer taraftan gümüşe karşılık altın veya arpaya karşılık buğdayın değişiminde olduğu gibi mübadele edilen iki şey arasında kadr birliği bulunmakla birlikte farklı cins olma söz konusu ise sadece peşin olmak şartıyla biri diğerinden fazla olabilir. Yine iki şey arasında cins birliği olup kadr birliği olmaz ise peşin olmak kaydıyla fazlalığın bir önemi yoktur. Böyle durumlarda faiz olmaz.²⁴² Tüm bunlarla birlikte Hanefîler, veznî veya keylî olmayıp kıyemî yani adedî veya ziraî olan mallardaki faiz durumunu ise farklı şekilde değerlendirmiştir. Buna göre kıyemî mallarda kadr birliği olmayıp cins birliği olması, sadece vade faizinin gerçekleşmesine sebep olur. Çünkü cins birliği

²³⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 12/113; el-Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î*, 7/55.

²⁴⁰ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 83.

²⁴¹ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/31; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 85.

²⁴² el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/31.

tek başına ribe'n-nesâ oluşması için yeterlidir. Eğer mübadele edilen kıyemî mallarda cins birliği de bulunmazsa akdin veresiye yapılmasında bir beis kalmaz.²⁴³

Hanefî mezhebinde altın ve gümüşün illetinin cins ile vezin şeklinde belirlenmesi diğer paraların hükmünü araştırma konusu yapmıştır. Bu bağlamda çeşitli yaklaşımlar sergilenmiştir. Bir kısım araştırmacı, Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798) aksine İmâm Muhammed'in (öl. 189/805) felslerin tıpkı dinar ve dirhem gibi semen olmasını delil getirerek bir felsin iki fels karşılığında mübadelesini câiz görmemesinden²⁴⁴ hareketle onun altın ve gümüşte illeti semenîyyet olarak kararlaştırdığını söylemiştir. Böyle olunca altın ve gümüş dışında kalan mağşûş, fels, kâğıt vb. para çeşitleri de faiz kapsamına girmiş olmaktadır.²⁴⁵ İmâm Muhammed'in bir felsin iki fels karşılığındaki mübadelesini câiz görmemesinin sebebi ise felslerin tayinle taayyün²⁴⁶ edip etmeyeceği hususundaki kanaatidir. Zira o, şeyhayndan farklı olarak dinar ve dirhem gibi para kabul ettiği felsin tayinle taayyün etmeyeceğini düşünmektedir.²⁴⁷ İmâm Muhammed'in buradaki gerekçesi, insanların para kabul ettiği bir şeyin semen olma özelliği akdeden taraflarca kaldırılamaz. Şeyhayna göre ise semenîyyet, akdi yapanların ıstılahına bağlı olduğu için onların ıstılahıyla ortadan kalkabilir. Sonuçta tarafların semenîyyetin geçersiz olduğunda anlaşması halinde fels, urûz hükmünü alır ve tayinle taayyün eder.²⁴⁸ Bununla birlikte her üç müctehide göre muayyen olmayan felslerin mübadelesinde birinin diğerinden fazla olmasının câiz olmadığına ittifak vardır.²⁴⁹ Buhara ve Semerkant Hanefîleri'nin katkı maddesi

²⁴³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 12/121-122.

²⁴⁴ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, 1417), 5/188; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/31.

²⁴⁵ Bakkal, "İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkisi", 56; el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 104; Keleş, *İslâm'a Göre Para Kavramı*, 165-166; Hüseyin Baysa, *İslam Hukukunda Ribânın İlleti* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 77-78; Alkış, "Faizin İlleti", 127-128.

²⁴⁶ Eğer bir şey tayinle taayyün edebiliyorsa bunun mânası, satım akdi vb. bir muamelede belirtilen özellikteki şeyin bizzat kendisinin alıcıya teslim edilmesidir. Yok eğer tayinle taayyün etmiyorsa borçlanılan şeye eş değer bir şey teslim edilebilir. Şöyle ki 50 lira bedelle alınmış bir eşya için illa o 50 liranın verilmesine gerek yoktur. Onun yerine başka bir 50 lira veya beş tane 10 lira verilebilir. Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 156-157.

²⁴⁷ el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 5/188; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/31.

²⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 7/20-22.

²⁴⁹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut-Lübnan: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 7/407-408.

fazla olan mağşûş paraların kendi cinsleriyle satımında birinin diğerinden fazla olmasını câiz görmemesi de bu yaklaşımı destekleyen deliller arasında yer almaktadır. Çünkü böyle bir fazlalığa cevaz verilmesi faiz kapısının açılmasına ve insanların saf altın ve gümüş paraları da aynı muameleye tâbi tutmasına sebep olacaktır. Halbuki bu mağşûş paralar da semendir.²⁵⁰ Böylece bu âlimlerin cevaz vermeyişinin semeniyyeti illet kabul etmelerinden ileri geldiği düşünülmektedir.²⁵¹ Diğer bir kısım araştırmacı ise meselenin semeniyyetle değil şer'î ölçü ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı şer'î ölçünün illette tespit edilen veznî ya da keylîlikten başkası olup olamayacağı yani metre ile ölçülerek veya adetle satılanların şer'î ölçü sayılarak illetin kapsamının genişletilip genişletemeyeceği tartışılmıştır. Bu bağlamda onlar, günümüzde imkânların gelişmesini gerekçe göstererek geçmişte birbirinin aynısı olacak şekilde üretilemedikleri için kıyemî addedilen bu tür malların artık mislî olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir. Zira günümüz imkânları sayesinde adet veya metre cinsinden olan şeyler birbirinin aynısı olacak biçimde üretilabilmektedir. Bu durumda geçmişte fels, günümüzde ise kâğıt para vb. para çeşitleri aynı evsafa adedî şeyler olduğundan faiz kapsamına girmiş olacaktır. Ancak dikkat edilmelidir ki eşit adedî olma vasfı, faizin illetlerinden biri olmayıp sadece veznî ya da keylî olma vasıflarından birini temsil ettiğinden illet işlevi görmektedir.²⁵² Hatta bu yaklaşıma delil sadedinde aynı vasıftaki adedî malların geçmişte Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed tarafından dikkate alındığı ancak felsler dışında tam eşit sayılabilecek adedî mallar bulunmadığından bunun illete dahil edilmediği öne sürülmektedir. Buna göre İmâm Muhammed'in cevaz vermemesinin sebebi de felsleri, birbirine eşit olan adedî mal olarak görmesinden ötürü fazlalık faizinden kaçınma isteğidir.²⁵³ Ayrıca Hanefî mezhebine ait bir kaynakta tedavülde olan felslerde olduğu gibi adet cinsinden olan malların tam bir eşitliğe imkân vermesi halinde adedîliğin illet olmayı

²⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 7/144.

²⁵¹ Baysa, *Ribânın İlleti*, 82; Alkış, "Faizin İlleti", 133.

²⁵² Alkış, "Faizin İlleti", 127; Ahmet Muhammed Peşe, "Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (30 Aralık 2019), 488-490; Ahmet Muhammed Peşe, "Hanefî Faiz Teorisi Bakımından Vadeli Altın Satışı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2020), 1432.

²⁵³ Peşe, "Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu", 488-489.

gerektireceğinden bahsedilmesi, bu görüş sahiplerinin yaklaşımını desteklemektedir.²⁵⁴ Son olarak bu yaklaşımın bir dayanağı da şer'î ölçünün ebediyen değişmeyeceği yönündeki görüşün aksine değişebileceğini söyleyen Ebû Yûsuf'un görüşüdür. Zira ona göre ölçülerde örfe itibar edilir. Çünkü nass, insanların âdeti üzere vârit olmuştur. Böylece daha önce adedî olan bir mal, daha sonra tartılmaya başlanmışsa faizin kapsamına girebilmektedir.²⁵⁵

Hanbelî mezhebi içerisinde faizin illeti konusunda üç görüş mevcuttur. Bu üç görüşün de Ahmed b. Hanbel'den (öl. 241/855) rivayet edildiği bildirilmiştir. Bunların en meşhuru, Hanefî mezhebi ile aynı doğrultudadır. Buna göre altın ve gümüşte faizin illeti, cins birliği ile veznî olmaktır. Hanefîler'le aynı illet nazariyesini benimsediklerinden fazlalık ve vade faizine dair hükümlerde de benzerlik mevcuttur.²⁵⁶

b. Galiben Para Olma

Mâlikî mezhebinde meşhur olan görüşe göre altın ve gümüşte illet, semen vasfının galip olması yani baskın bir özellik arz etmesidir.²⁵⁷ Semen vasfının baskın bir özellik olarak bulunması da ancak altın ve gümüşte olur. Dolayısıyla altın ve gümüşe başka bir şey kıyaslanarak bu illetin onlarda da bulunduğu söylenemez.²⁵⁸

Şâfiî mezhebinde de sahih kabul edilen görüşe göre altın ve gümüşte faizin illeti, bunların galip olarak semen olmalarıdır. Buna göre Şâfiîler, hâkim unsur olarak para olma özelliğini altın ve gümüşün illeti kabul etmiştir. Bu illet, altın ve gümüşün külçesi, ziyneti veya herhangi bir hali için de geçerlidir. Galip olma vasfının illete dahil edilmesiyle fels vb. paralar faiz kapsamının dışında bırakılmıştır. Ayrıca altın ve gümüş dışında kalan demir, bakır, pamuk vb. tartılan maddelerde faizin hiçbir türü gerçekleşmez.²⁵⁹ Zira genel olarak para veya semen

²⁵⁴ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli'l-Pezdevî* (Dersaadet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1308), 3/290; Peşe, "Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu", 490-492.

²⁵⁵ el-Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 2/31; Alkış, "Faizin İleti", 127.

²⁵⁶ el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 3/251-253, 263-264.

²⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Haraşî, *Şerhu'l-Haraşî 'alâ Muhtasari seyyidi Halîl* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1317), 5/56.

²⁵⁸ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 103.

²⁵⁹ en-Nevevî, *el-Mecmû*, 9/493.

olma, sadece altın ve gümüşe has bir durumdur.²⁶⁰ Son olarak İmâm Şâfiî'nin (öl. 204/820) de böyle düşündüğü aktarılmıştır.²⁶¹

Her iki mezhebin belirlemiş olduğu bu illete göre altın ve gümüş, kendi cinsiyle mübadele edilirse herhangi birinde fazlalık olmamalıdır. Aynı şekilde vade bulunmamalıdır. Dolayısıyla altın altınla veya gümüş gümüşle değiştirilirken peşin ve eşit miktarda olmalarına dikkat edilmelidir. Ancak altın ve gümüş kendinden farklı bir cinsle yani altın gümüşle mübadele edilirse vade haram olup peşinde fazlalık olabilir.²⁶²

c. Mutlaken Para Olma

Mâlikîler'de altın ve gümüşün illeti hususunda meşhur görüş olarak benimsenmiş galip semen olma vasfı dışında farklı bir görüş daha dile getirilmiştir. Bu görüşe göre altın ve gümüşte illet, galip semen değil mutlak semen değildir. Buna göre bir şeyin faize konu olabilmesi için para olması yeterlidir.²⁶³ Bundan dolayı fels veya kâğıt para gibi para olma vasfını kazanmış her şeyde faiz gerçekleşmektedir.²⁶⁴ Bu bağlamda bir felse iki felse karşılık olmak üzere peşin veya veresiye mübadele etmek câiz olmayacaktır.²⁶⁵ Zira İmâm Mâlik'e (öl. 179/795) göre bir felsin iki felse karşılık olmak üzere değişimi veya felslerin altın ve gümüşün külçe haliyle ya da bunların dinar ve dirhem şeklindeki para halleriyle veresiye değişimi câiz değildir. Hatta o, bir deri parçasının insanlar arasında para vasfını kazanması halinde bu deri parçasının bile altın ve gümüşle mübadelesini mekruh gördüğünü ifade etmiştir. Mezhep içerisinde de felslerin dinar ve dirhemle olan vadeli değişimi mekruh olarak görülmüştür.²⁶⁶

Şâfiî mezhebinde var olan şâz bir görüşte felsler, altın ve gümüş paralar gibi tedavülde olduklarında bunların da faize konu olabileceği belirtilmektedir. Horasanlı âlimlere ait olduğu ifade edilen bu görüşe göre altın ve gümüşte faizin

²⁶⁰ el-Hasenî, *İslâm'da Para*, 106.

²⁶¹ en-Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/490.

²⁶² Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415), 3/250.

²⁶³ el-Haraşî, *Şerhu'l-Haraşî*, 5/56.

²⁶⁴ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 104.

²⁶⁵ Alkış, "Faizin İleti", 131.

²⁶⁶ Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ li'l-İmâm Mâlik b. Enes* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/5-6.

illetinin mutlak semeniyet olarak belirlendiği söylenebilir. Dolayısıyla bu şâz görüşe göre semen vasfını hâiz tüm para çeşitlerinde faiz gerçekleşebilir. Aynı şekilde bu görüşe göre demir, bakır, pamuk vb. tartıya gelen şeylerde faiz meydana gelebilir. Buna göre para olsun olmasın bir şey, kendi cinsine karşılık fazla olarak mübadele edilemez.²⁶⁷

Hanbelî mezhebinde Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen ikinci görüşe göre altın ve gümüşte ya da daha genel bir ifadeyle semenlerde faizin illeti, semeniyettir. Bundan da ikinci rivayete göre illetin, mutlak para olma vasfı olduğu için para vasfını kazanmış tüm semenlerde faizin gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.²⁶⁸ Hanbelî âlimlerden İbn Teymiyye de bu görüşü benimseyenler arasında yer almaktadır.²⁶⁹

2. Buğday, Arpa, Hurma ve Tuzda

a. Cins ve Keyl Birliği

Hanefîler'e göre genel mânada cins ile birlikte kadr olma şeklinde belirlenen illet, altın ve gümüş özelinde cins ile birlikte veznî olmak olurken hadiste geçen buğday, arpa, hurma ve tuz maddeleri özelinde cins ile birlikte keylî olmak olarak belirlenmiştir. Çünkü buğday, arpa, hurma ve tuz maddeleri ölçek ile alınıp satılan şeylerdir.²⁷⁰ Hanefî mezhebine göre bu dört maddedeki hükümlerle altın ve gümüş bahsinde yer alan hükümler arasında herhangi bir fark yoktur.²⁷¹

Hanbelîler'de faizin illeti konusunda Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen üç görüşten en meşhur olanına göre altın ve gümüş dışında hadiste geçen diğer dört eşyadaki illet, cins birliği ile keylî olmaktır.²⁷² Bu illetten doğan hükümler hususunda Hanefîler'le benzerlik bulunmaktadır.²⁷³

²⁶⁷ en-Nevevî, *el-Mecmû* ' , 9/493-494.

²⁶⁸ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1997), 6/56.

²⁶⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû 'u fetâvâ*, 29/257.

²⁷⁰ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 12/113; el-Kâsânî, *Bedâ 'i 'u 's-sanâ 'i* ' , 7/55.

²⁷¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 12/121-122; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/31; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 85; Ayrıntılı bilgi için "Cins ve Vezin Birliği" başlığına bk.

²⁷² el-Buhûtî, *Keşşâfû 'l-kınâ* ' , 3/251.

²⁷³ el-Buhûtî, *Keşşâfû 'l-kınâ* ' , 3/251-253, 263-264.

b. Gıda Maddesi Olma

Mâlikî mezhebinin görüşüne göre ilgili hadisteki buğday, arpa, hurma ve tuz maddelerindeki illet, cinsle birlikte bunların saklanabilen veya biriktirilebilen gıda maddesi olmasıdır. Buna kısaca cinsle birlikte iddihâra elverişli gıda maddesi olmak da denebilir. Mâlikîler'e göre bu illetin delili, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ortak özellikleri iddihâr ve yenilebilme olan dört sınıfın hepsini zikretmiş olmasıdır. Aksi halde bir tanesiyle yetinseydi geriye sadece gıda olma vasfı kalırdı. Bu sebeple iddihâr olunabilen aynı cins maddelerin mübadelesi esnasında bedellerden birindeki fazlalık faiz olmuş olurken farklı cins olması durumunda fazlalık faizi gerçekleşmez. Aynı şekilde iddihâr özelliğine sahip olmayan aynı cins gıda maddelerinde de fazlalık faizi meydana gelmez. Bütün bunlarla birlikte illet için gıda maddesi olmasa da cinsle birlikte sadece iddihâr olmayı yeterli bulan bir görüş de aktarılmıştır. Ancak bunun zayıf bir görüş olduğu anlaşılmaktadır. Aslında cinsle birlikte iddihâr olma şeklindeki illet, fazlalık faizinin illetidir. Vade faizinin illeti için ise sadece gıda maddesi olma yeterli görülmektedir. Buna göre iddihâr edilebilen olsun olmasın aynı veya farklı cins gıda maddelerinin veresiye değişimi câiz değildir.²⁷⁴ Son olarak gıda maddesi dışındaki şeylerde ise vade faizinin illeti, fazlalıkla birlikte menfaatleri bir olan aynı cins mal olmaktır. Menfaatlerin farklı olması durumunda hem veresiye hem de birinin diğerinden fazla olması şeklindeki mübadele câiz olmuş olur.²⁷⁵

Altın ve gümüş dışında hadiste geçen buğday, arpa, hurma ve tuz maddeleri hakkında İmâm Şâfiî'nin iki görüşü bulunmaktadır. Bu görüşlerden eski olanına göre bu dört maddede faizin illeti, tartılan ve ölçüle ölçülen yiyecek maddesi olmak iken yeni olanına göre sadece cinsle birlikte gıda maddesi olmaktır. Bu sebeple İmâm Şâfiî'nin mezhep içerisinde esah olduğu kabul edilen yeni görüşüne göre tartılan veya ölçülen olsun olmasın her yiyecek maddesinde faiz gerçekleşmektedir. Eski görüşe göre ise veznî ya da keylî dışında kalan karpuz vb. adedî şeylerde fazlalık faizi gerçekleşmez. Ancak bu görüş, çok zayıf addedilmiştir.²⁷⁶ Eski ve yeni her iki görüşün de delili, Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

²⁷⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/249, 251; el-Haraşî, *Şerhu'l-Haraşî*, 5/56-57.

²⁷⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/255.

²⁷⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 5/100; en-Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/496-497.

gıdanın gıda ile değişiminin misli misline olacağı yönündeki sözüdür.²⁷⁷ Yeni görüşe göre hadisin gıda olma tarafı illet olarak alınırken eski görüşe göre misli olma tarafı illet alınmaktadır. Zira misliyyet, ancak veznî veya keylî olan maddelerle sağlanabilir.²⁷⁸ Sonuç olarak Şâfiîler'e göre aynı cins iki gıda maddesinin mübadelesinde birbirinden fazla olma veya veresiye satış faiz olmaktadır. Farklı cins gıdaların değişiminde ise fazlalık câiz olurken veresiye satış faiz hükmünü almaktadır.²⁷⁹

Ahmed b. Hanbel'den bu dört maddenin illeti hakkında gelen ikinci rivayet, İmâm Şâfiî'nin yeni görüşüyle paralellik arz etmektedir. Dolayısıyla Hanbelîler'in bu ikinci rivayetine göre buğday, arpa, hurma ve tuzdaki illet, cins ile birlikte gıda maddesi olmaktır. Ahmed b. Hanbel'den gelen ve İmâm Şâfiî'nin eski görüşüyle paralellik taşıyan üçüncü rivayete göre ise bu dört maddedeki illet, cins ile beraber veznî veya keylî gıda maddesi olmaktır. Çünkü eşitlik ancak şer'î ölçü olarak kabul gören vezn ve keyl ile sağlanır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gıdanın gıda ile satışına ancak misli misline olması kaydıyla izin vermesi de şer'î ölçü olan vezin ve keyle işaret etmektedir.²⁸⁰

²⁷⁷ Müslim, "Müsâkât", 93.

²⁷⁸ en-Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/494-495.

²⁷⁹ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 5/99-100.

²⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/56-57.

İKİNCİ BÖLÜM

ENFLASYON FARKININ FAİZ İLE İLİŞKİSİNE

DAİR FİKHÎ YAKLAŞIMLAR

Birinci bölümde İslâm hukukuna göre ıstılahî paraların halkî paralar gibi faize konu olduğu tespit edilmiş ve özellikle bu paralar üzerinde meydana gelen rahs olayının enflasyonla benzer olabileceği üzerinde durulmuştur. Bu kabulden hareketle ikinci bölümde mezheplerin rahs olayıyla ilgili yaklaşımlarına, güncel bir tartışma konusu olan enflasyon farkının faizle ilişkisine ışık tutacağı öngörülerek değinilmiştir. Son olarak bugünün penceresinden enflasyon farkının nasıl değerlendirildiğini göstermek ve mezheplerden bugüne kadar benimsenen görüşlerin mukayesesine imkân vermek adına güncel yaklaşımlara yer verilmiştir.

I. MEZHEPLERİN YAKLAŞIMLARI

Mezheplerden kasıt, dört ehl-i sünnet mezhebidir. Bu mezheplerin konuyla ilgili görüşleri, genellikle rahs kavramı kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca dönemin paraları dinar, dirhem, mağşûş ve felsler olduğundan rahs olayı bunlar üzerinden işlenmiştir. Daha önce enflasyon ve rahs olayı arasında kurulan benzerlikten hareketle mezheplerin yaklaşımları bu çerçevede irdelenmeye çalışılmıştır.

A. Hanefî Mezhebi

Konuyla ilgili Hanefî mezhebinde benimsenen görüşler çeşitlilik arz etmektedir. Şöyle ki başlangıçta Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, bey' veya karz gibi araya vade giren herhangi bir işlem münasebetiyle fülûsun değer kaybetmesi durumunda zimmette sabit olan bedelden başkasının ödenmeyeceğini yani zimmette sabit olan borcun mislinin ödenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle para miktarı ve cinsi olarak ne konuşulmuşsa onun verileceğini söylemişlerdir. Hatta bu konuda Ebû Yûsuf'un kendi görüşüyle Ebû Hanîfe'nin görüşünün aynı olduğunu söylediği nakledilmiştir. Ancak daha sonra Ebû Yûsuf,

bu görüşünden dönerek bey' akdinde akid günündeki kıymetin; karz akdinde ise fülûsun kabzedildiği günkü kıymetin dirheme endeksle hesap edilerek ödenmesi gerektiğine hükmetmiştir. Daha açık bir ifade ile Ebû Yûsuf, vadeli bir alışverişte sözleşmenin yapıldığı vakitteki; bir borç işleminde ise borçlu tarafından teslim alındığı zamandaki fülûsun sahip olduğu kıymet ile ödeme gününe kadarki kaybettiği kıymetin dirheme kıyasla hesap edilerek aradaki değer kaybının borçlanılan asıl miktar ile birlikte alacaklı kimseye ödenmesine karar kılmıştır. Ayrıca mezhep içerisinde ağırlıklı olarak müftâ bih görüşün Ebû Yûsuf'a ait bu son görüş olduğu belirtilmiştir.²⁸¹ Fakat Ebû Yûsuf'un bu görüşü akdin kurulmasından sonra ve kabzdan önce borç alınan felslerdeki değer kaybıyla ilgilidir. Yani akitten önce veya akdin başında değer kaybı olursa diye herhangi bir şart ya da kayıt mevcut olmadığından akit kurulduktan sonra değer kaybı yaşanması halinde buna itibar edilmesi gerekmektedir. Açıkçası akdin başında sonradan olması beklenen değer kaybı talep edilemez. Aynı şekilde borcun kabzı gerçekleştikten sonra kabzdan önce meydana gelen değer kaybı istenemez.²⁸² Bununla birlikte İsbîcâbî (öl. 480/1087) ve Kâdîhan (öl. 592/1196) gibi daha eski Hanefî âlimlerin fetvalarında Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih ettikleri zikredilmiştir. Zira İsbîcâbî'nin kıymete bakarak aradaki değer kaybına itibar edilemeyeceğini belirttiği; Kâdîhan'ın ise borçlu kimseye artırma veya eksiltme yapmadan ne almışsa onu vermesinin lazım geleceğini söylediği aktarılmıştır.²⁸³

Yukarıda zikredildiği şekilde ve Hanefî mezhebine ait bazı eserlerde geçtiği üzere Ebû Yûsuf, felslerdeki değer kaybının dirheme göre hesap edilerek ödenmesini öngörmüştür. Yani başlangıçtaki ve sondaki değer dirheme nispetle ortaya çıkarılıp aradaki kaybın asıl borca ilave edilerek alıcı kimseye ödenmesine hükmetmiştir. Bu, yaşadığı dönemde dirhemlerin tıpkı dinarlarda olduğu gibi

²⁸¹ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Şeriketü Alâiddin, 1283), 6/219; Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 3/540; Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî et-Timurtâşî, *Risâletü bezli'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tagayyüri'n-nukûd* (Kudüs: Câmiatü'l-Kudüs, 2001), 59; Şeyh Nizâm vd., *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Bulak: Dârü Sâdir, 1310), 3/106; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 7/55.

²⁸² İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, 2/60.

²⁸³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 6/219.

neredeyse hiç değer kaybetmemesiyle ve böylece sabit bir ölçüt olmasıyla açıklanabilir.

Ebû Yûsuf'tan nakledilen görüşler arasında ödenecek parada meydana gelen değer kaybından dolayı satım akdinin alacaklı kimse tarafından feshedilebileceği de yer almıştır. Buna göre bir kimse felsler ile bir şey satın alsın ve bu felsler, henüz alacaklı kimseye ödenmeden değer kaybına uğrasın alacaklı taraf akdi bozma hususunda muhayyer olmuş olur.²⁸⁴

Son dönem Hanefî fakihlerinin önde gelenlerinden biri olan İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) ise hocası Muhammed Şâkir es-Sâlimî el-Akkâd'a (öl. 1222/1807) nispetle sulh görüşünü nakletmiştir. Diğer bir deyişle hocası el-Akkâd'ın paranın değer kaybı konusunda sulh yapılması yönünde fetva verdiğini ifade etmiştir. İbn Âbidîn'in aktardığına göre el-Akkâd, akdi yapan tarafların tasarrufta mutlak serbest olmasından hareketle sulh yapılabileceğini söylemiştir. Ancak el-Akkâd, bu sulhte değer kaybından kaynaklı zararın taraflardan sadece birine ait olmaması halinde sahih kabul edilebileceğini belirtmiştir. Zira el-Akkâd'a göre sulh, en ihtiyatlı yoldur. Sulhun nasıl sağlanacağına da değinen el-Akkâd, çok veya az değil orta seviyede değer kaybına uğrayan paralardan ödeme yapılacağını; aksi halde satıcı veya müşteriden birinin zarara uğrayacağını söyleyerek bu konuya açıklık kazandırmıştır.²⁸⁵

Mislin ödenmesi gerektiği görüşünü savunanlar, bunun gerekçesini felslerde değer kaybı yaşansa da insanların rağbetinin devam etmesi sebebiyle semeniyet yani bedel olma vasfının mevcut olmasına bağlamışlardır. Çünkü onlara göre insanlar felslerle yaptığı muameleyi terk etmedikçe bu paradaki bedel olma özelliği yok olmaz ve ayıplı hale gelmez. Bu nedenlerden dolayı müşteri olan kimse için akdi feshetme gibi bir muhayyerlik hakkının olmayacağını da belirtmişlerdir.²⁸⁶ Başka bir yerde ise satım akdinin münfesihi olmayacağına ittifak olduğu ve kıymete iltifat edilmeyip mislin ödeneceği çünkü değer kaybının felslerdeki semen olma sıfatının butlânını yani geçersiz hale gelmesini gerektirmeyeceği ifade edilmiştir.²⁸⁷ Kıymetin ödenmesini savunanların gerekçesi ise borç alınan felslerin

²⁸⁴ Âlim b. Alâ, *el-Fetâva 't-Tatarhâniyye* (Diyobend: Mektebetü Zekerîyyâ, 2010), 8/275.

²⁸⁵ İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, 2/66.

²⁸⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 14/26.

²⁸⁷ el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i'*, 7/233.

semeniyyet vasfının bâtil veya geçersiz olmasından dolayı bu paranın aynının verilmesinin zor veya imkânsız hale gelmesidir. Diğer bir ifadeyle meydana gelen değer kaybından dolayı borç alınan felslerin mislinin verilmesi durumunda alacaklı tarafa ödenen bedel, verilen borç miktarını tam olarak karşılamayacağından alınan borç miktarının aynısının geri verilmesi imkân dahilinde değildir. Bu yüzden alınan borca bedel olma açısından kıymet üzerinden ödeme yapmak gerekmektedir.²⁸⁸

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un paranın değer kaybetmesi hususunda dile getirdikleri görüşlerle ilgili olarak mezhep kaynaklarında çeşitli anlatımlar mevcuttur. Hatta bu konuda mezhep içinde bazen ittifak olduğu bazen ise ihtilâf edildiği söylenegelmiştir.²⁸⁹ Bu bağlamda bazı kaynaklarda mislin verilmesi gerektiği konusunda şeyhayn da dahil genel mânada bir ittifak olduğundan bahsedilmiştir.²⁹⁰ Diğer taraftan ise ittifak veya ihtilâf olduğundan söz edilmiş ayrıca bunun hangi paralar hakkında olduğu da açıklanmaya çalışılmıştır. Bu minvâlde saf veya katkı maddesi az karıştırılan dirhemlerin diğer bir ifadeyle hâlis veya el-mağlûbu'l-gışş dirhemlerin değer kaybetmesi durumunda akdin kesinlikle fâsid olmayacağı, sadece sözleşmede belirlenen para çeşidinin vâcip olacağı ve Ebû Yûsuf'un bu noktada Ebû Hanîfe'den farklı düşünmediği belirtilmiştir. Bu açıklama, böyle dirhemlerin hem örf hem de yaratılış bakımından semen olmasıyla ve az miktarda karıştırılan katkı maddesinin yok hükmünde sayılmasıyla gerekçelendirilmiştir. Bununla birlikte bazı kimselerin, bu tür dirhemler konusunda zikredilen görüşü paylaşmadıkları yani saf veya katkı maddesi az olan dirhemler hakkında Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğunu kabul ettikleri ifade edilmiştir. Buna karşılık ihtilaf edilen para çeşidinin sadece felsler olduğu söylenmiş ve katkı maddesi fazla olan dirhemler yani el-gâlibü'l-gışş paralar konusunda da Ebû Yûsuf'un herhangi bir muhalefedinin söz konusu olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca yukarıda geçen ve saf veya katkı maddesi az olan dirhemlerde Ebû Yûsuf'un değer kaybının ödemesini benimsediğini ifade eden görüş, istihza taşıyan bir üslûpla aktarıldığından şâz olduğu anlaşılmaktadır. Yine

²⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 7/538.

²⁸⁹ İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, 2/63.

²⁹⁰ Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), 2/51; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 7/234; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 6/220; et-Timurtâşî, *Bezlü'l-mechûd*, 88.

bu görüş, katkı maddesi fazla olan dirhemlerde mislin ödenmesi icmâen vâcib oluyorsa saf ve ona yakın dirhemlerde evleviyetle mislin gerekeceği istidlâl edilerek eleştirilmiştir.²⁹¹ Hangi paralar hakkında ittifak veya ihtilâf bulunduğuna dair yapılan bu açıklamalardan Hanefiler içinde iki görüşün mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilkinde göre Ebû Yûsuf'un sadece felsler konusunda Ebû Hanîfe ile ihtilâf ederek kıymetin; altın, gümüş ve katkı maddesi az olsun çok olsun mağşûş paralar konusunda ise Ebû Hanîfe ile ittifak ederek mislin ödenmesine hükmettiği dile getirilirken ikincisine göre Ebû Yûsuf'un her çeşit para konusunda Ebû Hanîfe'den farklı olarak kıymetin ödenmesine hükmettiği söylenmiştir. Zira bu görüşe göre şeyhayn arasında saf ve katkı maddesi az olan dirhemler konusunda ihtilâf varsa diğer paralar konusunda da evleviyetle farklılık olduğu çıkarımı yapılabilir. Bunlarla birlikte Ebû Yûsuf'un ilk görüşünde Ebû Hanîfe ile aynı düşüncüyü paylaşarak mislin verilmesi gerektiğini söylemesi bazı kaynaklarda aktarılan ve şeyhayn arasında ittifak olduğunu belirten anlatımları açıklama sadedinde dile getirilen diğer bir görüştür.²⁹² Buna göre kaynaklarda zikredilen ittifak meselesini açıklama sadedinde üç farklı yaklaşım sergilenmiştir. Bunlardan birincisi, şeyhayn arasında sadece fülûsta ihtilâf olup diğer para çeşitlerinde ittifak olduğu iken ikincisi hiçbir para çeşidinde ittifak olmadığıdır. Son ve üçüncü yaklaşım ise ittifak söylentisinin Ebû Yûsuf'un ilk görüşünden kaynaklandığıdır. Böylece Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe ile ittifak ve ihtilâf ettiği noktalar birbirinden ayrıştırılarak söz konusu icmâ veya muhalefetin mahiyeti tespit edilmeye çalışılmıştır.

Son olarak belirtmek gerekir ki Hanefî mezhebinde fülûs misli addedilir. Bu minvâlde mislî olan şeylerin değer kaybetmesi durumunda hükmün ne olacağına değinilmiştir. Örneğin mislî olan bir şeyin borç alındıktan sonra değer kaybına uğraması halinde Ebû Hanîfe'nin görüşü üzere ve daha önce belirtilen gerekçeyle mislin ödenmesi gerekeceği belirtilmiştir.²⁹³ Buna göre olaya genel bir perspektiften bakılacak olursa mislî olan şeylerin borç alınmasından sonra

²⁹¹ İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, 2/63; el-Meydânî, *el-Lübâb*, 2/52.

²⁹² et-Timurtâşî, *Bezlü'l-mechûd*, 88; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, 2/61.

²⁹³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 14/29-30.

değerlerinde düşüş meydana gelirse Ebû Hanîfe'nin görüşü üzere misli; Ebû Yusûf'un ikinci görüşü üzere ise kıymeti ile ödeme yapmak gerektiği söylenebilir.

B. Mâlikî Mezhebi

Mâlikîler'de biri meşhur olmak üzere iki farklı görüşün varlığından bahsedilir. Bu görüşlerden meşhur olan misli diğeri ise kıymeti esas alır. Daha geniş bir ifadeyle meşhur görüşe göre vadeli bir işlemde meydana gelen paradaki değer kaybına itibar edilmeyerek mislin ödenmesi gerekirken diğer görüşe göre yaşanan değer kaybı hesap edilerek kıymet üzerinden ödeme yapılması öngörülür.

Misli esas alan görüş mezhep içerisinde çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Bu bağlamda bir kimse dinar cinsinden hesap edilerek çeşitli değerlerde dirhem borç alsa ve sonradan bu dirhemlerin dinara nispetle değerinde bir düşüş meydana gelse İmâm Mâlik'ten aktarıldığına göre borç alınan bu paranın yani dirhemlerin mislini vermek gerekir. Şöyle ki bugün bir tam veya yarım dinar değerine denk gelen dirhem, borç alındıktan sonra üçte bir veya daha az bir dinara karşılık gelmesi durumunda geri verilmesi gereken değeri ne olursa olsun alınan miktar kadar dirhemdir. Yani dirhem hakkında borç alındığı gün sahip olduğu değere itibar edilmeyerek mislin verilmesi gerekir. Yine sarf²⁹⁴ akdi ile ilgili olarak borç olarak aldığı dinarı bozduran kimse yarısını alacaklıya verip diğer yarısını kendisine alsa ve bu paranın değerinde düşme meydana gelse geri vermesi gereken kendine aldığının aynısı yani yarım dinarın mislidir.²⁹⁵ Aynı şekilde mezhebe ait farklı kaynak veya eserlerde açık bir şekilde dinar, dirhem veya fülûsun değer kaybetmesi durumunda mislin verilmesi gerektiği ifade edilir. Örneğin yüz fels bir dirheme denk iken borç alınsa ve sonradan değer kaybedip iki yüz fels bir dirheme eşit duruma gelse borç alınan bu felsin mislini yani alınan yüz felsi aynen geri vermek gerekir.²⁹⁶ Ayrıca felslerin mislî olduğundan ve dinar, dirhem veya fülûsun başına daha çok gelen olayın ya da yaşamaya daha lâıyk oldukları durumun değer kazanma veya kaybetme biçimindeki değişim olduğundan bahsedilir ve bundan dolayı iki

²⁹⁴ Sarf, "Parayı paraya satma." şeklinde tanımlanır. Erdoğan, "Sarf", 495.

²⁹⁵ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 3/50-51.

²⁹⁶ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 4/152-153; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr* (Mısır: İhyâü'l-Kütübi'l-Arabîyye, t.y.), 3/45; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İliş, *Minehu'l-celîl 'alâ Muhtasari'l-allâme Halîl* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984), 4/531-532.

şahıs arasında gerçekleşen herhangi bir ilişkiden dolayı zimmette terettüp eden bu paraların değer kaybına uğraması durumunda mislinin verileceği belirtilir. Diğer bir ifadeyle zimmette borç olarak doğan bu paraların değer kaybına itibar edilmeyip alacaklıya ne alındıysa onun yani borç paranın aslının verilmesi icap etmektedir.²⁹⁷ Son olarak bir satım akdinde felslerin değer kaybı yaşaması durumunda ödemenin nasıl edâ edileceği meselesi İmâm Mâlik'e göre akdin yapıldığı günkü değil; ödemenin yapılacağı günkü değeri üzerinden felslerin verilmesi suretiyle yani felslerin mislinin verilmesi suretiyle yapılması gerektiği ifade edilerek açıklığa kavuşturulur.²⁹⁸

Buraya kadar anlatılanlar insanlar arasında gerçekleşen borç veya benzeri bir işlemten kaynaklı olarak altın, gümüş veya felsin değerinde herhangi bir azalma meydana geldiğinde mezhep içerisinde mislin ödenmesini esas alan meşhur görüşe dairdir.²⁹⁹

Mâlikî mezhebinde kıymetin verilmesini esas alan İmâm Rahûnî'ye (öl.1230) ait görüşe göre ise değer kaybı, fahiş yani aşırı miktarda olursa felslerdeki bu değer kaybının ödenmesi gerekir. Buna göre fahiş miktarda olmayan değer kaybında mislî ödeme yapılır. Bu fahiş değer kaybından kasıt veya bu aşırı miktarın ölçütü, alacaklı için verdiği paradan sağlayacağı hiçbir büyük menfaatin kalmamasıdır. Zira bu durumda şöyle bir illet meydana gelir ki o da alacaklının bazen fayda göreceği bir şeyi alabilmesi için faydalandığı bir şeyi vermesidir. Ancak aşırı değer kaybı sebebiyle zikri geçen illette belirtildiği şekilde istenilen yarar sağlanamaz. Bu sebeple fayda sağlayamayacağı bir şeyi ödemekle alacaklı kimseye haksızlık yapılamaz. Ayrıca şâz olduğu belirtilen bu görüşe göre felslerde yaşanan değer kaybının hesaplanmasında yeni sikkeyle ödeme yapma günündeki ticarî malın kıymetinin ölçüt alınabileceği belirtilir. Şöyle ki felslerdeki aşırı miktarda değer kaybı, ticarî malın ödeme gününde sahip olduğu kıymete endeksle belirlenir. Örneğin başlangıçta beş fels bir kilo buğday alırken sonrasında yirmi fels bir kilo buğday alabilir hale geldiyse burada felslerde fahiş bir miktarda değer kaybı söz konusudur. Bu miktar da on beş felse denk gelmektedir. Buna göre ödeme

²⁹⁷ Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zürkânî, *Şerhu 'z-Zürkânî 'alâ Muhtasarı seyyidî Halîl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 5/106-107; ed-Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, 3/45.

²⁹⁸ Sahnûn, *el-Müdevvenetü 'l-kübrâ*, 3/52.

²⁹⁹ el-Haraşî, *Şerhu 'l-Haraşî*, 5/55.

gününde borç alınan felslere on beş fels daha eklenerek kıymetinin yeni sikke üzerinden ödenmesi öngörülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, felsin bâtil olması yani kendisiyle muamelenin tamamen terk edilmesi durumunda şâz olarak ifade edilen kıymetin ödenmesi görüşünü İmâm Rahûnî'nin felslerde görülebilecek olan rahs meselesine yani paranın değer kaybetmesi meselesine teşmil etmiş olmasıdır. Ancak bu görüşünü değer kaybının çok aşırı miktarda olmasıyla kayıtlayarak dile getirmiştir.³⁰⁰ Zira İmâm Rahûnî, paranın değer kaybetmesi meselesinde mislin ödenmesi gerektiğinde ihtilâf olmadığını belirttikten sonra kendi görüşünü bu şekilde ifade etmektedir.³⁰¹ Hatta o, paranın bâtil olması halinde bahsedilen illete binaen bazı durumlarda şâz olan görüşün tereddüt göstermeden evlâ olduğunu yani vâkıya ve fetva vermeye daha lâyük olduğunu söylese de bunu bir musibet olarak telakki etmiş ve musibet olmayı meşhur görüşün gerekçesi saymıştır. Bundan dolayı yani meşhur görüşün sahip olduğu bu gerekçe sebebiyle şâz olan görüşten ağır bastığını belirtmiştir. Tüm bu anlatılanlar, onun sadece aşırı miktarda olan değer kaybında kıymete itibar edilmesi gerektiği yönündeki görüşünü açıklamaktadır.³⁰²

C. Şâfiî Mezhebi

Öncelikle belirtmek gerekir ki Şâfiî mezhebinde darbedilmiş altın ve gümüş ittifakla, felsler ise esah yani daha güçlü olan görüşe göre mislî addedilir. Ancak mağşûş paralar, yapılan tahrîc ve ictihad yani mezhep müctehidlerinin İmâm Şâfiî'nin usulünden hareketle vardıkları kanaate göre mütekavvim diğer bir deyişle kıymî kabul edilmekle birlikte kendileriyle muamele edilmesinin cevazına binaen mislî sayılmaları gerekir. Ayrıca bunun esah olan görüş olduğu belirtilir.³⁰³ Buradan çıkan sonuca göre felsler ve mağşûş paralar hakkında Şâfiîler arasında iki farklı yaklaşım mevcuttur.

³⁰⁰ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf er-Rahûnî, *Hâşiyetü'r-Rahûnî 'alâ Şerhi'z-Zürkânî li-Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1978), 5/118-121.

³⁰¹ Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî eş-Şînkîti, *Levâmi'u'd-düreri fî hetki estâri'l-Muhtasar* (Nuakşot: Dârü'r-Rıdvân, 2015), 8/217-218.

³⁰² er-Rahûnî, *Hâşiyetü'r-Rahûnî*, 5/118.

³⁰³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/94-95; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib* (Mısır: el-Matbaatü'l-Meymenîyye, 1313), 4/391.

Bu açıklamadan sonra Şâfiî mezhebinin bu konudaki yaklaşımı şöyle ifade edilebilir. İstibdâl³⁰⁴ olmayacak şekilde misli olan şey üzerinde yapılan borç işlemi vücûben misli ile ödenir. Bu misli olan şey, otoritenin geçersiz kılıp yürürlükten kaldırdığı para da olsa durum değişmez. Çünkü alacaklının hakkına daha yakın olan budur. Kıyemî olan şey hakkında gerçekleşen borç işleminde ise sûreten misli ödenir. Sûreten misliden kasıt, kıymetin kendisi sebebiyle arttığı özellik veya sıfatlardır. Bu sebeple bu özellik ve sıfatların tümünü barındıran veya kendisinde toplayan şeyi ödemeye gayret edilir ki borç veren kimsenin borçlu üzerinde bir alacağı kalmasın ve böylece tastamam bir ödeme yapılmış olsun. Bu mümkün olmazsa sûretle birlikte kıymete riayet etmeye çalışılır.³⁰⁵ Burada paranın değer kaybından söz edilmese de yürürlükten kaldırılması durumunda bile mislin verilmesi gerektiğinin söylenmesi paranın değer kaybına dair hükmü öngörülür kılmaktadır. Çünkü başka bir yerde sahih bir karz akdinde zimmette terettüp eden borcun ödemesinin mutlak olarak misli ile yapılacağından bahsedilmekle kalmayıp bir rıtl³⁰⁶ fels borç alındığında ve burada herhangi bir değer kaybı yaşandığında aynı cinsten bir rıtl ödemenin vâcib olacağı söylenir. Bu noktada İmâm Şâfiî'nin paranın yürürlükten kaldırılması durumunda mislin verilmesi gerektiğini belirttiği aktarılır ve bundan hareketle paranın yürürlükten kaldırılmasında hüküm böyleyse değer kaybetmesi sonucunda hükmün evleviyetle bu yönde olması gerekeceği çıkarımı yapılır. Bu sonuca göre borç akdinden sonra paranın iptal edilmesi halinde misil gerekiyorsa kıymetinde azalma meydana gelmesi durumunda öncelikle misil gerekir.³⁰⁷ Bu bağlamda en açık bir şekilde paranın değer kaybına değinildiği bazı yerlerde belirtilmektedir ki herhangi bir parayla gerçekleştirilen satım vb. akitlerde veya mehir gibi işlemlerde değer kaybı söz konusu olunca mislin verilmesi gerekir.³⁰⁸ Hatta bin fels, gümüş veya altın ile bir satım akdi kurulduktan sonra

³⁰⁴ “Borçlu karşılıklı anlaşma ile asıl borcuna mukabil diğer türden bir ödemede bulunabilir ve bununla borç sona ermiş olur. Buna ifa yerine edim veya istibdal denmektedir.” Mehmet Âkif Aydın, “Borç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/289.

³⁰⁵ eş-Şîrvânî - el-Abbâdî, *Havâşî Tuhfeti'l-muhtâc*, 5/44.

³⁰⁶ Rıtl, “Sıvı maddeler için kullanılan yüz otuz dirhemlik bir ölçek.” demektir. Erdoğan, “Rıtl”, 480.

³⁰⁷ es-Süyûtî, *el-Hâvî*, 1/95.

³⁰⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 6/336; Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî el-Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec* (Beyrut: İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1305), 4/237.

sözleşmenin üzerine kurulduğu parada herhangi bir değer kaybı meydana gelse yine aynı miktarda ve aynı para cinsinden ödeme yapılacağı belirtilir. Buna göre bin fels borçlanılmışsa bin fels ödeme yapılır.³⁰⁹

Diğer taraftan mezhep içerisinde şâz ve zayıf bir görüşün varlığından bahsedilir. Buna göre bir buğday üzerinde selem akdi yapılsa ve bu buğday değer kaybına uğrasa alacaklı taraf ya akit esnasında almayı kabul ettiği parayla akdi onaylar ve böylece bu paradan fazlasını isteyemez ya da akdi onaylamayıp fesih yoluna gider. Bu açıklamaya göre selem akdini yapan alacaklı taraf muhayyer olur.³¹⁰

Son olarak karz akdinde mislin yanında kıymetin de itibara alınarak ödeme yapılabileceği söylenmiştir. Buna göre bir kimse mislî olan bir şeyi borç alsa mislini öder. Ancak misli değil de kıymeti üzerinden ödeme yapmaya kalksa çoğunluğun üzerinde bulunduğu esah olan görüşe göre sûreten mislini öder. Çoğunluk dışında kalan diğer görüşe göre ise borcun kabzedildiği zamanda sahip olduğu değer ne ise onu öder. Diğer bir ifadeyle kıymeti üzerinden ödeme yapar. Ancak bu görüş, alınan borcun kabz sebebiyle temlik edilmiş olacağını kabul eden yaklaşıma göre dir. Tasarruf³¹¹ yani borç üzerinde herhangi bir kullanım gerçekleştirme veya istifade sağlama sebebiyle borç temlik edilmiş olur diyen yaklaşıma göre ise iki farklı hüküm söz konusudur. Bunlardan biri, az önceki ikinci görüşün aynısı olup borcun kabzedildiği zamanda sahip olduğu değer üzerinden ödeme yapmayı öngörürken diğeri borcun kabzından tasarruf edilmesine kadarki geçen sürede kıymetinin en yüksek olduğu zamanı esas alarak ödeme yapılmasını benimser. Eğer söz konusu borcun misli ödenecekse bu mislin sıfatı veya sahip olduğu özelliği hakkında; kıymeti ödenecekse bu kıymetin ne kadar olacağı hususunda alacaklı ve borçlu arasında bir anlaşmazlık çıkarsa borçlunun beyanı geçerli olur.³¹² Mislî olan şeyin borç alınmasıyla ilgili mesele, başka bir yerde kıymetî olan şey üzerinden anlatılmıştır. Yani mütekavvim olan bir şeyin karz akdine konu olması durumunda

³⁰⁹ es-Süyûtî, *el-Hâvî*, 1/96.

³¹⁰ es-Süyûtî, *el-Hâvî*, 1/96.

³¹¹ Tasarruf kavramı, “Bir malı mutlak surette kullanabilme selâhiyetinin hukukî ve tabîî neticesi ve mülkiyetin ayrılmaz lâzımı olarak işlem yapabilme kudreti.” şeklinde tanımlanmaktadır. Erdoğan, “Tasarruf”, 547.

³¹² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn* (Beyrut-Dımaşk-Amman: el-Mektebû'l-İslâmî, 1991), 4/37.

sergilenen görüş ve yaklaşımlara değinilmiştir. Burada mislî olan şey borç alındığında kıymet üzerinden ödeme yapılması durumunda yukarıda dile getirilen görüş ve yaklaşımların aynısı tekrarlanmıştır. Bu bağlamda çoğunluğun üzerinde bulunduğu esah görüşe göre sûreten mislin; kabzı temlik sebebi sayan diğer görüşe göre ise kabz günündeki değerın ödeneceğı söylenmiştir. Diğer taraftan tasarrufu temlik sebebi sayanlara göre ise kabz günündeki değerin veya bu günden tasarrufa kadar geçen süredeki en yüksek değerin alacaklıya ödeneceğı belirtilmiştir.³¹³ Ayrıca bilinmelidir ki borç olarak alınan mütekavvim şeyin ödemesinin kıymet üzerinden yapılması şâz bir görüş olarak aktarılmıştır.³¹⁴ Bunlarla birlikte zikredilen bu görüş ve yaklaşımların geçtiğı yerlerde paranın değer kaybına dair herhangi bir ifadeye yer verilmemiş olup mutlak mânada borç alma meselesi üzerinde durulmuştur. Bu sebeple Şâfiîler arasında karz akdiyle ilgili olarak dile getirilen bu hükümlerin kesin bir şekilde rahs yani paranın değer kaybetmesi hususuna şâmil kılınabileceğı veya kılınamayacağı söylenemez. Buradan daha önce mislî olan bir şeyin ki bu şey para da olsa değer kaybetmesi sebebiyle mislin ödeneceğı açık ve kesin bir şekilde ifade edildiğinden sadece kıymet üzerinden ödeme konusunda Şâfiî mezhebinde bir belirsizlik olduğu da anlaşılabilir. Ayrıca kıymeti üzerinden ödemede bu kıymetin neye endeksle hesaplanacağına dair herhangi bir açıklama veya ifadeye rastlanmamıştır.

D. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî mezhebinde mislî olan şeylerin borç olarak alınmasından sonra değer kaybetmesi durumunda alacaklı tarafa misli ile ödeme yapılması gerektiğı kararlaştırılmıştır. Bunun gerekçesi, yaşanan değer kaybının mislî olan borcu borçlunun zimmetinden iskat edemeyeceğidir. Yani değerdeki düşüşün alınan borca herhangi bir etkisinin olamayacağı; dolayısıyla borcun zimmette sabit kalacağı düşünülmüştür. Diğer bir gerekçe ise mislin misle olan yakınlığının veya benzerliğinin kıymetten daha fazla olmasıdır. Bu nedenle mislî borcun hakkı mislî ile edâ edilmesidir. Yine borç verilen mislî şey, aynı ile dışarda mevcut olsa ve

³¹³ el-İsnevî, *el-Mühimmât*, 5/318-319.

³¹⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî - Şehâbeddin Ahmed Umeyre el-Burullusî, *Hâşiyetü'l-Kalyûbî ve Umeyre 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'alâ Minhâci't-tâlibîn* (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1956), 2/259.

değer kaybına uğrasa sonradan meydana gelen bir kusur veya ayıp olmadığı takdirde borçlunun yapacağı geri ödemenin kabul edilmesinin lazım geleceği ifade edilmiştir. Diğer bir ifadeyle bu durumda yapılacak olan misli ile ödemenin alacaklı tarafından kabul edilmesi zorunludur. Eğer verilen borç; fels, mükesser dirhem veya mağşûş gibi bir para olsa ve bu paralarda ayıp meydana gelse ki bu da otoritenin yasaklaması sonucu kendileriyle yapılan muamelenin terkidir bu durumda borç akdi zamanındaki kıymetin verileceği ve borç verenin de böyle bir edâyı kabule mecbur olmadığı hükme bağlanmıştır. Böyle bir durumda borç alınan para, borçlunun elinde duruyor da olsa veya borçlu olan taraf bunu tüketmiş de olsa hükmün değişmeyeceği bildirilmiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel'in mükesser dirhemler hakkında bunu yani otoritenin iptal etmesi halinde kıymetin verileceğini söylediği ve borç alındığı zamandaki kıymetinin hesaplanıp alacaklıya ödenmesini belirttiği aktarılmıştır. Buna karşılık Hanbelîler'e ait eserlerde Leys b. Sa'd (öl. 175/791), İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'nin karz akdine konu olan mükesser dirhemler hakkında otoritenin yasaklaması nedeniyle kendisiyle yapılan muamelenin sona ermesini bir ayıp veya kusur görmedikleri ve alacaklı kimse için verdiği paradan başkasını değil sadece mislini alabileceğini söyledikleri nakledilmiştir. Zira onlara göre bu durum paranın değer kaybetmesi olayı gibidir. Dolayısıyla onlara göre paranın değer kaybetmesi olayında da mislin verilmesi gerekmektedir. Diğer yandan kaynaklarda Ahmed b. Hanbel'den aktarılan kıymetin ödenmesi ile ilgili görüşün bir karışıklığa meydan vermemek için ayrıca açıklandığı görülmektedir. Bu bağlamda Ahmed b. Hanbel'in görüşünün sadece otoritenin borca konu olan parayı iptal etmesi sebebiyle onunla yapılan muamelenin kalkmasına dair olduğu; bu parayla teamülün devam etmesiyle birlikte değer kaybı yaşaması olayıyla ise bir ilgisinin olmadığı özellikle açıklanmıştır.³¹⁵ Görüldüğü üzere Hanbelî mezhebinde mezhebin kurucusu Ahmed b. Hanbel de dahil olmak üzere mislî olan bir şeyin karz akdine konu olduktan sonra değer yitirmesi

³¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/441-442; Muvaḥḥakuddin İbn Kudâme vd., *el-Muknî' ve ş-Şerhu'l-kebir ve'l-İnsâf* (İmbaba: Dârü Hicr, 1995), 12/333-336; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *el-Minehu'ş-şâfiyât bi-şerhi Müfredâtî'l-İmâm Ahmed* (Riyad: Dârü Künûzi İşbilyâ, 2006), 1/439-441; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *er-Ravzû'l-mürbi' şerhu Zâdi'l-müstakni'* (by.: Müessesetü'r-Risâle-Dârü'l-müeyyed, t.y.), 362; Mustafa es-Süyûtî er-Ruhaybânî, *Metâlibü üli'n-nühâ fî şerhi Gâyeti'l-müntehâ* (Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1961), 3/243.

durumunda ödemenin misli ile yapılması gerektiği öngörülmüş; sadece ilgili paranın geçerliliğini yitirip insanlar arasındaki teamülden kalkması durumunda kıymet üzerinden ödeme yapılacağı kabul edilmiştir. Ayrıca genel olarak mislî şeyler özel olarak ise mükesser dirhemlerle ilgili bu kıymetin neyle ödeneceğine değinilmiştir. Bu bağlamda borç alınan mislî şeylerin veya mükesser dirhemlerin teamülden kalkması durumunda kıymetlerinin kendi cinsleri dışındaki bir şeyle ödenmesi gerektiği belirtilmiştir.³¹⁶

Karz akdinde mislin ödenmesi gerektiği yönündeki hükümler; fülûs, mağşûş ve mükesser dirhem üzerinden de dile getirilmiştir. Daha açık bir ifadeyle felsler, katkı maddeli ve kırık dirhemlerde meydana gelen değer kaybında mislin verilmesinin icap ettiği belirtilmiştir. Buna göre bu paralar bir karz akdine konu edildiğinde değer kaybına uğrarsa verilmesi gerekenin ne eksik ne fazla olup borç alındığı miktar kadar olması gerektiği söylenmiştir. Ayrıca burada söz konusu olan değer kaybının az veya çok olmasının da bir öneminin olmayacağı ve mislin verilmesi yönündeki hükmü etkilemeyeceği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu hususta sözü edilen paralarla ilgili şöyle bir örnek verilir: Dânik³¹⁷ hesabıyla düşünülecek olursa yani 10 fels, 10 mağşûş veya 10 mükesser dirhem bir dânik değerinde iken kıymet yitirmeleri sonucu artık 20 fels, 20 mağşûş veya 20 mükesser dirhem bir dânike eşit hale gelmesinde olduğu gibi bu paralarda aşırı değer kaybı görülebilir. Bu tarz durumlarda yaşanan değer kaybı dikkate alınmaz ve misli ile ödeme yapılır. Buğday gibi mislî olan şeylerde de böyle durumlar görülebilir. Bu yüzden ucuzlayan buğdayın hali de verilen örneğe benzer. Zira buğday da bu paralar gibi az olsun çok olsun değer kaybedebilir.³¹⁸

Diğer taraftan fels gibi mislî sayılan şeylerin borç alınmasından sonra değer kaybı meydana gelmesi durumunda daha önce zikri geçtiği üzere mislin verilmesi gerektiğini söyleyen Hanbelîler mütekavvim olan şeyler söz konusu olunca aksi yönde meseleye yaklaşmıştır. Buna göre karz akdine konu olan mütekavvim şeylerin değerlerinde azalma meydana gelirse borcun edâsının kabz günündeki

³¹⁶ el-Buhûfî, *er-Ravzû'l-mürbi*, 362; Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Ba'î, *er-Ravzû'n-nedî şerhu Kâfi'l-mübtedî* (Dımaşk-Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 2007), 1/444.

³¹⁷ Dânik, “Bir dirhem altıda biri (...)”dir. Erdoğan, “Dânik”, 91.

³¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/442; İbn Kudâme vd., *el-Muknî* ve *'ş-Şerhu'l-kebîr ve'l-İnsâf*, 12/336; er-Ruhaybânî, *Metâlibü üli'n-nühâ*, 3/242-243.

kıymet üzerinden yapılması gerekeceği belirtilmiştir. Çünkü borç alınan mütekavvim şeyin misli yoktur. Bu görüşün mezhep içerisinde sahih olan görüş olduğu ve mezhep âlimlerinin çoğunluğunun bu görüş üzerinde bulunduğu ifade edilmiştir. Buna mücevher ve mücevhere benzer olan şeyler örnek verilmiştir. Zira mücevher ve mücevher gibi olan şeylerin kıymeti insanların rağbetine göre kısa zamanda değişebilmektedir. Bundan dolayı da bunların kabz günündeki değeri hesaplanarak kıymetinin verileceği hükme bağlanmıştır. Bunlar dışındaki mütekavvim şeylerin kıymetinin ise karz akdi zamanındaki değer üzerinden ödeneceği söylenmiştir.³¹⁹

Son olarak ifade etmek gerekir ki Hanbelî mezhebi içerisinde mislî olan bir şeyin borç alınması durumunda mislin verilmesi görüşü yanında kıymetin verilmesi görüşü de mevcuttur. Şöyle ki karz akdine konu olan mislî bir şeyin değer kaybetmesi halinde kıymeti üzerinden ödeme yapılır. Diğer bir ifadeyle borçlunun alacaklı kimseye yapacağı ödeme alınan borcun edâ vaktine kadarki değer kaybı hesap edilerek yapılması gerekir. Ancak bazı Hanbelîler'in benimsediği anlaşılan bu görüşün şâz olduğu belirtilir. Ayrıca değer kaybının ne zamandan itibaren ve neye nispetle hesap edileceği açıklanmaz. Bununla birlikte değer kaybı olayında ödemenin misli ile olmasını benimseyen görüşün sahih olup mezhep ulemasının çoğunluğunun bu görüş üzerinde olduğu ifade edilir.³²⁰

II. GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Bu başlık altında günümüzde faaliyet yürüten belli başlı fetva kurullarına öncelik verilerek İslâm dünyasında hâlihazırda dile getirilen enflasyon farkı ve faiz ilişkisine dair yaklaşımlar derlenmeye çalışılmıştır. Ardından fetva kurulları dışında kalan ve farklılık arz eden bireysel görüşlere yer verilmiştir. Bunu yaparken aynı görüşlere sahip kişi veya fetva kurullarına değil; kişi veya fetva kurullarının farklılık gösteren görüşlerine odaklanılmıştır.

³¹⁹ Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fütûhî İbnü'n-Neccâr, *Muntehe'l-irâdât fî cem'i'l-Mukni'ma'a't-Tenkîh ve ziyâdât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/284; el-Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi'*, 362; el-Ba'î, *er-Ravzü'n-nedî*, 1/445; Osman b. Abdullah b. Câmi' el-Hanbelî, *el-Fevâidü'l-müntehabâtü fî Şerhi Ahsari'l-muhtasarât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 2/731; er-Ruhaybânî, *Metâlibü üli'n-nühâ*, 3/243.

³²⁰ Alâeddin el-Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* (Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1956), 5/126-127.

A. Enflasyon Farkına İtibar Eden Yaklaşımlar

Burada enflasyon farkına itibar eden yaklaşımlarla birlikte yer yer bu yaklaşımlara eleştiri mahiyeti taşıyan değerlendirme veya görüşlerin bir arada sunulmasına gayret gösterilmiştir.

1. Mutlak Anlamda

Bu başlıkta sonradan hesaplanması şeklinde herhangi bir kayıt konulmayarak akit yapılmadan önce yani akdin başında enflasyon farkının talep edilmesini onaylayan yaklaşımlar işlenecektir. Ancak bu yaklaşımlar, borca yapılacak ilâvenin enflasyon farkından daha fazla olup olmamasına göre farklılık taşıdığından iki kısımda incelenecektir. Zira bir kısım yaklaşımlarda enflasyon farkından fazla olan ilâveye, reel faiz olduğundan cevaz verilmemekte iken bir kısım yaklaşımlarda reel faiz olsa da câiz olduğu söylenmektedir. Reel faiz ise “Fiyat değişimlerinden arındırılmış faizdir.”³²¹ şeklinde tanımlanmakta olup bu, enflasyon oranından altta kalmayan faiz demektir. Dahası enflasyon oranından fazla olacak şekilde ayarlanan ve böylece fiyat değişimlerinden korunan faizdir.

a. Reel Faiz Olmadığı Sürece

Borç vb. bir muamelede meydana gelen değer kaybının ödenmesine cevaz veren bir görüşe göre enflasyon oranının akdin başında veya sonradan yani ödeme esnasında verilen borca eklenmesinin şart koşulması arasında herhangi bir fark yoktur. Buna göre enflasyonun baştan veya sonradan hesaplanarak istenmesi hususunda bir mutlaklık söz konusu olup ilgili görüş şöyle ifade edilmektedir:

“Enflasyon farkı paranın değer kaybı olduğu için borç ilişkilerinde borçludan talep edilmesi faiz olarak değerlendirilemez. Borç verilirken enflasyon farkının alınacağı ifade edilmiş olsun olmasın enflasyon farkı alacaklının hakkıdır. Zira alacaklı borç vermiş ve borçlusuna iyilikte bulunmuştur. Verdiği borcu aynıyla geri alma hakkı vardır. Ancak borç verilen ülkede enflasyon var ise söz konusu borcun aynı rakamla geri alınması aslında eksik alınması anlamına gelir. Zira borç verilen meblağın alım gücü ile tahsil edilen meblağın alım gücü aynı değildir. Bugünkü kağıt para sisteminde ise paranın üzerindeki rakamlar değil paranın alım gücü önemlidir. Örneğin 2000 yılında 40.000 TL bedelle bir ev alınabilirken 2008 yılında 40.000 TL ile ev alabilmek artık imkansızlaşmıştır.”³²²

³²¹ Aypek vd., “Reel Faiz”, 541.

³²² İshak Emin Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı* (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2013), 31.

Söz konusu ifadelerden anlaşıldığı üzere enflasyon farkının akdin başında veya akitten sonra istenmesi faiz olarak görülmemektedir. Zira borcun hakkıyla ve aynıyla ödenmesi, paranın ancak satın alım gücüne göre olmaktadır. Paranın satın alım gücünün diğer bir ifadeyle enflasyonun hesaplanması konusunda ise şu ifadeler kullanılmaktadır:

“Enflasyon farkı talep edilirken yüzlerce üründen müteşekkil bir ürün grubunun fiyatındaki değişimin dikkate alınması haksızlık olmaması adına en uygun yöntemdir. Yani sadece bir ürünün fiyatındaki değişime bakılması taraflardan birinin haksızlığa maruz kalmasına sebep olabilir. Ayrıca alacaklı tespit edilen ürünün fiyatının aşırı arttığı dönemde borcunu geri almak isterken borçlu malın bedelinin düştüğü zamanı beklemek isteyebilir. Bu da taraflar arasında anlaşmazlıklar çıkmasına sebep olur.”³²³

Görüldüğü üzere yalnızca bir ürüne bakarak ödeme yapmak haksızlığa sebep olabileceği için çok fazla sayıdaki ürünün yer aldığı sepetteki fiyat değişimine göre enflasyon farkı hesaplanmalıdır. Bununla birlikte enflasyon oranının her iki taraf açısından eksiksiz bir biçimde hesaplanmasının mümkün olamayacağı hakkında şöyle denilmektedir:

“Enflasyon hesaplaması mümkün olan en hassas ölçülerle yapılmasına rağmen alacaklının ya da borçlunun bir miktar kâr ya da zararı söz konusu olabilir. Örneğin alacaklı ya da borçlu adına yalnızca mutfak enflasyonu önem arz ederken enflasyon hesabına başka ürünlerinde katılması sebebiyle enflasyon hesabı daha düşük ya da daha yüksek çıkmış olabilir. Buradaki kısmî izâfi haksızlık dinen önemsizdir. Çünkü bu tür alacak verecek ilişkilerinde tam hakkı tespit etmek imkânsızdır. İslâm imkânsızla mükellef tutmamıştır. Tarafların helalleşmesi yeterli sayılır.”³²⁴

Reel faiz olmadığı sürece enflasyon farkının ödenmesini gerekli gören bu görüşe göre oluşabilecek kısmî ve göreceli haksızlık, dinen önem arz eden bir şey sayılmayıp akdi yapanların helâlleşmesi yeterlidir. Ancak bu yaklaşım, enflasyon oranının tam olarak hesaplanamayacağını itiraf etmektedir. Akdi yapan tarafların da dinen önemsiz olduğu söylenen kısmî haksızlığı görmezden geleceği meçhuldür. Bu görüş için bir eleştiri de “Yakîn, şüpheyile zâil olmaz.”³²⁵ kaidesinden hareketle yapılabilir. Zira burada şüpheli olan şey, tam olarak tespit edilemeyen enflasyon oranı iken kesin olan, alınan borç miktarıdır. Böylece sadece alınan borç miktarının ödenmesiyle faizin tanımında yer alan hakiki fazlalıktan da kurtulmuş olunur. Ayrıca şüpheli şeylerden kaçınılmasını emreden hadis de bu bağlamda düşünülerek enflasyon farkının alınmamasının daha doğru olduğu söylenebilir.³²⁶

³²³ Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 31-32.

³²⁴ Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 32.

³²⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/22.

³²⁶ Müslim, “Müsâkât”, 107.

Yine bu yaklaşım içerisinde değerlendirilebilecek diğer bir mesele devlet tarafından sağlanan teşvik kredileridir. Zira teşvik kredilerinde de önceden belirlenen bir faiz miktarı söz konusudur. Ancak bu faiz miktarının ince hesaplarla ayarlanıp ülkede oluşacak olan enflasyon oranını geçmeyeceğine büyük bir ihtimal veriliyor olacak ki söz konusu faiz miktarı gerçek ve haram olan mânada faiz olarak değerlendirilmemektedir. Özellikle şu ifadeler, bu hususu belirtmektedir:

“Enflasyon farkı alacaklının hakkıdır. Dolayısıyla devletin enflasyon farkından aşağı düzeydeki fâizi reel fâiz olmadığından zaten devletin hakkıdır. Burada yegane sorun bunun başlangıçta tespit edilmiş ve adına fâiz denmiş olmasıdır. Halbuki her iki taraf da neticede bir fâiz ödenmeyeceğini bilmektedir. Dolayısıyla İslâm hukûkunda isimlendirme değil işlemin ana vasfı önemli olduğundan, borç veren devlet ile vatandaşının ilişkisinden, devletin fâizcilik amacı gütmemesinden, ülkenin yatırımlar yoluyla kalkındırılarak güçlendirilmesi gereğinden ve bu teşviklerden istifadeyle kurulacak işlerde çalışacak yüzbinlerce insana sunulacak imkânlardan hareketle söz konusu teşviklerden istifade etmenin dinen gayr-ı meşrû olduğu söylenemez.”³²⁷

Görüldüğü üzere devlet güvencesiyle sağlanan teşvik kredilerinde borçludan alınacak olan faiz, enflasyon oranının altında kalacağından faiz değil borç verenin hakkı olarak görülmektedir. Hatta taraflar, belirlenen faizin enflasyon oranını aşmayacağına dair kesin kanaat sahibidir. Bu bağlamda baştan şart koşulması da durumu değiştirmemektedir. Ayrıca bu tür kredilerin birçok fayda barındırıyor olması da meşruiyet gerekçesi oluşturmaktadır. Bu husus, başka şart ve gerekçelerle de dile getirilmiştir. Şöyle ki faizin reel pozitif olmaması, meşru amaca hizmet etmesi ve şartlarına riayet ederek kullanılması halinde teşvik kredisinde söz konusu olan faizin haram olmadığı savunulmuştur. Gerekçe olarak ise dindar kimselerin böyle bir fırsatı değerlendirerek ülke ekonomisi içerisinde etkin olmalarının engellenmemesi gerektiği zikredilmiştir.³²⁸

Genel mânada bir özet yapılacak olursa bu yaklaşıma göre reel faizin altında kalacak yani enflasyon oranını aşmayacak şekilde faizli bankalarda mevduat hesapları açılabilir ve borç işlemleri yapılabilir. Bu yaklaşım, çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Bunlardan birisine göre haram kılınan faiz, mürekkep³²⁹ olup basit

³²⁷ Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 126.

³²⁸ İbrahim Kâfi Dönmez vd., “Kongre Sonuç Bildirileri: Fâiz”, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, ed. Mehmet Bayyigit (Konya: KOMBAD Yayınları, 1996), 1047; İshak Emin Aktepe, *Katılım Finans* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2017), 86.

³²⁹ Mürekkep faiz, “Faize faiz yürütülmesi.” olarak açıklanmaktadır. Erdoğan, “Mürekkep Faiz”, 424.

faiz bunun dışında yer almaktadır. Diğer bir açıklamaya göre ise tefecilerin yaptığı fahiş miktardaki faiz haram olduğundan yasal olan faiz haram sayılamaz. Esasen bu iki açıklama, faizi farklı bir şekilde tanımladığından zaten faiz, enflasyonun üstünde de olsa haramlık söz konusu olmayacaktır. Bunlardan farklı bir açıklamaya göre ise ribâ ve faiz kavramları aynı şey değildir. Zira faiz kavramı, ribâdan daha geniş bir anlam muhtevasına sahiptir. Buna göre ribâ kavramı, dinen haram sayılan reel faizi ifade etmekte iken faiz kavramı, reel olsun olmasın bütün faiz çeşitlerine şâmil olmaktadır. Dolayısıyla reel pozitif faiz olmadıkça haram bir iş yapılmamış olur.³³⁰

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu yaklaşımla ilgili olarak enflasyon ve faiz ilişkisine dair önemli bir husus göze çarpmaktadır. Bu husus, faizin ismen değil hakikaten faiz olmasının onu haram ve günah olan bir iş kategorisine sokacağıdır. Tersinden bakıldığında ismi faiz olmayan bir iş de hakikaten faiz olabilir. Bu sebeple akitlerde itibarın, lafız ve mebânîye değil mâna ve maksada olduğu söylenmiştir.³³¹ Yine Berîre hadisi de bu yaklaşımı desteklemektedir. Şöyle ki bu rivayete göre Hz. Âişe (öl. 58/678), Berîre adında bir câriyeyi satın alıp âzat etmek istemiş ancak sahipleri velâ hakkının kendilerinde kalmasını şart koşmuştur. Bu durum Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arz edildiğinde o, Hz. Âişe'ye (r.anhâ) şartı kabul etmesini zira velâ hakkının sadece âzat edene ait olacağını söylemiştir.³³² Görüldüğü üzere başlangıçta konuşulan şartın sonuç açısından bir geçerliliği yoktur. Dolayısıyla bir işleme faiz denmesi onu faizli bir işlem yapmaz. Anlaşıldığı kadarıyla bu görüş sahipleri, ilgili delillerden hareketle enflasyon oranını aşmayan faizi karşılıksız bir fazlalık değil asıl borcun kendisinden olan bir şey olarak görmektedir. Burada vurgulanan reel faiz ifadesinden kastın bu olduğu anlaşılmaktadır. Böylece bu görüşü diğer görüşlerden ayıran asıl nokta, faizin ne olduğu hakkındaki yaklaşımda ortaya çıkmaktadır. Görünen o ki bu yaklaşım sahiplerine göre ülkede gerçekleşen veya gerçekleşmesi beklenen enflasyon oranından daha fazla olarak belirlenen faiz miktarı, reel faiz olup dinen haram olmaktadır. Dolayısıyla böyle bir faiz, borç vb. vadeli işlemlerde

³³⁰ Nihat Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 96-97.

³³¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/21.

³³² el-Buhârî, "Hibe", 7 (No. 2578).

borçludan talep edilemez. Bununla birlikte reel faize ulaşmayan ve belirlenen endekse göre hesaplanan enflasyon farkı, alacaklının hakkı olup ödeme buna göre yapılmalıdır. Zira bu, borç veren için kayıtsız şartsız bir haktır. Bu sebeple ödenmesi zorunluluk arz etmektedir.³³³

Burada reel faizle ilgili olarak negatif faize de değinmek gerekir. Zira negatif faiz, akdin başında tespit edilen faiz oranının enflasyonun altında kalması halini ifade eder. Dolayısıyla alacaklıdan borçluya doğru bir varlık intikali yaşanır. Bu durumda başlangıçta istenen enflasyon farkının hükmünün ne olacağı gündeme gelmektedir. Bir görüşe göre reel faiz gibi haram kabul edilmekle birlikte diğer bir görüşe göre birkaç sonuç ortaya çıkmaktadır. Alacaklı kimsenin bilerek faizsiz veya enflasyonun altında faizle borç vermesi hibe kapsamında olup günah bir iş değildir. Devletin negatif faizle kişilere verdiği teşvik kredilerine gelince bunları, devlet tarafından vatandaşa yapılan yardım olarak değerlendirmek gerekir ki bunda da herhangi bir günah yoktur. Diğer bir yaklaşıma göre ise kişiler arasında cereyan eden negatif faiz halinde enflasyon farkının istenmemesi hibe olarak görülebilirken banka ile şahıslar arasındaki ilişkilerde durum aynı değildir. Çünkü mevduat sahibinin negatif faizle çektiği parada oluşan enflasyon farkını isteme gibi bir tercih hakkı olmadığından hibe etme gibi bir seçeneği de mevcut değildir.³³⁴

b. Reel Faiz Olduğu Halde

Reel faiz olmaması kaydıyla enflasyon farkının itibara alınmasını benimseyen yaklaşımın aksine bazı durumlarda ilâve edilen fazlalığın reel faiz olmasını bile cevaz noktasında engel görmeyen yaklaşımlar mevcuttur. Bu bağlamda Merkez Bankası'nın topladığı fonlara verdiği faizler tartışma konusudur. Bu hususla ilgili olan bir görüşe göre enflasyon farkı kadar bir miktarın alınıp bunun üstendekilere dokunulmaması gerektiği ifade edilirken diğer bir görüşe göre de devletin mecburi olarak toplayıp sonrasında fazlasıyla geri vermesi faiz kapsamına girmemektedir. Çünkü bu, devletin topladığı vergi olup sonrasında daha güzeliyle

³³³ Bakkal, "İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkîsi", 79; Aktepe, *Katılım*, 71.

³³⁴ Orman, "İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz", 68; Dalgın, "Faiz Yasağı", 96-98, 109.

alacaklı kimseye iadesidir. Görüldüğü üzere bu ikinci görüşe göre iade edilen fazlalığın reel faiz olup olmamasın da bir önemi yoktur.³³⁵

Reel anlamda faiz olsa bile cevaz verilen diğer bir husus teşvik kredileri ile ilgilidir. Bu görüşe göre teşvik kredilerinde beklenen enflasyon oranının bir önemi yoktur. Şöyle ki bu kredilerin ülke ekonomisine çeşitli katkılar sağlaması, devlet tarafından sağlanması ve devletin faiz alma amacı taşımaması gibi gerekçeler, akdin başında enflasyon farkından yüksek olacağı bilinerek istenen faizi meşru kılmaktadır. Ayrıca kalkınmanın sosyal bir zaruret olması da bu meşruiyetin diğer bir gerekçesi olarak görülmelidir.³³⁶

2. Akdin Başında Şart Koşulmaması Halinde

Akdin başında veya akit kurulduktan sonra enflasyon farkının ödenmesini câiz gören yaklaşımların yanı sıra akit kurulmadan önce enflasyon farkının zikredilmesini uygun bulmayan yaklaşımlar söz konusudur. Bu yaklaşımlara göre akdin başında enflasyon oranında ödeme yapılmasından bahsedilmesi muteber değildir.

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet yürüten Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, enflasyon meselesiyle herhangi bir yönden bağlantılı olarak kendisine gelen sorulara çeşitli şekillerde cevaplar üreterek bu konudaki mevcut yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Kurul, borç akdinde meydana gelebilecek olan değer kaybına ilişkin yaklaşımını şöyle ifade etmiştir:

“Öte yandan, vadesinde ödenmeyen borçların, (önceden fazla bir ödemeyi şart koşturmaksızın) ödeme zamanında enflasyon oranında (paranın alım gücünde, değerinde) meydana gelen kayıp ilave edilerek ödenmesinde de dinen bir sakınca yoktur.”³³⁷

Bu fetvaya göre denilebilir ki Kurul, vadesinde ödenmeyen borçlarla ilgili olarak akdin başında alınan borcun üzerine herhangi bir fazlalık koymanın şart koşulmasını câiz görmemiştir. Bununla birlikte vadede yapılan gecikme sebebiyle enflasyon farkının asıl borca eklenerek ödemede bulunulmasını öngörmüş ancak bunu, borçlu kimse için zorunlu tutmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Kurul, akit

³³⁵ Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 150.

³³⁶ Aktepe, *Katılım*, 87.

³³⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Alınan borç para vadesi geldiğinde ödenmediği zaman altına çevrilerek vadesi uzatılabilir mi?” (Erişim 10 Şubat 2021).

kurulmadan önce veya akdin kurulması esnasında gecikme olması halinde herhangi bir fazlalığın talep edilmesine cevaz vermeyerek faizden kaçınmak istemiştir. Zira başka bir soruya verilen cevapta bu husus şöyle belirtilmiştir:

“(…) alınan borç (karz) karşılığında önceden ileri sürülen her türlü fazlalık veya getiri sağlayan menfaat, faiz olacağı için câiz olmaz (...) Bununla birlikte ödeme yapılırken enflasyon farkı kadar bir fazlalığın ilave edilmesi hakkaniyete uygun olacaktır.”³³⁸

Yine başka bir yerde vadeli mevduat hesaplarıyla ilgili sorulan bir soruya şöyle cevap verilmiştir:

“Müslümanlar faizli mevduata bilerek ve isteyerek para yatırmamalıdır. Çünkü bu tür mevduat hesaplarına tahakkuk ettirilen fazlalıklar faiz olup dinen haramdır. Söz konusu faiz oranlarının enflasyonun altında ya da üstünde olması, bu işlemi faiz olmaktan çıkarmaz. Bu itibarla bankaların vadeli mevduat hesaplarına para yatırmak câiz değildir.”³³⁹

Verilen bu cevaplardan anlaşılıyor ki Din İşleri Yüksek Kurulu, borç vb. işlemlerde önceden yani akdin başında şart koşulan her türlü fazlalığı enflasyonun altında olsa bile faiz kabul edip câiz görmemiş³⁴⁰ bunun yerine sonradan yani ödeme esnasında resmî makamların açıkladığı enflasyon oranına göre paradaki değer kaybını hesaplayıp borç alınan miktara ekleyerek ödeme yapmayı hakkaniyetli bir davranış olarak nitelendirmiştir. Ayrıca görülen o ki Kurul, enflasyon farkını ödemeyi hakkaniyete uygun görmekle yetinerek zorunlu saymamaktadır.

Enflasyon farkının akdin başında şart koşulması halinde Din İşleri Yüksek Kurulu ile aynı doğrultuda olmakla birlikte daha fazla ayrıntı taşıyan yaklaşımlar da söz konusudur. Böyle bir yaklaşıma göre, akdin başında şart koşulan faizin haram olduğu ve ödeme sırasında enflasyon oranından az veya çok olmasının bu hükmü değiştirmeyeceği dile getirilmiştir. Şöyle ki daha akdin başındayken şart koşulan fazlalık, sonradan enflasyon oranının altına da düşse başlangıçta faizli bir akit yapılmıştır. Çünkü akdin başında bilerek faizli bir işlem yapılması kabul

³³⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, *Fetvalar* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 493.

³³⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Bankaların vadeli mevduat hesaplarına para yatırmanın dini hükmü nedir?” (Erişim 10 Şubat 2021).

³⁴⁰ Aslında Kurulun TOKİ fetvasına bakılırsa bazı gerekçelerle akdin başında şart koşulan fazlalığa da (enflasyon farkı kadar) cevaz verildiği söylenebilir. Ancak Kurulun bu hususta ilgili doğrudan ve açık bir şekilde fetvası bulunmadığından ve yukarıda aktarılan mevcut fetvalardan hareketle bunu söylemek henüz erkendir. Din İşleri Yüksek Kurulunun TOKİ fetvası için bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından uygulanan Sosyal Konut Projesinin dini hükmü nedir?” (Erişim 25 Haziran 2021).

edilmiştir. Bundan dolayı bu faiz, sonradan reel anlamda gerçekleşmese bile yani reel faiz olmasa da haramlık hükmünü değiştirmez.³⁴¹ Özellikle faizli mevduat hesaplarına yatırılan paralarda görülen durum buna örnektir. Çünkü hem başlangıçta belli bir faiz miktarı üzerinde anlaşılmakta hem de bankanın reel faiz şeklinde artırdığı paranın bir kısmının mevduat sahiplerine verilmesi söz konusu olmaktadır. Burada faizle meşgul olan kişi veya kuruluşlara yatırılan paralardan faiz alma gündeme gelmektedir. İşte bu faiz, enflasyonun altında da kalsa yani negatif reel faiz de olsa haram kapsamında yer almaktadır. Ayrıca Kurulun fetvasından farklı olarak bu yaklaşım içerisinde yer alan bir görüşe göre enflasyon farkını ödemek zorunludur. Aksi halde alacaklı kimseye haksızlık yapılmış olup borcun edâsı yerine getirilmemiş olur.³⁴² Diğer bir yaklaşım ise enflasyon farkının akdin başında şart koşulmaması kaydı yanı sıra borç alınan paranın harcanma imkânına sahip olunmasını da gerekli görmektedir. Ayrıca bu yaklaşıma göre para miktarının artmasından değil de para devir hızının yükselmesinden kaynaklı enflasyon farkının ödenmesi şüphelidir. Bu şüpheli durum daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyduğundan enflasyon farkı alınırken buna da dikkat edilmelidir. İktisatçılar bunu adaletli bulursa o zaman câiz görmek gerekir.³⁴³

Son olarak bu yaklaşım bağlamında mutlak anlamda enflasyon farkına itibar ederek akdin başında şart koşulan faizi reel olmadığı sürece câiz gören yaklaşıma eleştiri sadedinde birtakım şeyler söylenebilir. Öncelikle insanların enflasyona dair ileriye dönük tahmini hesaplamaları faize sebebiyet verir. Bu yüzden geriye dönük olarak enflasyon oranı ne kadar olmuşsa buna itibar edilmelidir. Ayrıca faize düşmemek için bedellerdeki eşitlik kesin olarak bilinmelidir. Tahmine dayalı olarak kurulan eşitlik ise aslında eşitsizlik olup haram olan faiz çerçevesine girer.³⁴⁴ Getirilen diğer bir eleştiri ise baştan şart koşulan fazlalığın taraflardan birine

³⁴¹ Abdulaziz Beki, “‘Faizli İşlemin Enflasyon Altındaki Faizinin Caiz Olduğu’ Görüşüne Reddiye”, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları* 1 (2008), 134; Yeni Şafak (Y. Şafak), “Enflasyon ve siyonizm belası” (Erişim 20 Haziran 2021); Yeni Şafak (Y. Şafak), “Faiz, enflasyon ve para” (Erişim 20 Haziran 2021); Yeni Şafak (Y. Şafak), “Türkiye ismi ve enflasyon farkı” (Erişim 20 Haziran 2021).

³⁴² Dönmez vd., “Sonuç Bildirileri: Fâiz”, 1046; Yeni Şafak (Y. Şafak), “Enflasyon ve faiz” (Erişim 20 Haziran 2021); Y. Şafak, “Enflasyon ve siyonizm belası”.

³⁴³ Bakkal, “İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkisi”, 78-79.

³⁴⁴ Orhan Çeker, “5. Oturum: ‘Altın İşlemleri İle İlgili Dini Sorunlar’: Müzakereler”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-III* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 513.

karşılıksız fayda temin etmesi yönündedir. Zira böyle bir şart, alacaklı lehine zorunlu kılınan karşılıksız bir menfaat olup dinen yasaklandığından fâsid sayılmalıdır. Dolayısıyla taraflar, ya bu şarttan vazgeçmeli ya da fesih yoluna gitmelidir. Çünkü akdin başında sabitlenmiş bir fazlalık talep edilmektedir ki bu, sonradan enflasyon farkını hesaplayıp almaktan ayrılır. Şöyle ki burada gelecek hakkında bir öngörude bulunmaktadır. Bu öngörüye göre faiz, reel veya nominal olabilir. Dolayısıyla enflasyon oranının ne kadar çıkacağı bilinmemektedir. Böyle bir garar³⁴⁵ olması durumunda taraflardan birinin karşılıksız kazanç sağlama ihtimali doğar. Genel kanaate göre de alacaklı kimseye menfaat temin eden her şart faiz kapsamında yer alır. Özellikle bankaların mevduat hesaplarından alınan enflasyonun altındaki faiz, bankanın faizli işlemlerine kaynak sağlayarak daha fazla faiz elde etmesine yardımcı olmak anlamına gelir ki bu, câiz görülemez. Tüm bunlarla birlikte sonradan hesaplamak kaydıyla enflasyon farkının alınması, oluşan zararın tazmini sayılacağından bunda bir sakınca yoktur. Bunun yerine bir Müslümanın baştan şart koşulan ve enflasyonun altında seyreden faizi kabul etmesi, kendisini faizli işlemlere alıştıracaktır ki bu da istenmeyen bir durumdur.³⁴⁶

3. Enflasyonun Aşırı Olması Kaydıyla

Enflasyonun az miktarda veya normal seyrinde devam etmesini, enflasyon farkının ödemelerde itibara alınması açısından yeterli görmeyen yaklaşımlar dile getirilmiştir. Bu sebeple ilgili yaklaşımlara göre enflasyon farkına itibar edilebilmesi, ancak enflasyonun aşırı miktarda gerçekleştiği ortamlarda mümkündür.

Kahire merkezli Dârü'l-İftâi'l-Mısriyye (Türkçe ifadesiyle Mısır Fetva Kurumu), Mâlikî mezhebinden İmâm Rahûnî'nin görüşüne paralel bir yaklaşım sergilemiştir. Bunu, borcun kıymeti üzerinden ödenmesi ile ilgili sorulan bir soruya verdiği cevapta belirtmiştir. Şöyle ki Kuruma göre alınan borcun değerinde büyük çapta bir değişimin meydana gelmesi veya böyle olmayıp da borçlu tarafın ödemeyi

³⁴⁵ Garar; “(...) Akit konusunun meydana gelip gelmeyeceğinin belirsiz, meçhul olması.” şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca garar; “(...) satılan malda, bedelde, vadede, teslim muktadir olup olmamada vb. olabilir (...) vücutta yani akde konu olan şeyin var olup olmaması ile ilgili ise akdi bâtil kılar; sıfatta olursa ifsâd eder.” Erdoğan, “Garar”, 154.

³⁴⁶ Dalgın, “Faiz Yasağı”, 99-101, 108.

geciktirmesi durumunda âdil ve insaflı olan borcun edasının değer kaybını dikkate alarak kıymet üzerinden yapılmasıdır. Bu noktada Kurum, verdiği fetvanın Ebû Yûsuf ve onunla aynı düşünceyi paylaşan bazı Mâlikîler'in bu meseleyle ilgili olarak kıymetin verilmesini esas alan görüşleri üzere olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Kurum, verilen bu cevaptan da anlaşılacağı üzere borcun değerinde büyük yani İmâm Rahûnî'nin deyimiyle fahiş miktarda bir kayıp yaşanmadığı sürece veya borçlu borcunun ödemesini geciktirmediği müddetçe cumhurun görüşü üzere mislin verilmesi gerektiğini benimsemiş olmaktadır. Kurum, İmâm Rahûnî'nin fahiş miktar görüşünün ölçütünü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “(...) üçte bir çoktur (...)”³⁴⁷ hadisinin delâletinden hareketle üçte birden fazla olma şeklinde açıklamıştır. Bu bağlamda mislin verilmesinin asıl olduğunu belirten Kuruma göre bu asıldan dönülmesinin gerekçesi zikredilen her iki durumda da alacaklının misli ile yapılan ödemeye rızasının olup olmayacağının tam olarak anlaşılamayacağıdır. Zira kişilerin böyle durumlara rıza göstermesi veya bunu tasvip etmesi alışık olunan bir şey değildir.³⁴⁸

Mısır Fetva Kurumu, bir para birimi üzerinden alınan borcun başka bir para biriminden olan karşılığıyla yani bu para biriminin kıymeti üzerinden ödenmesine dair sorulan soruya verdiği cevapta ise aynı hususu farklı bir şekilde dile getirmiştir:

“Şer‘an verilen karar; kâğıt banknot paralara nispetle borcun miktar ve sıfat bakımından misliyle ödenmesidir. Zira böyle paralar mislî mallardan olup kendileriyle yapılan teamül inkıtâya uğramadığı sürece misliyle ödenirler. Teamüle elverişli oldukları sürece ve kıymetlerinde bir çöküş yaşanmadığı halde bu tür paraların değer kazanması veya kaybetmesinin borçların ödenmesi konusunda hiçbir etkisi yoktur.”³⁴⁹

Verilen bu cevaptan da anlaşılacağı üzere Kurum, borç olarak alınan kâğıt paraların ödemesinin ne eksik ne fazla misliyle olması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta alınan paranın sıfatını yani cinsini de misliyle ödemeye dahil ederek alınan para birimine de riayet etmeyi gerekli görmüştür. Bununla birlikte Kurum, bir önceki soruya verdiği fetvada görüldüğü üzere kıymetteki aşırı kaybı burada da dikkate almıştır. Ancak verilen bu cevapta aşırı değer kaybı ifadesi doğrudan dile getirilmese de kıymetteki çöküş ifadesinden bunu çıkarmak mümkündür. Buna göre

³⁴⁷ el-Buhârî, “Vasiyyet”, 3 (No. 2743).

³⁴⁸ Dârü'l-İftâi'l-Mısriyye (Dârü'l-İftâ), “Sedâdü'l-Karzi bi'l-Kîme” (Erişim 08 Şubat 2021).

³⁴⁹ Dârü'l-İftâi'l-Mısriyye (Dârü'l-İftâ), “Reddû'd-Deyni bi-Kîmeti'l-'Umle” (Erişim 08 Şubat 2021).

alınan borcun değerinde büyük bir kayıp veya Kurumun deyimiyle çöküş meydana gelirse ödemesinin kıymet üzerinden yapılması kararlaştırılmış olmaktadır. Böyle bir durumda yapılması gereken ise yaşanan bu büyük değer kaybının hesap edilip alınan borç miktarına ilave edilerek ödemenin yapılmasıdır.

Cidde merkezli Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî (Türkçe kullanımıyla İslâm Fıkıh Akademisi), 2019 yılına ait 231 sayılı kararında borçların mutlak mânada misliyle ödenmesi şeklindeki ilk görüşünden dönerek Mısır Fetva Kurumuna benzer bir ayırım yapma yoluna gitmiştir. Şöyle ki Akademi, daha önce benimsemiş olduğu mislin ödenmesi görüşünü enflasyonun bulunmadığı veya enflasyonun basit düzeyde gerçekleştiği durumlara has kılmıştır. Fahiş düzeyde gerçekleşen enflasyon için ise tarafların içinde bulundukları durum ve şartlara göre anlaşması veya yargıya yani mahkemeye müracaat etmesi yahut da tahkîm³⁵⁰ yoluna gitmesi şeklindeki seçeneklerden birini kullanabileceğini açıklamıştır.³⁵¹ Akademinin ifadesi şöyledir:

“Borcun doğmasından sonra fahiş enflasyon meydana geldiğinde alacaklı ile borçlunun ödeme esnasında borcun kıymetiyle verilmesi veya sulh ederek zararın iki taraf arasında paylaşılması üzerinde anlaşmasına hiçbir engel yoktur. Sulhun mahkeme veya tahkîm yoluyla sağlanması câizdir. Bununla birlikte akdin kurulması sırasında borcun kıymetiyle verilmesi veya sulh ederek zararın iki taraf arasında paylaşılması üzerinde anlaşmak câiz değildir.”³⁵²

Görüldüğü üzere İslâm Fıkıh Akademisi, akdin başında borcun değer kaybını hesaplayarak kıymet üzerinden ödeme yapılmasını şart koşmayı câiz görmemektedir. Böylece Din İşleri Yüksek Kurulu gibi enflasyonun sonradan yani ödeme esnasında geriye dönük olarak hesaplanması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak daha önce aldığı kararlardan farklı olarak fahiş enflasyon durumunda ve bu enflasyon olayının borç akdinden sonra meydana gelmesi kaydıyla alınan borçtaki değer kaybı miktarının önerdiği yöntemlerden biriyle hesaplanarak ödenmesine cevaz vermektedir. Bu da Akademinin borç vb. işlemlerde paranın değer kaybıyla ilgili görüşünü detaylandırıldığını ve kısmen değiştirdiğini göstermektedir.

Merkezi İrlanda olan el-Meclisü'l-Ûrûbbî li'l-İftâ'i ve'l-Buhûs (Türkçe karşılığıyla Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi), 2018 yılına ait fetvasında ve 110

³⁵⁰ Tahkîmden kasıt; “(...) Davacı ile davalının aralarındaki davayı çözüme bağlaması için kendi rızalarıyla bir zatı (ya da zevatı) hâkim kabul etmeleri.”dir. Erdoğan, “Tahkîm”, 535-536.

³⁵¹ Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmiyyi'd-Düvelî (Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî), “Karârün bi-Şe'ni't-Tedahhumi ve Tegayyüri Kîmeti'l-'Umle” (Erişim 10 Şubat 2021).

³⁵² Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, “Karârün bi-Şe'ni't-Tedahhumi ve Tegayyüri Kîmeti'l-'Umle”.

sayılı kararında enflasyon meselesine değinmiştir. Öncelikle bu yerlerde kâğıt paranın fıkhen semeniyet vasfına sahip olan itibarî para hükmünde olduğundan ve kâğıt parada ribâ hükümlerinin gerçekleştiğinden bahsedilmiştir. Ardından borçların ödemesindeki genel ilkenin mislî olan borçta misliyle; kıyemî olan borçta ise kıymetiyle ödeme olduğu ifade edilmiştir.³⁵³ Meclis, kâğıt paranın değer kaybına uğraması hususunda ise Mısır Fetva Kurumunun görüşüne ve İslâm Fıkıh Akademisinin son kararına benzer açıklamalar yapmıştır. Söz konusu açıklamaları şöyledir:

“Kâğıt para söz konusu olduğunda borç alma ve vermede asıl olan ödemenin misliyle yapılmasıdır. Ancak para biriminin çökmesi veya kıymetinin çoğunu yitirmesine sebep olan enflasyon halinde şu çözümler uygulanır:

1. Borçlu borcunun ödemesini geciktirmiyorsa olağanüstü hallere göre davranma ilkesi gereğince zararın taraflar arasında paylaştırılması. Bu, fetva veya vâcip olan sulh ile yerine getirilir. Borçlu, borcunu geciktirmiş ise borcun doğduğu gündeki paranın kıymetini vermesi gerekir.
2. Taraflar arasında adalet esası üzerine anlaşma yapılması genel asıl olmakla birlikte efdal olan, daha iyisiyle ödemede bulunmaktır (...) Borçlu, daha iyisiyle ödemede bulunmuyorsa yapacak gücü olduğu sürece zimmetinin borçtan kurtulması için kıymetçe tam ödeme yapmalıdır. Eğer borçlu, darda ise alacaklıya onun durumuna göre hareket etmek düşer (...)”³⁵⁴

Bu açıklamada görüldüğü üzere Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi, parada büyük çapta bir enflasyon olayında değer kaybına itibar etmiştir. Ancak bunu da ödemede gecikme olması haliyle sınırlı tutmuştur. Ayrıca Meclis, elinde olmayan sebeplerle borcunu ödeyemeyen kimseyi mâzur görmüş ve bunu “*Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.*”³⁵⁵ ayetiyle açıklamıştır.³⁵⁶

Suriye’de kurulan el-Meclisü’l-İslâmiyyü’s-Sûrî (Türkçe karşılığıyla Suriye İslâm Konseyi), kendisine gelen bir soruya 2017 yılında 05 sayılı fetvasıyla verdiği cevapta öncelikle altın, gümüş ve mekîl³⁵⁷ veya mevzûn³⁵⁸ cinsinden ticarî

³⁵³ el-Meclisü’l-Ûrûbbiyyü li’l-İftâ’i ve’l-Buhûs (el-Meclisü’l-Ûrûbbî), “Karârâtü’l-Meclis: Eserü’t-Tedahhumi fi’n-Nukûd” (Erişim 12 Şubat 2021); el-Meclisü’l-Ûrûbbiyyü li’l-İftâ’i ve’l-Buhûs (el-Meclisü’l-Ûrûbbî), “el-Fetâvâ: Eserü’t-Tedahhumi fi’n-Nukûd” (Erişim 12 Şubat 2021).

³⁵⁴ el-Meclisü’l-Ûrûbbî, “Karârâtü’l-Meclis: Eserü’t-Tedahhumi fi’n-Nukûd”; el-Meclisü’l-Ûrûbbî, “el-Fetâvâ: Eserü’t-Tedahhumi fi’n-Nukûd”.

³⁵⁵ el-Bakara 2/280

³⁵⁶ el-Meclisü’l-Ûrûbbî, “Karârâtü’l-Meclis: Eserü’t-Tedahhumi fi’n-Nukûd”; el-Meclisü’l-Ûrûbbî, “el-Fetâvâ: Eserü’t-Tedahhumi fi’n-Nukûd”.

³⁵⁷ Mekîl; “(...) hacim ölçüsü ile ölçülen mallar (...)” şeklinde tanımlanmaktadır. Erdoğan, “Mekîl”, 357.

³⁵⁸ Mevzûn; “Tartılan, ağırlık ölçüsü ile alınıp verilen şey (...)” şeklinde tanımlanmaktadır. Erdoğan, “Mevzûn”, 374.

mallardan zimmette sabit olanlar hakkında bunların değeri ne kadar değişirse değişsin vâcip olanın misillerini vermek olduğunu belirtmiştir. Çünkü bu sayılanların fiyatların değişmesine göre yok olmayan zâtî yani yaratılıştan gelen bir kıymetleri vardır. Ardından malî değeri olan evraklar yani kâğıt paralar hakkında açıklama yapan Konsey, bu tür paralarda fahiş miktar ayrımı yapan fetva kuruluşlarinkine benzer bir görüşü savunmuştur. Bu bağlamda zimmette sabit olan kâğıt paralardaki değer değişimi sahip olduğu kıymetin üçte birinden az ise mislin verilmesini; üçte bir kadar veya daha fazla ise “Zarar, izâle olunur.”³⁵⁹ prensibinden hareketle vâcip olarak sulhe gidilmesini kabul etmiştir. Bu sulhun da ya tarafların zararı paylaşma noktasında anlaşması ya da mahkemeye başvurarak hangi tarafın ne kadar zararı yükleneceğini hâkimin tayin etmesine rıza göstermeleri seçeneklerinin biriyle sağlanacağını ifade etmiştir. Konseye göre üçte birden az değer kaybında mislin verilmesinin gerekçesi, böyle az bir miktarın gabn-i yesîrde³⁶⁰ olduğu gibi şer‘an bağışlanmış olmasıdır.³⁶¹

Bireysel görüşlerde de bu yaklaşımı görmek mümkündür. Örneğin bir yaklaşıma göre büyük ve aşırı değer kaybı söz konusu olduğunda taraflardan biri için büyük bir zulüm söz konusu olur. Bu durumda kıymet üzerinden ödeme yapmak gerekir. Bu bağlamda ilgili yaklaşımı desteklemek adına “Zarar, zararlar izâle edilmez.”³⁶² gibi usul kaideleri de zikredilmiştir.³⁶³

4. Ödemenin Geciktirilmesi Halinde

Günümüzde bankaların kullandığı cezaî şart³⁶⁴ veya temerrüt tazminatı³⁶⁵, borç veya vadeli alışverişlerdeki ödemelerin geciktirilmesini önlemeye yönelik

³⁵⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/37.

³⁶⁰ Gabn-i yesîr; “(...) Gabn-i fâhişte verilen oranlardan daha az bir miktarda aldanmak.” şeklinde açıklanmaktadır. Erdoğan, “Gabn”, 151.

³⁶¹ el-Meclisü’l-İslâmiyyü’s-Sûrî (el-Meclisü’s-Sûrî), “Eserü Tegayyüri Kîmeti’l-’Umle ’âlâ Edâ’i’l-Hukûk” (Erişim 13 Şubat 2021).

³⁶² Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/40.

³⁶³ Mohamad Abdulaziz Alshami, *İslam Şeriatinin Enflasyona Bakış Açısı* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 67.

³⁶⁴ Cezaî şart, “Akdin kısmen veya tamamen icra edilmemesi halinde ifâ ile yükümlü olan tarafın alacaklıya ceza yahut tazminat olarak belli bir ödemede bulunacağına dair konulan şart.” olarak tanımlanır. Erdoğan, “Cezaî Şart”, 73.

³⁶⁵ Temerrüd faizi de denen bu uygulama, “Gecikme faizi; vaktinde ödenmeyen bir borca tahakkuk ettirilen faiz.” şeklinde tanımlanmaktadır. Erdoğan, “Temerrüd Faizi”, 564.

yaptırımlardır. Bireyler arasında da söz konusu olan bu gecikmelerin süresine bağlı olarak enflasyon farkı gündeme gelmekte ve bu farkın alınıp alınamayacağı; özellikle cezaî şart ve temerrüt tazminatında enflasyon farkına itibar edilip edilemeyeceği tartışılmaktadır. Konu, önceki başlıklarda işlenebilir olmakla birlikte önemli bir yekûn tuttuğundan ve mühim bir mesele olduğundan ayrı bir başlıkta ele alınması uygun görülmüştür.

Bu bağlamda Din İşleri Yüksek Kurulu, yüklenilen borcun edâsının zamanında yapılmamasından³⁶⁶ ötürü meydana gelen değer kaybının dikkate alınarak ödenme yapılmasının mevzubahis edildiği bir soruya şöyle karşılık vermiştir:

“(…) demir, çimento, mazot, un, vb. standart emtianın alışverişinden kaynaklanan para borcunun gününde ödenmeyerek geciktirilmesi halinde, bu maddelerin piyasa değerinin değişken olması sebebiyle bir takım anlaşmazlıklara kapı aralayacağı için, paranın değer kaybının devlet tarafından açıklanan enflasyonun dikkate alınarak tahsil edilmesi daha doğru olur.”³⁶⁷

Aynı şekilde Kurul, borcun ödemesinin geciktirilmesi halinde malî tazminatın gerekip gerekmeyeceği ile ilgili sorulan bir soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“(…) Borçlunun borcunu geciktirmesi nedeniyle -paranın değer kaybetmesi gibi bir sebeple- alacaklı zarara uğrarsa borçluya sadece enflasyon oranında zarar tazmin ettirilir. Ancak borçlunun malî sıkıntı içinde olduğunu ispat etmesi hâlinde yetkili makamlar borcunu ödeyebilmesi için kendisine belli bir süre tanır. Bu durum ise, alacaklının yasal hakkını istemesine engel teşkil etmez (…).”³⁶⁸

Görüldüğü üzere Kurul, alışveriş ve karz akdinde borcun zamanında ödenmemesi sebebiyle meydana gelebilecek olan paradaki değer kaybını dikkate almıştır. Bunun için borçlunun malî sıkıntı içinde olması hali dışında alacaklı kimseyi muhtemel zararlardan korumak ve oluşabilecek anlaşmazlıkları önceden önlemek adına paradaki değer kaybının resmî makamlarca açıklanan enflasyona oranla hesaplanıp ödemenin buna göre yapılması gerektiği görüşüne varmıştır.

Mısır Fetva Kurumu, alınan borcun ödenmesinde zorluk çekilmesi durumunda ertelenmesi karşılığında asıl borca yapılacak olan ziyadenin câiz olup olmadığının sorulduğu bir soruya şöyle fetva vermiştir: “Borçlu ödemeyi

³⁶⁶ Fıkıh literatüründe buna mûmâtale denir. Mûmâtale bir fıkıh terimi olarak “Borcun edasını uzatıp geciktirme, sürüncemede bırakma.” şeklinde tanımlanır. Erdoğan, “Mûmâtale”, 420.

³⁶⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Demir, çimento, mazot, un, vb. standart emtianın alışverişinden kaynaklanan para borcunun geciktirilmesi halinde, ödeme esnasında bu ürünlerin güncel değerini esas almak caiz midir?” (Erişim 10 Şubat 2021).

³⁶⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, *Fetvalar*, 492-493.

geciktirdiğinde akdi yapanların borcun aslına ziyade yapma üzere anlaşmaları şer‘an haramdır. Çünkü bu, ribe’n-nesîe kabilindendir.”³⁶⁹ Ancak bu ifadenin yer aldığı cevabın son kısmında borçlunun ödemede zorlanmasını da buna eklemiştir.³⁷⁰ Buna göre Kurum, zorlanma neticesinde kaynaklanan gecikmeden ötürü borca ziyade yapılamayacağını ifade etmiştir. Aynı sorunun devamında ise bu haramlığın bankalar haricinde gerçekleşen muamelelerde yani bireyler arasındaki ilişkilerde meydana geleceğini ifade eden Kurum, görüşüne şöyle devam etmiştir:

“(…) ödemesi geciken her borç adına bankaların yaptığı ve masraf ve para cezalarını eklediği muameleler ise ortaya çıkan zarar sebebiyledir. Bu yapılan muameleler, belirli ölçütlere göre yapıldığından bunda hiçbir günah yoktur. Çünkü bu durumda gecikmeden kaynaklanan para cezası, aktüeryal³⁷¹ inceleme oranına bağlıdır. Bu oranı almak da haram kılınan ribâ kabilinden sayılmaz. Çünkü buradaki ziyade, bankaya verilmesi gereken satın alma değerindeki kaybı onarmayı temsil ettiği için hakikati olmayan bir olgudur. Bu sebeple borcu ödeyen kimse gerçekte ödemesi geciken malın kendi kıymetini öder.”³⁷²

Öncesi ve sonrasıyla soruya verilen cevaptan anlaşıldığı kadarıyla Kurum, borcun geciktirilmesi olayını farklı bir hükme bağlamıştır. Buna göre gecikmeden kaynaklı para cezası uygulamak, borçlu kimseye haksızlık etmek değil alacaklının mağduriyetini gidermek olarak görülmüştür. Zira alacaklı taraf, verdiği borçta yaşanan değer kaybından dolayı mağdur olmaktadır. Kuruma göre de bu değer kaybı alınan asıl borç paraya ilave edilerek ödendiği takdirde mağduriyet giderilebilmiş olmaktadır. Ancak Kurum, bu konuda daha önceki verdiği fetvalardan farklı olarak iki noktaya dikkat çekmiştir. Bunlardan biri ödemenin geciktirilmesi diğeri ise değer kaybını tazmine yönelik uygulanacak para cezası işleminin fertler değil bankalar tarafından yapılmasıdır. Bu bağlamda birinci noktaya bakılırsa ödeme geciktirilmediği takdirde daha önce zikredilen fetvalardan hareketle ancak büyük miktarda bir değer kaybı olması durumunda kıymet üzerinden ödeme yapılabilir. İkinci noktaya göre ise fertler, borcun ödemesinin geciktirilmesi halinde asıl borca ziyade etme işlemine kalkışmamalıdır. Bu işlemi sadece bankalar yapmalıdır. Çünkü bankalar, aktüeryal analizler sayesinde hiçbir

³⁶⁹ Dârü’l-İftâi’l-Mısriyye (Dârü’l-İftâ), “ez-Ziyâdetü ’alâ Asli’d-Deyni bi’t-Terâdi fi Mukâbili’t-Te’hîr” (Erişim 08 Şubat 2021).

³⁷⁰ Dârü’l-İftâ, “ez-Ziyâdetü ’alâ Asli’d-Deyni bi’t-Terâdi fi Mukâbili’t-Te’hîr”.

³⁷¹ Aktüeryal sözlük anlamı olarak kısaca “Sigorta risklerine ve istatistiklere dayanan.” şeklinde tanımlanır. Akalın vd., “Aktüeryal”, 78.

³⁷² Dârü’l-İftâ, “ez-Ziyâdetü ’alâ Asli’d-Deyni bi’t-Terâdi fi Mukâbili’t-Te’hîr”.

tarafı haksızlığa uğratmadan değer kaybını tayin ederek kendi hakkını tespit edebilirler. Bireylerin ise böyle bir imkânı yoktur. Özetle Kurum, bankaların verdiği borcun ödemesinin gecikmesi sebebiyle değer kaybını tespit ederek bunu para cezası şeklinde borçludan alabileceğine hükmetmiştir.

Mısır Fetva Kurumu, aşırı değer kaybı ve borcun geciktirilmesine dair zikredilen görüşleriyle birlikte kişiler arasında cereyan eden borç, alışveriş vb. işlemlerde böyle durumların meydana gelmesi halinde sulh yolunu açık bırakmıştır. Buna göre alacaklı ve borçlu razı olacakları şekilde sulh ederlerse bu da geçerli sayılmıştır. Daha açık bir ifadeyle değer kaybı meselesinde her iki taraf kendi hakkı hususunda tasarrufta bulunarak ödenecek miktar hakkında farklı bir anlaşma sağlayabilir. Ancak bu noktada yapılacak olan anlaşmanın akdin başında değil akdin kurulmasından sonra olmasına dikkat edilmelidir. Zira Kurum, akdin yapılmasından sonra değer kaybı yaşanması halinde zikredilen hükümleri beyan etmiş ve bu hükümlerin sulh olmaması halinde uygulanacağını belirtmiştir.³⁷³

Suriye İslâm Konseyi; gasp, hırsızlık veya ödemeyi geciktirme sebebiyle haksızlık yapan tarafın aldığı para biriminde meydana gelebilecek zararın tümünü karşılaması gerektiğinde karar kılmıştır. Bu noktada denilebilir ki Konsey, ödemenin geciktirilmesinden doğan değer kaybını itibara alarak borçluya bu değer kaybını tazmin etme sorumluluğu yüklemiştir. Son olarak Konsey, uzun vadeli akitlerde para biriminin değerinde herhangi bir değişiklik olması durumunda hâkime birtakım haklar tanımıştır. Buna göre hâkimin akitten kaynaklı hak ve sorumlulukları inceleyip zararı taraflar arasında paylaştırabileceğini veya daha kolay ve doğru olması durumunda akdi feshedebileceğini beyan etmiştir.³⁷⁴

Konuyla ilgili diğer görüşlere bakıldığında bazı kimselerin ödemenin gecikmesi halinde enflasyon farkının alınmasını bazı kimselerin ise bununla birlikte gecikmeden kaynaklı zararların da tazmin edilmesi görüşünü benimsediği söylenebilir. Ancak ikinci görüşe göre alacaklı, zararın tazmin edileceğine güvenerek geri durmamalı ve alacağını tahsil etmeye çalışmalıdır. Yani alacaklının burada bir kusuru bulunmamalıdır. Başka bir görüşe göre bu zararın içine verilen

³⁷³ Dârü'l-İftâ, "Sedâdü'l-Karzi bi'l-Kîme".

³⁷⁴ el-Meclisü's-Sûrî, "Eserü Tegayyüri Kîmeti'l-'Umle 'alâ Edâ'i'l-Hukûk".

borçtan sağlanması muhtemel kâr da girmektedir.³⁷⁵ Buna karşın gecikme halinde borçlunun ödeme yapmama sebebine bakılmaksızın alacaklının hayalî bir kazançtan mahrum kalacağı ve zarar göreceği şeklindeki gerekçelerle akdin başında enflasyon farkı kadar bir fazlalık talebinde faiz bulunduğunu savunan bir görüş de mevcuttur. Çünkü bu görüşe göre cezaî şart veya temerrüt tazminatı şeklinde istenen fazlalıklarla Câhiliye faizi arasında benzerlik bulunmaktadır. Şöyle ki Câhiliye faizinde borcun ödenememesine binaen vadeyi uzatma karşılığında eklenen bir fazlalık olduğu gibi cezaî şart veya temerrüt tazminatında da böyle bir fazlalık söz konusudur. Özellikle cezaî şartta daha akdin başında gecikme olması haline bağlı olarak bir fazlalık öngörülmektedir ki bu fazlalık, enflasyon altında olsa bile haram kılınan faizden bir farkı yoktur. Gerekçede zikredilen hayalî kazançtan kasıt, alacaklının sermayesini borç isteyene vermeyip elinde tutması ve bu süreçte ondan elde edeceği beklenen kârdır. Ancak ilgili görüşe göre böyle bir durumda alacaklının, zarar etmesinin de muhtemel olduğu yani kazanç sağlayacağını kesinlik arz etmediği; ayrıca alacaklının geçmiş dönemlere nazaran gördüğü zararın muteber olmadığı söylenmektedir. Zira fukahanın ekseriyeti, kendi dönemindeki tüccarların veya alacaklı kimselerin borcun gecikmesinden daha fazla etkilendiğini bilmelerine rağmen zararın tazmin edilmesini faiz olacağı düşüncesiyle reddetmiştir. Bunun yerine bilerek yapılan gecikmelerde ifâyâ zorlama veya hapis gibi cezalar öngörmüşlerdir. Yine para veya mislî malların gasbında dahi bir temerrüt tazminatı câiz görülmezken borcun ifâsının gecikmesi sebebiyle temerrüt tazminatı istenmesi veya cezaî şart konulması doğru bir yaklaşım değildir. Temerrüt tazminatı ve cezaî şart dışında alacakların teminat altına alınması için rehin veya ipotek gibi seçenekler de mevcuttur. Bununla birlikte bu görüşe göre bilinçli bir geciktirme söz konusu ise sonradan geriye dönük olarak hesaplanmak kaydıyla enflasyon farkı kadarlık zarar ve mahkeme masrafları tazmin edilebilir. Enflasyon sebebiyle oluşan zarar ise borcun ifâ edilmesi gereken tarihle tahsil edildiği tarih aralığı esas alınarak hesaplanmalıdır. Bunun yanı sıra aslolanın misliyle ödeme olduğu ve faizle çok yakın bir ilişkisi bulunduğu söylenerek gecikmeden kaynaklı

³⁷⁵ Dönmez vd., “Sonuç Bildirileri: Fâiz”, 1046; Rahmi Yaran, “Türk Hukukundaki Temerrüt Faizinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, ed. Mehmet Bayyigit (Konya: KOMBAD Yayınları, 1997), 712; Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 138.

yapılan ilâve işlemlerinin İslâm iktisadında yeri bulunmadığı belirtilmektedir. Çünkü ideal bir İslâm iktisat sisteminde enflasyonun sebepleri araştırılıp bunlara çözümler getirilir ve spekülasyonlara veya manipülasyonlara izin verilmez. Bu görüşte özellikle vurgulanan husus, borç îfâsının gecikmesi sebebiyle akdin başında istenen her türlü fazlalığın enflasyonun altında olsa bile câiz olmadığı; sonradan geriye dönük istenen enflasyon farkının ise en azından faiz şüphesi taşıdığıdır.³⁷⁶ Ayrıca özellikle aşırı enflasyon durumunda borçlunun borcunu kasten geciktirmesi sebebiyle İmâmeyn'in kesâd ve inkıtâ olaylarında kıymetin verilmesi şeklindeki görüşleri çerçevesinde alacaklının enflasyon farkını talep edebileceği de açıklanmıştır.³⁷⁷ Son olarak diğer bir görüşte belli bir fazlalık eklenerek borç vadesinin uzatılmasının yani borcun yapılandırılmasının ittifakla haram olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan borcu ödeyemeden kaynaklı temerrütte herhangi bir fazlalık istememenin tercihe şayan olduğu söylenmekle birlikte alacaklının borçludan enflasyon farkını ısrarla istemesi halinde bu farkın borca eklenerek vadenin uzatılabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca enflasyon farkının gayri meşrû mal ve hizmetler içermeyen bir endeksi esas alan çekirdek enflasyona³⁷⁸ göre hesaplanması gerektiği söylenmektedir.³⁷⁹ Bu son görüşte bir taraftan belli bir fazlalık karşılığında borcun yapılandırılmasının haram olduğu söylenirken diğer taraftan çelişkili görünen bir şekilde alacaklının ısrarına boyun eğilerek temerrüt durumunda enflasyon farkı kadarlık bir fazlalık eklenmesine cevaz verilmektedir. Bu yüzden alacaklının ısrarının haramı helâle dönüştürmek için yeterli bir gerekçe sayılamayacağı daha doğru bir yaklaşım olsa gerektir.

Borçlunun özürsüzce yaptığı gecikmelerde enflasyon farkı ve maddî masraflar oranında tazminat istenebileceğini ifade eden birtakım görüşler dışında verilen borç miktarı alacaklının elinde bulunduğu anda elde edeceği muhtemel olan

³⁷⁶ Aydın, “Borç”, 6/288; AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları*, çev. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İstanbul: TKBB Yayınları, 2018), 90-91; Turay, *İslam Borçlar Hukuku*, 291-292, 294, 297-299, 316-317.

³⁷⁷ el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i'*, 7/233-234; Turay, *İslam Borçlar Hukuku*, 316.

³⁷⁸ Dış etkilere açık ve geçici olan unsurların dışarıda bırakılarak fiyatlar genel düzeyindeki değişimi sürekli kılan kalıcı öğelerin bulunduğu endekstir. Aypek vd., “Çekirdek Enflasyon”, 116-117.

³⁷⁹ Salih Tuğ vd., “Faiz Sonuç Bildirisi”, *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”*, ed. Mehmet Bayyigit (Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016), 1146; *İslam Ticaret Hukuku (Ticaret Hukuku)*, “Faiz Oturumu Sonuç Bildirisi” (Erişim 27 Haziran 2021).

kâr oranını da tazminata dahil eden görüşlerin ileri sürüldüğü belirtilmişti. Bir görüşe göre ise bu muhtemel kâr oranının alınabilmesi için o dönemde eldeki bütün paranın kullanılıp kâr edileceği kesin olmalıdır. Yine bazı görüşlerde özürsüzce yapılan gecikmelerde malî ceza verilebileceği ancak bu cezadan enflasyon farkı ve maddî masraflar düşüldükten sonra gerisinin hayır kurumlarına harcanmasının gerektiği ifade edilir. Bununla birlikte malî cezayı faiz kapsamının dışında tutarak buna bir sınır koymayan görüş de mevcuttur. Buna göre istenildiği miktarda malî ceza uygulanabilir.³⁸⁰

B. Enflasyon Farkına İtibar Etmeyen Yaklaşımlar

Enflasyon farkının ödenmesini câiz gören yaklaşımların aksine birtakım gerekçelerle buna karşı çıkan yaklaşımlar da söz konusudur. Bu yaklaşımların temelinde faiz gerekçesi yatmakla birlikte başka birçok gerekçe veya delil ileri sürülerek ödemelerde enflasyon farkının asıl borca ilâve edilemeyeceği belirtilmiştir.

1. Mutlak Anlamda

Mutlak anlamda enflasyon farkına itibar etmeyen yaklaşımlardan kasıt, faiz veya birtakım gerekçelerle hiçbir durum veya surette enflasyon farkının borca yansıtılamayacağını kabul eden görüşlerdir. Buna göre enflasyon farkının reel faiz olmaması, akdın başında şart koşulmaması, enflasyonun aşırı olması veya borcun ifâsının geciktirilmesi gibi durumlar ya da aksi halleri, ödemelerde enflasyon farkının itibara alınması için önemli ve meşrû değildir. Dolayısıyla bu yaklaşım sahiplerine göre her ne durumda olursa olsun enflasyon farkı ödenmez.

a. Faiz Gerekçesiyle

Enflasyon farkının ödenmesini câiz görmeyen yaklaşımların temel gerekçesi, bu farka nispetle istenen fazlalığın haram kılınan faizden farklı bir şey olmadığıdır. Bu bağlamda söz sahibi olan kurul ve araştırmacılar, yaklaşımlarını çeşitli şekillerde dile getirmiştir.

³⁸⁰ Aktepe, Katılım Bankacılığı, 138.

İslâm Fıkıh Akademisi, ilk görüşünde enflasyon olayında aşırı değer kaybını itibara alan sonraki görüşünün aksine cumhurun üzerinde bulunduğu mislin verilmesi görüşünü benimsemiştir. Dolayısıyla Akademi, ilk görüşünde değer kaybını itibara almamıştır. Çeşitli zamanlarda yayınladığı kararlarda bu görüşünü dile getiren söz konusu Akademi, önceki yıllarda benimsemiş olduğu bu görüşü 2000 yılına ait 115 sayılı kararında aynı şekilde tekit etmiştir:

“ ‘Herhangi bir para birimiyle sabit olan borçların ödenmesinde itibar, kıymetiyle değil misliyle ödemeyedir. Çünkü borçlar misilleriyle ödenirler. Bundan dolayı doğma sebepleri ne olursa olsun zimmetteki sabit borçları fiyat endekslerine bağlamak câiz değildir.’ ”³⁸¹

Bu ifadeden anlaşıldığı şekilde borç, alışveriş vb. sebeplerle zimmette sabit olan borcun piyasa fiyatlarının değişmesine bakılmaksızın alındığı günkü değer üzerinden yani misliyle ödenmesini öngören İslâm Fıkıh Akademisi, bu görüşüyle birlikte şöyle bir öneride bulunmaktadır:

“Enflasyon beklentisi sırasında sözleşme yaparken değer kaybetmesi beklenen para birimi dışında başka bir şeyle borç akdi yapılarak korunmak mümkündür. Bu, borç akdinin şunlarla kurulmasıyla yapılır:

- a- Altın veya gümüş.
- b- Herhangi bir misli ticarî mal.
- c- Misli ticarî mallardan oluşan bir portföy.
- d- Değeri daha sabit başka bir para birimi.
- e- Birkaç para biriminden oluşan portföy.”³⁸²

Akademi, bu söylemiyle enflasyonun varlığını kabul etmekte ancak akit kurulduktan sonra oluşan değer kaybını hesaplayıp alınan asıl borcun üzerine ekleyerek ödeme yapmayı câiz görmemektedir. Bunun yerine akdin başında alacaklı ve borçlunun menfaatini gözeterek sayılan beş maddeden biriyle sözleşme yapmayı önlem olarak taraflara önermektedir. Ayrıca böyle bir önlem alma işleminin herhangi bir para birimiyle yapılan vadeli borcun başka bir para birimine endeksle ödenmesini şart koşma işleminden farklı olduğunu ve böyle bir şartın yasaklandığını belirtmiştir.³⁸³ Zira Akademi, aynı sayılı kararının devamında vadeli borçlara dair hükmünü şöyle açıklamaktadır:

“Akdin kurulması esnasında vadeli borçları şunlardan birine endeksleme üzerinde anlaşmak şer’an câiz değildir:

- a- Herhangi bir sanal para birimine endeksleme.

³⁸¹ Muhammed b. Hüseyin el-Cîzânî, *Fıkühü'n-nevâzil* (Medine: Dârü İbni'l-Cevzî, 2006), 3/35-36; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmiyyi'd-Düvelî (Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî), “Karârun bi-Şe'ni't-Tedahhumi ve Tegayyüri Kîmeti'l-'Umle” (Erişim 08 Şubat 2021).

³⁸² el-Cîzânî, *Fıkühü'n-nevâzil*, 3/36; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, “Karârun bi-Şe'ni't-Tedahhumi ve Tegayyüri Kîmeti'l-'Umle”.

³⁸³ el-Cîzânî, *Fıkühü'n-nevâzil*, 3/36; Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, “Karârun bi-Şe'ni't-Tedahhumi ve Tegayyüri Kîmeti'l-'Umle”.

- b- Yaşam maliyeti endeksine veya bunun dışındaki endekslere bağlama.
- c- Altın veya gümüşe endeksleme
- d- Belirli bir ticarî malın değerine endeksleme.
- e- Millî gelirin büyüme oranına endeksleme.
- f- Başka bir para birimine endeksleme.
- g- Faiz değerine endeksleme.
- h- Ticarî mallardan oluşan bir portföyün fiyat oranına endeksleme.”³⁸⁴

Görüldüğü üzere İslâm Fıkıh Akademisi, vadeli borçları sayılan bu şeylere endeksleyerek ödeme yapmayı câiz görmemekte ve böyle bir işlemi ribâ kapsamında saymaktadır. Çünkü böyle bir şey yapılması durumunda zimmetteki borçla edâsı istenen arasında eşitlik kalmaz. Ayrıca böyle bir işlemde büyük bir garar olması ve tarafların lehine veya aleyhine olacak şeyi bilemedikleri fahiş bir cehalet bulunması akitlerin sıhhati için istenen mâlum olma şartını ihlâl eder.³⁸⁵

Son olarak belirtmekte fayda vardır ki İslâm Fıkıh Akademisi, mûmâtale hususunda da birtakım kararlar almıştır. 1990 yılına ait 51 sayılı kararında vadeli borç alan kimsenin vaktinde ödeme yapmaması durumunda daha önceki bir şartla veya böyle bir şart olmadan asıl verilmesi gereken borç miktarı üzerine ziyade yapılmasının câiz olmadığını ifade etmiştir. Diğer taraftan borcunu ödemeye muktedir olan borçlunun vadesi gelen taksitlerini ödemeyip geciktirmesinin kendisine haram olduğunu söyleyen Akademi, buna rağmen zamanında yapılmayan ödemelerde tazminatı şart koşmanın veya para cezasını zorunlu kılmanın da alacaklı için şer‘an câiz olmayıp haram olduğunu belirtmiştir. Zikredilen bu görüşleri, 2012 yılına ait 186 sayılı kararında da tekit eden Akademi, bununla birlikte mahkemenin hükmettiği masraf, harcama veya giderlerin borçlu kimseye yüklenebileceğinin cevazına hükmetmiştir.³⁸⁶ Anlaşılabildiği kadarıyla İslâm Fıkıh Akademisi, borcu geciktirme meselesinde enflasyon olayını dikkate almamıştır.

Libya’da kurulan Dârü’l-İftâi’l-Lîbiyye (Türkçe ifadesiyle Libya Fetva Kurumu), enflasyon meselesinde birçok fetva kuruluşundan farklı olarak cumhurun yolu üzere görüş bildirmiştir. Alınan borç paranın değer kaybetmesiyle ilgili kendisine gelen soruya 2016 yılında verdiği cevapta şu açıklamayı yapmıştır:

³⁸⁴ el-Cîzânî, *Fıkhü’n-nevâzil*, 3/36-37; Mecmau’l-Fıkhî’l-İslâmî, “Karârun bi-Şe’ni’t-Tedahhumi ve Tegayyüri Kîmeti’l-’Umle”.

³⁸⁵ el-Cîzânî, *Fıkhü’n-nevâzil*, 3/37; Mecmau’l-Fıkhî’l-İslâmî, “Karârun bi-Şe’ni’t-Tedahhumi ve Tegayyüri Kîmeti’l-’Umle”.

³⁸⁶ Mecmau’l-Fıkhî’l-İslâmiyyi’d-Düvelî (Mecmau’l-Fıkhî’l-İslâmî), “Karârun bi-Şe’ni’l-Bey’i bi’t-Taksît” (Erişim 10 Şubat 2021); Mecmau’l-Fıkhî’l-İslâmiyyi’d-Düvelî (Mecmau’l-Fıkhî’l-İslâmî), “Karârun bi-Şe’ni Ahkâmî’l-İ’sârî ve’l-İflâsî fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyye” (Erişim 10 Şubat 2021).

“Kendisiyle borçlanılan para birimiyle artırma ve eksiltme yapmadan borcu ödemek vâciptir.”³⁸⁷ Verilen bu fetvaya göre akdedilen borç işleminden sonra değer kaybı yaşansa da alınan para miktarının aynısı alacaklıya ödenmelidir. Bununla birlikte Libya Fetva Kurumu, şu hususu da belirtmiştir: “Borcu ödeme gününde borçlu kimse kendisiyle borçlanılan para biriminin kıymetini başka bir para birimiyle ödeyebilir.”³⁸⁸ Ancak Kurum, bu noktada tarafların kıymet üzerinde anlaşmaya vardıkları mecliste alacaklı kimsenin başka bir para birimi üzerinden ödemesi yapılacak olan bu alacağını zaman geçmeksizin kabzetmesini şart koşturmuştur. Zira para birimlerinin farklı cinslere sahip olmasından dolayı günden güne para birimleri arasındaki değer karşılıkları değişebilir. Bu durum da tarafları anlaşmazlığa götürür. Bu nedenle daha önceki bir zamanda değil borcun ifâsı anında borç alınan para biriminden farklı olan bir para birimiyle ödeme yapma konusunda anlaşmaya varılmalıdır. Aksi halde araya zaman gireceğinden farklı cins paralar arasındaki değer karşılıkları değişecek ki bu da ribâyâ sebebiyet verecektir.³⁸⁹ Libya Fetva Kurumu, kendisine gelen başka bir soruya 2018 yılında verdiği fetvada borcun geciktirilmesiyle ilgili olarak da başka bir para birimiyle ödeme yapılması hususunu aynı şekilde tekrarlamıştır. Bunun dışında Kurum, borçlunun eli genişse borcunu geciktirmesinin kendisi için câiz olmayıp günah olacağını ifade etmiştir. Ancak borçlunun eli darsa ödemeyi tehir etmesinde herhangi bir günahın meydana gelmeyeceğini ve bu durumdaki bir borçluya alacaklının baskı yapmasının da câiz olmayacağını söylemiştir. Ayrıca Kurum, faizli bir işlem sayılacağından alacaklının mûmâtale süresi üzerinden herhangi bir fazlalık sağlamasını câiz görmemiştir.³⁹⁰ Yine zamanında ödenmeyen borçlar hakkında uygulanan para cezası veya tazminat ile ilgili olarak Kurum, bunların esas borç dışındaki bir fazlalık olduğundan ve bu fazlalığın da ribâ sayılacağından bahsetmiştir. Bu nedenle zamanında ödenmeyen borçlar için uygulanan para cezası

³⁸⁷ Dârü'l-İftâi'l-Lîbiyye (Dârü'l-İftâ), “Hel Yelzemü Reddû'd-Deyni bi'l-'Umleti'l-letî Veka'at bihâ'l-İstidâne” (Erişim 14 Şubat 2021).

³⁸⁸ Dârü'l-İftâ, “Hel Yelzemü Reddû'd-Deyni bi'l-'Umleti'l-letî Veka'at bihâ'l-İstidâne”.

³⁸⁹ Dârü'l-İftâi'l-Lîbiyye (Dârü'l-İftâ), “Hükmü Sedâdi'd-Deyni bi-'Umletin Uhrâ” (Erişim 14 Şubat 2021); Dârü'l-İftâ, “Hel Yelzemü Reddû'd-Deyni bi'l-'Umleti'l-letî Veka'at bihâ'l-İstidâne”.

³⁹⁰ Dârü'l-İftâi'l-Lîbiyye (Dârü'l-İftâ), “Hükmü Reddi'd-Deyni min 'Umletin Sâniye” (Erişim 14 Şubat 2021).

veya tazminatın câiz olmayan haram bir iş olduğu karara bağlanmıştır.³⁹¹ Anlaşıldığı üzere Libya Fetva Kurumu, zamanında ödenmeyen borçların değerinde herhangi bir değişim veya kayıp meydana gelse dahi bu türden cezaların uygulanmasını uygun görmemektedir.

Ürdün’de kurulan ve faaliyet yürüten Dâ’iretü’l-İftâi’l-Âmm (Türkçe ifadesiyle Genel Fetva Dairesi), borcun ödemesinin uzunca bir zaman geciktirilmesinden ötürü paranın değer kaybına uğraması sonucunda ne yapılması gerektiğiyle ilgili gelen bir soruya 2010 yılında 444 sayılı fetva ile cevap vermiştir. Bu cevapta Fetva Dairesi, ödemenin satın alma günündeki değer üzerinden olması gerektiğini ifade etmiştir. Daha açık bir ifadeyle satın alma gününde hangi fiyat üzerinde anlaşılmışsa onun yani borcun mislinin verilmesi gerekeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte böyle bir durumda sulh yapmanın evlâ olduğunu beyan etmiştir.³⁹² Aynı şekilde 2015 yılına ait 3054 sayılı fetvasında imkânı olduğu takdirde borçlunun borcunu geciktirmesinin haram olduğunu söyleyen Fetva Dairesi, alacaklının da bu geciktirme karşılığında herhangi bir fazlalık almasının helâl olmayacağını açıklamıştır. Çünkü bu fazlalık açık bir şekilde ribâdır.³⁹³ Anlaşıldığı kadarıyla enflasyon meselesinde değer kaybına itibar etmeyen Genel Fetva Dairesi, alınan borcun mislinin verilmesini öngörmüştür. Ancak sulh kapısını açık bırakan Fetva Dairesi, değer kaybı yaşansa dahi borcun geciktirilmesine karşılık istenen fazlalığın faiz olacağını hükme bağlamıştır.

Konu ile alakalı bireysel görüşlerden birine göre enflasyon oranının vadesi gelen borçlarda itibara alınması, haramlığında icmâ bulunan Câhiliye faizi kapsamına girmektedir. Bu görüşe göre fiyat değişimlerine bakarak borç ödemek haram bir iştir. Ayrıca ödemenin gecikmesi durumunda istenen faiz de haram olan Câhiliye faizidir. Teşvik kredilerine gelince bunlarda zaten enflasyondan düşük veya yüksek oranda bir faiz istendiğinden bu da haram bir iştir. Bu görüşün delillerinden birine göre olması gereken, paranın mala bakılarak değerinin tespit

³⁹¹ Dârü’l-İftâi’l-Lîbiyye (Dârü’l-İftâ), “Hükmü Garâmeti’t-Te’hîri ’ani’s-Sedâd” (Erişim 14 Şubat 2021); Dârü’l-İftâi’l-Lîbiyye (Dârü’l-İftâ), “et-Ta’vîzü bi’l-Ukûbeti’l-Mâliyye” (Erişim 14 Şubat 2021).

³⁹² Dâ’iretü’l-İftâi’l-Âmm (Dâ’iretü’l-İftâ), “Keyfe Yüraddü’d-Deynü İzâ Tegayyerat Kîmetüh” (Erişim 14 Şubat 2021).

³⁹³ Dâ’iretü’l-İftâi’l-Âmm (Dâ’iretü’l-İftâ), “Lâ Yehillü li’d-Dâini Ehzü Kadrin Zâidin ’an Deynihi Mukâbile’l-Mümâtale” (Erişim 15 Şubat 2021).

edilmesi değil malın paraya bakılarak değerinin belirlenmesidir. Zira günümüzde mala kıyasla paraya değer biçilmesi önceki fakihlerin benimsediği bir şey değildir. Bu görüşe göre ayrıca enflasyon farkına itibar ederek fetva vermenin de enflasyon problemini ortadan kaldırmayacağı veya bu probleme bir çözüm olmayacağı açıktır.³⁹⁴

b. Diğer Gerekçelerle

Temelde faiz gerekçesiyle enflasyon farkına itibar etmeyen yaklaşımların birtakım gerekçeleri daha vardır. Bunlar asıl gerekçe olarak görülen faizi destekler mahiyettedir. Öncelikle faizin İslâm'dan kaynaklanmadığını ve bu nedenle meşrulaştırılmaması gerektiğini benimseyen bir görüşe göre ilk gerekçe, enflasyonun anlık değişiminden dolayı alınacak olan enflasyon farkının belirlenemez veya enflasyon oranının belirsiz oluşudur. Bu bağlamda az bir yanılma payı bile önemsiz veya zararsız görülemez.³⁹⁵ Bununla birlikte enflasyon oranı, endeksleneyeceği sepete göre değişebilmektedir. Bundan dolayı tam bir oran vermek de zordur.³⁹⁶ Diğer bir gerekçe de borç vermenin zorunlu olmayışıdır. Buna göre enflasyondan zarar göreceğini düşünen biri, borç vermek zorunda değildir. Ayrıca enflasyonlu bir ortamda parasını korumak isteyen bir kimse, mudârame³⁹⁷ gibi meşru yollara başvurabilir. Dolayısıyla bu tür helâl seçenekler varken herhangi bir gerekçeyle faiz olma anlamına gelen enflasyon farkına açık kapı bırakılamaz.³⁹⁸

Yine yukarıda yer alan görüşlerle aynı minvâlde olmak üzere dile getirilen diğer bir görüşe göre fiyat endekslerini ödemelerde ölçü kabul etmenin tarafları anlaşmazlığa düşüreceğinden hareketle akdin fesada uğrayacağı belirtilmiştir. Çünkü akitte esas olan, açık ve belirli olmaktır. Aynı zamanda borç, teberru akdi olmaktan çıkarak alacaklı için risk taşımayan bir kazanç kapısı olacaktır. Çünkü borç akdinde, faiz katılmadan muhtaç kimselere yardım etme durumu söz konusu

³⁹⁴ Sıddık Muhammedü'l-Emin ed-Darîr, "Fâiz Oturumuyla İlgili Müzakere Raporu", *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, ed. Mehmet Bayyığıt (Konya: KOMBAD Yayınları, 1996), 819-821.

³⁹⁵ Mustafa Cevat Akşit, *İslâm'da Ticâret Prensipleri* (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2019), 94-95.

³⁹⁶ Bakkal, "İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkisi", 73-74.

³⁹⁷ "Emek-sermaye ortaklığı. Bir taraftan sermaye, diğer taraftan da emek olmak üzere akdedilen bir tür ortaklıktır." Erdoğan, "Mudârame", 386.

³⁹⁸ Akşit, *Ticâret Prensipleri*, 95.

olup borçlu kişi, sadece aldığı anaparayı ödemekle yükümlüdür. Zaten faiz alma gayesi gütmeyen borç veren biri, bu amelin sevabını düşüneneğinden verdiği paradaki enflasyonu önemsemez. Diğer taraftan ay ve günlere göre enflasyon tespitinin dayanağı zandır. Halbuki zan ve tahmine dayalı olarak herhangi bir hüküm ortaya konamaz. Bu görüşün diğer bir dayanağı, Ebû Yûsuf'un felslerle ilgili olarak değer kaybının ödenmesine dair fetvasının kur ayarlaması olabileceğidir. Çünkü Ebû Yûsuf, kendi zamanında satın alım gücü değişebilen felsleri, dinar ve dirhem gibi sağlam nakitlere bağlamayı gerekli görmüş olabilir. Şöyle ki 50 dirhem mukabili olan 500 fels, borç alındıktan sonra dirhem karşısında %50 değer kaybetse Ebû Yûsuf'a göre alacaklıya ödenmesi gereken miktar, 750 felstir. Ancak borçlu, alacaklıdan 50 dirhem alsaydı vereceği miktar değişmezdi.³⁹⁹ Yine Ebû Yûsuf'un fetvasını farklı şekilde açıklayan bir görüş daha bulunmaktadır. Bu bağlamda onun fetvasının aslında para olaylarından değer kaybı anlamına gelen rahs değil kesâd veya inkıtâ ile ilgili olduğu dile getirilmiştir. Hatta bu görüş, değer kaybı durumunda borcun misli ile ödenmesinde Hanefîler'in icmâsı bulunduğu şeklindeki nakle dayandırılmıştır.⁴⁰⁰

2. Sadece Bazı Durumlarda

Burada bazı durumlara özgü olarak dile getirilen görüşler derlenmiştir. Bundan kasıt, genel olarak enflasyon farkını câiz gören görüş sahiplerinin sadece bazı olaylara dair olmak üzere enflasyon farkına cevaz vermedikleri görüşlerin zikredilmesidir.

a. Vade Farkıyla Satış Durumunda

Vade farkı, “(...) bir malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatı arasındaki farktır.”⁴⁰¹ şeklinde tanımlanmaktadır. İslâm hukukçuları arasında vade farkını câiz görenler olduğu gibi faiz veya diğer sebeplerle câiz görmeyenler de olmuştur.⁴⁰² Burada ise

³⁹⁹ Döndüren, “İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon”, 208-209; Şevket Topal, “Re'sülmâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/8.

⁴⁰⁰ el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 7/234; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, 2/62; Turay, *İslam Borçlar Hukuku*, 314.

⁴⁰¹ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 119.

⁴⁰² Recep Özdirek, “Vade Farkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/416-418.

vade farkının cevazı üzerinde durulmayıp böyle bir satışın ardından ayrıca enflasyon farkının istenip istenemeyeceği tartışılmıştır.

Bir görüşe göre vade farkı ile borç arasında ayrım yapılmıştır. Buna göre borçta enflasyon farkının ödenmesine cevaz verilirken vade farkı ile yapılan bir alışverişte enflasyondan kaynaklı parada meydana gelen değer kaybının hesap edilerek talep edilmesi câiz görülmemiştir. Çünkü vadeli bir alışverişte beklenen enflasyon, satılan malın fiyatına eklenerek satışa sunulur. Bu sebeple ayrıca bir enflasyon farkı istenmesi doğru olmaz. Aslında bu görüşe göre enflasyon farkı, vade farkı ile telâfi edilmiş olarak görülmektedir.⁴⁰³ Bununla birlikte bu yaklaşımın farklı bakış açılarına göre iki istisnası vardır. Birinci istisnaya göre vadesi gelen borç geciktirilirse enflasyon farkının alınabileceğidir.⁴⁰⁴ İkinci istisnaya göre ise vadeli fiyat belirlenirken enflasyon oranı bu fiyata katılmazsa veya vadeli akdi yapanlar, sonraki bir tarihte enflasyon oranını belirleyip buna göre ödeme yapma üzerinde anlaşılırlarsa yine birincide olduğu gibi enflasyon farkı istenebilir.⁴⁰⁵

b. Borcun Endekslenmesi Durumunda

Borcun endekslenmesi durumu, sarf akdinin konusudur. Zira borçlanılan paranın ödeme zamanındaki kur üzerinden başka bir para birimiyle ifâ edilebilirliği sarf akdi kapsamında tartışılmıştır. Bu bağlamda denilebilir ki dinar veya Türk lirası olarak alınan borcun ödeme günündeki kura göre dirhem veya dolar üzerinden ödenmesi örneğinde olduğu gibi böyle bir işleme fukahânın çoğu tarafından cevaz verilmiştir.⁴⁰⁶ Bu bilgiler doğrultusunda meseleye bakıldığında endekslenen borçtan ayrıca enflasyon farkının istenip istenemeyeceği sorusu gündeme gelmektedir. Bu kapsamda ayrıca enflasyon farkının istenemeyeceğini benimseyen bir yaklaşımın mevcut olduğu görülmektedir. Buna göre borcun altın ve döviz vb.

⁴⁰³ Aktepe, *Katılım*, 71; Y. Şafak, “Enflasyon ve faiz”.

⁴⁰⁴ Y. Şafak, “Enflasyon ve faiz”.

⁴⁰⁵ Aktepe, *Katılım*, 71.

⁴⁰⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 14/2-3; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/280-282; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/106-108; Bilal Aybakan, “Sarf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/139-140; DİB, “Alınan borç para vadesi geldiğinde ödenmediği zaman altına çevrilerek vadesi uzatılabilir mi?”; Borcun başka bir para birimi üzerinden ödenmesi konusunda daha geniş bilgi için bk. Songür, *Enflasyonlu Ortamda Ödeme*, 98-103.

bir şeye endekslenerek verilmesi halinde artık alacaklı için enflasyon farkını talep etmek gibi bir seçenek kalmaz. Şu ifadelerde bu yaklaşımı bulmak mümkündür:

“Borç, altına ya da dövizle endekslenmiş ise artık alacaklı altın ya da döviz almayı kabul etmiş demektir. Altın ve döviz düşerse enflasyon farkının alınması kararlaştırılmaz. Yani alacaklı her halükârda değeri artan almayı garantilemek üzere birden fazla enstrümana endeksleme yapamaz. Zira bu borçluya haksızlık anlamına gelir.”⁴⁰⁷

Buna göre denilebilir ki taraflar, akdin başında yaptıkları anlaşmaya bağlı kalmalıdır. Aksi halde yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere bir tarafın haksız bir çıkar sağlaması söz konusu olur. Dolayısıyla borç akdinde enflasyon, altın veya döviz vb. endekslerden sadece biri tercih edilebilir. Ayrıca belirtilmelidir ki bu ifadelerde de görüldüğü üzere bir yaklaşıma göre borcun ödeme günündeki kur üzerinden altın veya döviz olarak ifâ edileceği hakkında akdin başında yani borcun verilmesi esnasında anlaşma sağlanabileceği meşrû iken diğer bir yaklaşımda baştan böyle bir şey konuşulamayacağı; dolayısıyla akit kurulduktan sonra tarafların razı olması kaydıyla böyle bir anlaşma yapılabileceği benimsenmiştir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 33.

⁴⁰⁸ Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 137-138; AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları*, 57; DİB, “Alınan borç para vadesi geldiğinde ödenmediği zaman altına çevrilerek vadesi uzatılabilir mi?”.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İktisat ilminin önemli konuları arasında yer alan enflasyon, paranın satın alım gücünü düşürmekte ve insanların ticarî vb. muamelelerini etkilemektedir. Vadeli alışveriş, borç vb. araya zaman giren akitlerde söz konusu olan enflasyon ve buna bağlı olarak parada oluşan değer kaybı diğer bir ifadeyle enflasyon farkı hakkında nasıl bir tavır takınılacağı İslâm hukukunun da gündeminde olmuştur. Klasik ve modern dönem İslâm hukukçularına göre enflasyon farkının mahiyeti ve hükmünün araştırıldığı bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Enflasyonla ilişkilendirilebilecek birtakım örnekler, ilk devirlerden itibaren İslâm toplumlarında da görülmüş ve hukukçuların ilgi alanına girmiştir. Bu bağlamda fıkıh literatüründe yer alan rahs olayı ile enflasyon arasında benzerlik kurmanın mümkün olduğu söylenebilir.

İslâm hukukuna göre özellikle bir malın başka bir mal veya hizmetin bedeli olduğu anda para vasfı kazandığı görülmüştür. Ayrıca paranın işlevlerine dair İslâm hukuku kaynaklarında yeterince mâlûmat bulunduğu ve bu işlevlerin günümüz iktisatçılarının belirttiği işlevlerle büyük oranda benzerlik taşıdığı anlaşılmıştır.

Mezheplerin baskın görüşü faizin dinar ve dirhem paralarla sınırlı olduğu şeklinde ise de günümüzde kullanılan para çeşitlerinin özellikle de kâğıt paranın faize konu olabileceği söylenebilir. Bu bağlamda Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerde semeniyyet illetine bağlı olarak bütün para çeşitleri doğrudan faize konu edilebilmekte; Hanefîler’de ise bu, dolaylı biçimde mümkün olmaktadır.

Hanefîler’de enflasyon farkı ile ilgili olarak; mislin ödenmesi, kıymetin ödenmesi, feshe gidilmesi ve sulh yapılması şeklinde dört farklı görüşe rastlanmaktadır. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise mislin ödenmesi ön planda olmakla birlikte zayıf görüşlerde kıymetin ödenmesi de yer almıştır. Ancak Şâfiîler’in kıymetin verilmesiyle ilgili görüşlerinde bir kapalılık bulunduğu da beirtilmelidir. Dolayısıyla mezheplerin her birinde farklı görüşler olmakla birlikte zamana bağlı olarak parada ortaya çıkan değer kaybına ilişkin baskın kanaat, mislin verilmesi yönünde olmuştur. Buna binaen mezheplerin genel olarak enflasyon farkına itibar

etmediği sonucuna varılmıştır. Güncel yaklaşımlar ise mezheplerdeki görüşlere oranla daha fazla çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar, mutlak olarak enflasyon farkına itibar etme; bunu belli şart ve kayıtlara bağlama ve bunun karşısında yer alarak belli durumlarda veya mutlak olarak enflasyon farkına itibar etmeme şeklinde tasnif edilebilir.

Enflasyon farkının ödenebilmesinde çoğunlukla Ebû Yûsuf'un görüşüne yer verilmekle birlikte Ebû Yûsuf, güncel çalışmalarda bulunan yaygın kanaatin aksine sadece felslerin değer kaybının ödenebileceğini beyan etmiştir. Bu sebeple Ebû Yûsuf'un görüşünün felslerin yanı sıra mağşûş para hakkında da geçerli olduğu şeklindeki yaygın kanaat doğru olmasa gerektir. Yine halkî paralarda yaşanacak enflasyon farkının ödenmemesi esas olmakla beraber Hanefî mezhebine ait bazı kaynaklarda Ebû Yûsuf'un bu paralarda da kıymetin verilebileceğini benimsediğini ifade eden şâz bir görüş tespit edilmiştir.

Enflasyon farkının ödenmesini câiz gören güncel yaklaşımlarda genellikle reel faize vurgu yapılmıştır. Özellikle akdin başında veya sonrasında talep edilen fazlalığın reel olması haram kapsamında; reel olmaması ise helâl kapsamında sayılmıştır. Bununla birlikte uç bir yaklaşım olarak teşvik kredileri ve malî ceza gibi durumlarda enflasyon farkından fazlasının alınabileceği ve buradaki reel faizin haram olmayacağı da ifade edilmiştir.

Enflasyon farkı kadar bir fazlalığın akdin başında şart koşulmaması kaydıyla ödenebileceğini benimseyen güncel yaklaşım, Ebû Yûsuf'un görüşüyle benzeşmektedir. Aşırı olması durumunda enflasyon farkının ödenmesine hükmeden güncel yaklaşımların bir özelliği de sulh kapısını açık bırakmış olmalarıdır. Bu görüşün de klasik dönemden bazı referansları bulunmaktadır.

Borç ödemesinin geciktirilmesiyle ilgili olarak sadece enflasyon farkı kadarlık zararın tazmini, sulhe gidilerek bu zararın paylaştırılması, enflasyon farkıyla birlikte masrafların tazmini, enflasyon farkı ve masraflarla birlikte muhtemel kazancın da tazmini gibi görüşlerin ileri sürüldüğü tespit edilmiştir. Yine enflasyon farkı eklenerek borcun yapılandırılmasına cevaz veren görüşe de rastlanmıştır.

Bir kısım güncel yaklaşımlara göre enflasyon farkının ödenmesi zorunluluk arz ederken diğer bir kısım yaklaşımlara göre bu tarafların tercihinin bırakılmıştır.

Paradaki değer kaybının veya enflasyon farkının hesaplanması diğer bir ifadeyle enflasyonun endeksi konusunda ise mezheplerde dinar, dirhem ve ticarî mala endeksleme gibi yol ve yöntemler tercih edilirken şart ve imkânların gelişmesiyle birlikte günümüz yaklaşımlarında farklı ve gelişmiş fiyat endeksleri önerilmiştir.

Mutlak olarak enflasyon farkının ödenmesini haram kılınan faiz kapsamında gören yaklaşım; aslolanın zimmetteki borcun misliyle ödenmesi olduğu, enflasyon farkıyla ödemede garar ve fahiş cehalet bulunduğu, fiyat endeksleriyle paraya değer biçilemeyeceği, enflasyonun belirsiz ve değişken olduğu vb. birçok gerekçe öne sürmektedir. Mezheplerdeki hâkim görüşün aksine enflasyon farkının ödenmesini çeşitli şekillerde kabul eden güncel yaklaşımlar ise paranın üzerindeki rakamın değil alım gücünün esas olduğu, reel olmayan fazlalığın haram kılınan faiz kapsamına girmediği, enflasyon farkını ödemenin adalet gereği olduğu ve zararı tazmin etme anlamı taşıdığı gibi gerekçeler üretmektedir.

Bizce enflasyon farkının zimmetteki borca eklenmeyip yalnızca borçlanılan miktarın ödenmesi, hem faiz şüphesinden sakınmak bakımından hem de ihtiyaten daha doğrudur. Çünkü enflasyon farkına itibar edilmesinde çeşitli sakıncalar mevcuttur. Öncelikle mutlak anlamda enflasyon farkına itibar eden görüşlerde yapılan reel olan-olmayan fazlalık şeklindeki ayırım faizle ilgili hadislere aykırı düşmektedir. Zira bu ayırım, paranın alım gücünü ifade eden enflasyon oranına nispetle yapılmaktadır. İlgili hadislerde ise altın ve gümüşle ilgili olarak maddî bir fazlalığın yasaklanmasından söz edilmiş olup bunların para biçimi olan dinar ve dirhem alım gücünden bahsedilmemiştir. Bununla birlikte akdin başında belirlenen faizin enflasyon farkını geçmeyeceğine kesin bir kanaat beslenmesi de geleceği bilme anlamı taşıdığından İslâm inancına muhalif olmakta; ayrıca akde zarar verecek bir tahminden öteye geçmemektedir. Yine akdin başında taraflardan birine karşılıksız menfaat temin edilmesi de faiz olacağından akdin fesadına yol açmaktadır. Özellikle teşvik kredilerinin yardım, kalkınma, istihdam vb. faydalar barındırmasından hareketle bunlarda reel faiz söz konusu olsa bile haram olmayacağı düşüncesi ise oldukça problemlili ve hatalıdır. Zira İslâm'da haram kılınan faiz türlerinden birinin gerçekleştiği herhangi bir borçta da borçlunun ihtiyacının giderilmesi veya borç alan kimsenin kâr getirecek bir yatırım yapması gibi bazı faydalar bulunabilir. Ayrıca bu yaklaşımın İslâm hukuk birikiminden bir

referansı da bulunmamaktadır. Çünkü Ebû Yûsuf, yalnızca akdin kurulmasından sonra meydana gelen değer kaybının ödenebileceğine hükmetmiştir. Enflasyon farkının sonradan hesaplanarak ödenmesini veya bunu enflasyonun aşırı olması kaydıyla câiz gören görüşlere gelince burada da enflasyon oranının tam olarak tespitinin mümkün olmayacağı; dolayısıyla akidde cehaletin meydana geleceği söylenebilir. Öte yandan aşırı enflasyon ortamında enflasyon farkının ödenmesi daha olumsuz sonuçlar da doğurabilir. Zira böyle bir ortamda anlık ve hızlı değişimler yaşandığından ödenecek miktardaki cehalet çok daha büyük olur ki bu da taraflar arasında daha büyük anlaşmazlıklara sebebiyet verebilir. Ödemenin geciktirilmesi halinde ceza olarak belli bir fazlalığın borca eklenmesinin de Câhiliye faiziyle aynı olduğu düşünülebilir.

Meseleye genel olarak bakıldığında da borcun enflasyondan etkilenmeyen ya da daha az etkilenen başka bir para birimi üzerinden ödenmesi gibi enflasyondan korunmanın birçok farklı yolu bulunduğu, enflasyon rakamlarının tespitinin tartışmaya ve manipüleyle açık olduğu ayrıca enflasyon farkını ödemeye cevaz vermenin suistimale kapı açabileceği, Müslümanlar açısından faizin anlamsızlaşıp normalleşmesine ve zamanla hiçbir faizli işlemde hassasiyet gösterilmemesine zemin hazırlayabileceği ve şüpheli şeylerden sakınılmasının İslâmî bir prensip olması şeklindeki gerekçelerden de hareketle bu meselede asıl ve doğru olanın zimmetteki anaparayı ödemek olduğu söylenebilir. Ebû Yûsuf'a ait görüşün bu doğrultuda yorumlanmaya uygun olduğu da ayrıca belirtilmelidir.

Bu çalışma konusunun daha derin ve geniş araştırmalara elverişli ve muhtaç olduğunu ifade etmek isteriz. Konunun disiplinler arası bir yaklaşımla ve farklı boyutlarıyla ele alınması daha nitelikli sonuçlar ve çözümler ortaya koyabilecektir.

KAYNAKLAR

- AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları*. çev. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. İstanbul: TKBB Yayınları, 2018.
- Afşar, Muharrem vd. *İktisada Giriş-II*. ed. Necat Berberoğlu - Levent Erdoğan. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2. Basım, 2013.
- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Akşit, Mustafa Cevat. *İslâm'da Ticâret Prensipleri*. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 3. Basım, 2019.
- Aktepe, İshak Emin. *Katılım Finans*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2017.
- Aktepe, İshak Emin. *Sorularla Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2013.
- Akyıldız, Ali. "Kâime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/212-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Akyüz, Müfit - Ertel, Nesrin. *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Dünya Yayınları, 3. Basım, 1990.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Âlim b. Alâ. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*. 20 Cilt. Diyoğend: Mektebetü Zekerîyyâ, 2010.
- Alkış, Alpaslan. "İslâm Hukukunda Faizin İleti". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 31 (30 Haziran 2018), 113-160. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksuifd/378508>
- Alshami, Mohamad Abdulaziz. *İslam Şeriatinin Enflasyona Bakış Açısı*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Aren, Sadun. *100 Soruda Para ve Para Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, 2013.

- Artuk, İbrahim. “Fels”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/309-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aybakan, Bilal. “Sarf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/137-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Borç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/285-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. <https://islamansiklopedisi.org.tr/borc>
- Aypek, Nevzat vd. *Ekonomik Terimler Sözlüğü: Ekonomi, İşletme, Finans, Bankacılık, Borsa ve Dış Ticaret “Açıklamalı ve İngilizce Karşılıklı”*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2009.
- Bakkal, Ali. “İslâm Hukukunda Para ve Fâiz Telâkkîsi Zâviyesinden Enflasyon Farkının Ödenmesi Problemi”. *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995), 45-80. <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=6125625&tarama=ali+bakkal>
- Ba’lî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravzü’n-nedî şerhu Kâfi’l-mübtedî*. 2 Cilt. Dimaşk-Beyrut: Dârü’n-Nevâdir, 2007.
- Bayındır, Abdulaziz. *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016.
- Baysa, Hüseyin. *İslam Hukukunda Ribânın İleti*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004. <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhhtzt.php?navdil=tr&tidno=13902&tarama=%C3%B6mer+faruk+habergetiren>
- Beki, Abdulaziz. ““Faizli İşlemin Enflasyon Altındaki Faizinin Caiz Olduğu” Görüşüne Reddiye”. *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları* 1 (2008), 128-136.
- Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu’l-büldân*. Beyrut: Müessesetü’l-Meârif, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü’l-esrâr ’an Usûli’l-Pezdevî*. 4 Cilt. Dersaadet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1308.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *el-Minehu's-şâfiyât bi-şerhi Müfredâtî'l-İmâm Ahmed*. 2 Cilt. Riyad: Dârü Künûzi İşbîliyâ, 2006.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *er-Ravzû'l-mürbi' şerhu Zâdi'l-müstakni'*. by.: Müessesetü'r-Risâle-Dârü'l-müeyyed, t.y.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*. 6 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1983.
- Cemel, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî. *Hâşiyetü'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*. 5 Cilt. Beyrut: İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1305.
- Civelek, Aslı. *İslâm Hukuku Açısından Kripto Paralar*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Cîzânî, Muhammed b. Hüseyin. *Fıkhü'n-nevâzil*. 4 Cilt. Medine: Dârü İbni'l-Cevzî, 2. Basım, 2006.
- Çarpan, İlknur vd. *Selt Learner's Dictionary*. ed. Fatih Kılıç. İstanbul: Neşe Matbaacılık, 3. Basım, 2007.
- Çeker, Orhan. “5. Oturum: ‘Altın İşlemleri İle İlgili Dini Sorunlar’: Müzakereler”. *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-III*. 508-516. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Dâ'iretü'l-İftâ, Dâ'iretü'l-İftâi'l-Âmm. “Keyfe Yüraddü'd-Deynü İzâ Tegayyerat Kîmetüh”. Erişim 14 Şubat 2021. <http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=444>
- Dâ'iretü'l-İftâ, Dâ'iretü'l-İftâi'l-Âmm. “Lâ Yehillü li'd-Dâini Ehzü Kadrin Zâidin 'an Deynihi Mukâbile'l-Mümâtale”. Erişim 15 Şubat 2021. <http://aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=3054>
- Dalgın, Nihat. “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 77-110.
- Darîr, Sıddık Muhammedü'l-Emin. “Fâiz Oturumuyla İlgili Müzakere Raporu”. *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*. ed. Mehmet Bayyigit. 813-822. Konya: KOMBAD Yayınları, 1996.

Dârû'l-İftâ, Dârû'l-İftâi'l-Lîbiyye. “et-Ta’vîzü bi'l-Ukûbeti'l-Mâliyye”. Erişim 14 Şubat 2021.

2021.

Dârû'l-İftâ, Dârû'l-İftâi'l-Lîbiyye. “Hel Yelzemü Reddû'd-Deyni bi'l-'Umleti'l-letî Veka'at bihâ'l-İstidâne”. Erişim 14 Şubat 2021.

 $i'1-i$

2021.

Dârü'l-İftâ, Dârü'l-İftâi'l-Lîbiyye. “Hükmü Garâmeti't-Te'hîri 'ani's-Sedâd”.

14

2021.

Dârü'l-İftâ, Dârü'l-İftâi'l-Lîbiyye. “Hükmü Reddi'd-Deyni min 'Umletin Sâniye”.

14

2021.

Dârü'l-İftâ, Dârü'l-İftâi'l-Lîbiyye. "Hükmü Sedâdi'd-Deyni bi-'Umletin Uhrâ".

14

2021.

%d8%a8%d8%b9%d9%85%d9%84%d8%a9-
%d8%a3%d8%ae%d8%b1%d9%89-2/

Dârü'l-İftâ, Dârü'l-İftâi'l-Mısriyye. “ez-Ziyâdetü 'alâ Asli'd-Deyni bi't-Terâdî fî Mukâbili't-Te'hîr”. Erişim 08 Şubat 2021. <http://dar-alifta.org/ar/ViewFatwa.aspx?sec=fatwa&ID=15035>

Dârü'l-İftâ, Dârü'l-İftâi'l-Mısriyye. “Reddü'd-Deyni bi-Kîmeti'l-'Umle”. Erişim 08 Şubat 2021. <http://dar-alifta.org/ar/ViewFatwa.aspx?sec=fatwa&ID=11798>

Dârü'l-İftâ, Dârü'l-İftâi'l-Mısriyye. “Sedâdü'l-Karzi bi'l-Kîme”. Erişim 08 Şubat 2021. <http://dar-alifta.org/ar/ViewFatwa.aspx?sec=fatwa&ID=11793>

Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. Mısır: İhyâü'l-Kütübi'l-Arabîyye, t.y.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Alınan borç para vadesi geldiğinde ödenmediği zaman altına çevrilerek vadesi uzatılabilir mi?” Erişim 10 Şubat 2021. <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/38279/alinan-borc-para-vadesi-geldiginde-odenmedigi-zaman-altina-cevrilerek-vadesi-uzatilabilir-mi-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn2t8ij%2beDtMkJdRGirgyeb8%3d>

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Bankaların vadeli mevduat hesaplarına para yatırmanın dini hükmü nedir?” Erişim 10 Şubat 2021. <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/38623/bankalarin-vadeli-mevduat-hesaplarina-para-yatirmanin-dini-hukmu-nedir-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn2t8ij%2beDtMkJdRGirgyeb8%3d>

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Demir, çimento, mazot, un, vb. standart emtianın alışverişinden kaynaklanan para borcunun geciktirilmesi halinde, ödeme esnasında bu ürünlerin güncel değerini esas almak caiz midir?” Erişim 10 Şubat 2021. <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/38625/demir--cimento-mazot--un--vb--standart-emtianin-alisverisinden-kaynaklanan-para-borcunun-geciktirilmesi-halinde--odeme-esnasinda-bu-urunlerin-guncel-degerini-esas-almak-caiz-midir-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn2t8ij%2beDtMkJdRGirgyeb8%3d>

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından uygulanan Sosyal Konut Projesinin dini hükmü nedir?” Erişim 25 Haziran 2021.
<https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/38340/toplu-konut-idaresi--toki--tarafindan-uygulanan-sosyal-konut-projesinin-dini-hukmu-nedir-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn2t8ij%2beDtMkJdRGirgyeb8%3d>
- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. *Fetvalar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Dinler, Zeynel. *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 3. Basım, 1997.
- Doğan, Buhari vd. “Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/1 (2016), 405-425.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd/365596>
- Döndüren, Hamdi. “İslâm’da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”. *Para, Faiz ve İslâm*. 183-213. İstanbul: İSAV Yayınları, 1987.
- Dönmez, İbrahim Kâfi vd. “Kongre Sonuç Bildirileri: Fâiz”. *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*. ed. Mehmet Bayyigit. 1045-1053. Konya: KOMBAD Yayınları, 1996.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2019.
- Erkal, Mehmet. “Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz”. *Para, Faiz ve İslâm*. 161-182. İstanbul: İSAV Yayınları, 1987.
- Feyyûmî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu’l-münîr*. Kahire: Dârü’l-Maârif, 2. Basım, t.y.
- Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü’l-muhîr*. Beyrut-Lübnan: Müessesetü’r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ’ü ‘ulûmi’ d-dîn*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2005.
- Habergetiren, Ömer Faruk. *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=13902&tarama=%C3%B6mer+faruk+habergetiren>

Hammâd, Nezih. *İktisadî Fıkıh Terimleri*. çev. Recep Ulusoy. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Hanbelî, Osman b. Abdullah b. Câmi'. *el-Fevâidü 'l-müntehabâtü fî Şerhi Ahsari 'l-muhtasarât*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003.

Hançerlioğlu, Orhan. *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 11. Basım, 2009.

Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî. *Şerhu 'l-Haraşî 'alâ Muhtasari seyyidî Halîl*. 8 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 2. Basım, 1317.

Hasenî, Ahmet Hasan Ahmed. *İslâm'da Para*. çev. Adem Esen. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî. *ed-Dürrü 'l-muhtâr şerhu Tenvîri 'l-ebâr*. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn*. 2 Cilt. by.: y.e.y., t.y.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. "Para Değerinin Değişmesine İlişkin Hükümler". çev. Ömer Faruk Habergetiren. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8/16 (2010), 197-212. https://www.academia.edu/24522118/PARA_DE%C4%9EER%C4%B0N%C4%B0N_DE%C4%9E%C4%B0%C5%9EMES%C4%B0NE_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0N_H%C3%9CK%C3%9CMLER

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü 'l-muhtâr 'ale 'd-Dürri 'l-muhtâr*. 14 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 2003.

İbn Hacer, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî. *ez-Zevâcir 'an iktirâfi 'l-kebâ'ir*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatün Hicâzî, 1356.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ bi 'l-âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *İ'lâmü'l-muvakkı'în 'an rabbi'l-âlemîn*. 7 Cilt. Cidde: Dârü İbni'l-Cevzî, 1423.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*. 15 Cilt. Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin vd. *el-Mukni' ve's-Şerhu'l-kebîr ve'l-İnsâf*. 32 Cilt. İmbaba: Dârü Hicr, 1995.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, t.y.
- İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *en-Nehrü'l-fâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 7 Cilt. Beyrut: Şeriketü Alâaddin, 1283.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u fetâvâ Şeyhilislâm Ahmed İbn Teymiyye*. 37 Cilt. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Vizâratü's-Şûûni'l-İslâmiyyeti ve'l-Evkâfî ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, 2004.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Şerhu Fethi'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'n-Neccâr, Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fütûhî. *Muntehe'l-irâdât fî cem'i'l-Mukni' ma'a't-Tenkîh ve ziyâdât*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- İlîş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Minehu'l-celîl 'alâ Muhtasari'l-allâme Halîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî. *el-Mühimmât fî şerhi'r-Ravza ve'r-Râfî'î*. 10 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü İbn Hazm, 2009.
- Kalyûbî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme - Burullusî, Şehâbeddin Ahmed Umeyre. *Hâşiyetü'l-Kalyûbî ve Umeyre 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'alâ*

- Minhâci't-tâlibîn*. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, 1956.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Kaya, Ali. "İktisadî ve Ticarî Hayata Dair Fıkhî Problemler". *İslâm Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. 685-758. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Kur'an Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2014. <https://yayinsatis.diyaret.gov.tr/kur-an-yolu-meali-orta-boy-bilgisayar-hatli>
- Keleş, Ali. *İslâm'a Göre Para Kavramı (Tarihi, Tanımı ve Fonksiyonları)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998. <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=14014&tarama=islama+g%C3%B6re+para>
- Makrîzî, Takıyyüddîn. *Resâ'ilü'l-Makrîzî*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1998.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. 19 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Meclisü'l-Ûrûbbî, el-Meclisü'l-Ûrûbbiyyü li'l-İftâ'i ve'l-Buhûs. "el-Fetâvâ: Eserü't-Tedahhumi fi'n-Nukûd". Erişim 12 Şubat 2021. <https://www.e-cfr.org/blog/2018/11/07/%d8%a3%d8%ab%d8%b1-%d8%a7%d9%84%d8%aa%d8%b6%d8%ae%d9%85-%d8%a7%d9%84%d9%86%d9%82%d9%88%d8%af/>
- Meclisü'l-Ûrûbbî, el-Meclisü'l-Ûrûbbiyyü li'l-İftâ'i ve'l-Buhûs. "Karârâtü'l-Meclis: Eserü't-Tedahhumi fi'n-Nukûd". Erişim 12 Şubat 2021. <https://www.e-cfr.org/blog/2018/11/08/%d8%a3%d8%ab%d8%b1-%d8%a7%d9%84%d8%aa%d8%b6%d8%ae%d9%85-%d8%a7%d9%84%d9%86%d9%82%d9%88%d8%af-2/>
- Meclisü's-Sûrî, el-Meclisü'l-İslâmiyyü's-Sûrî. "Eserü Tegayyüri Kîmeti'l-'Umle 'alâ Edâ'i'l-Hukûk". Erişim 13 Şubat 2021. <https://sy-sic.com/?p=5390>

- Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmiyyi'd-Düvelî. "Karârun bi-Şe'ni Ahkâmi'l-İ'sâri ve'l-İflâsi fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye". Erişim 10 Şubat 2021. <https://www.iifa-aifi.org/ar/2343.html>
- Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmiyyi'd-Düvelî. "Karârun bi-Şe'ni'l-Bey'i bi't-Taksît". Erişim 10 Şubat 2021. <https://www.iifa-aifi.org/ar/1785.html>
- Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmiyyi'd-Düvelî. "Karârun bi-Şe'ni't-Tedahhumi ve Tegayyüri Kîmeti'l-'Umle". Erişim 10 Şubat 2021. <https://www.iifa-aifi.org/ar/5209.html>
- Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmiyyi'd-Düvelî. "Karârun bi-Şe'ni't-Tedahhumi ve Tegayyüri Kîmeti'l-'Umle". 2021-02-08. Erişim 08 Şubat 2021. <https://www.iifa-aifi.org/ar/2074.html>
- Merdâvî, Alâeddin. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*. 12 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1956.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 8 Cilt. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- Mustafa, İbrâhim vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Kahire: Mektebetü'ş-Şürûki'd-Düveliyye, 4. Basım, 2004.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî. *en-Nukûd ve'l-mekâyil ve'l-mevâzîn*. Bağdat: Vizâratü's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, 1981.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.y.

- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. 12 Cilt. Beyrut-Dımaşk-Amman: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1991.
- Orman, Sabri. "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz". *Para, Faiz ve İslâm*. 1-68. İstanbul: İSAV Yayınları, 1987.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Özdirek, Recep. "Vade Farkı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/416-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öztürk, Salih - Öner, Müşerref. "Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ile Faiz Oranları Arasındaki İlişki: 1980-2018 Dönemi". *Al-Farabi International Journal on Social Sciences* 5/2 (31 Mayıs 2020), 187-198. <https://doi.org/10.46291/Al-Farabi.050214>
- Parasız, İlker. *İktisada Giriş*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 6. Basım, 2000.
- Peşe, Ahmet Muhammet. "Hanefî Faiz Teorisi Bakımından Vadeli Altın Satışı". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2020), 1417-1434. <https://doi.org/10.17859/pauifd.807335>
- Peşe, Ahmet Muhammet. "Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (30 Aralık 2019), 475-494. <https://doi.org/10.18498/amaillad.613476>
- Rahûnî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf. *Hâşiyetü'r-Rahûnî 'alâ Şerhi'z-Zürkânî li-Muhtasarı Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1978.
- Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Ruhaybânî, Mustafa es-Süyûtî. *Metâlibü üli'n-nühâ fî şerhi Gâyeti'l-müntehâ*. 6 Cilt. Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1961.
- Sahillioğlu, Halil. "Dinar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/352-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sahillioğlu, Halil. "Dirhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/368-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü 'l-kübrâ li 'l-İmâm Mâlik b. Enes*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. *Kitâbü 'l-Emvâl*. 2 Cilt. Mısır: Dârü'l-Hedyi'n-Nebevî, 2007.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Ma'rife, 1989.
- Songür, Haluk. *İslâm Hukukunda Enflasyonlu Ortamda Ödeme*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü 'l-mensûr fî 't-tefsîri 'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2011.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Hâvî li 'l-fetâvî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Şahin, Hakan. *İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.
- Şeyh Nizâm vd. *el-Fetâva 'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Bulak: Dârü Sâdır, 2. Basım, 1310.
- Şinkîti, Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî. *Levâmi 'u'd-düreri fî hetki estâri 'l-Muhtasar*. 15 Cilt. Nuakşot: Dârü'r-Rıdvân, 2015.
- Şirvânî, Abdülhamîd el-Mekkî - Abbâdî, Ahmed b. Kâsım. *Havâşî Tuhfeti 'l-muhtâc bi-şerhi 'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa Muhammed, 1938.
- Tabakoğlu, Ahmet. "İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme". *Para, Faiz ve İslâm*. 79-90. İstanbul: İSAV Yayınları, 1987.
- Tekin, Oğuz. "Sikke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/179-184. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ticaret Hukuku, İslam Ticaret Hukuku. "Faiz Oturumu Sonuç Bildirisi". Erişim 27 Haziran 2021. <http://www.islamticarethukuku.org/faiz-oturumu-sonuc-bildirisi-73h.htm>
- Timurtâşî, Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî. *Risâletü bezli 'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tagayyüri 'n-nukûd*. Kudüs: Câmiatü'l-Kudüs, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü 't-Tirmizî*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413.

- Topal, Şevket. “Re'sülmâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/7-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Tuğ, Salih vd. “Faiz Sonuç Bildirisi”. *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”*. ed. Mehmet Bayyigit. 1145-1154. Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Turay, Fatih. *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Turnbull, Joanna vd. *Oxford Wordpower Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 3. Basım, 2006.
- Yaran, Rahmi. “Türk Hukukundaki Temerrüt Faizinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*. ed. Mehmet Bayyigit. 703-718. Konya: KOMBAD Yayınları, 1997.
- Y. Şafak, Yeni Şafak. “Enflasyon ve faiz”. Erişim 20 Haziran 2021. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/enflasyon-ve-faiz-10663>
- Y. Şafak, Yeni Şafak. “Enflasyon ve siyonizm belası”. Erişim 20 Haziran 2021. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/enflasyon-ve-siyonizm-belasi-2058748>
- Y. Şafak, Yeni Şafak. “Faiz, enflasyon ve para”. Erişim 20 Haziran 2021. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/faiz-enflasyon-ve-para-29814>
- Y. Şafak, Yeni Şafak. “Türkiye ismi ve enflasyon farkı”. Erişim 20 Haziran 2021. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/turkiye-ismi-ve-enflasyon-farki-2058682>
- Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn. *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. 4 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1313.
- Zeylaî, Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyyetü'l-Kübrâ, 1314.
- Zeytinoğlu, Erol. “İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz”. *Para, Faiz ve İslâm*. 91-116. İstanbul: İSAV Yayınları, 1987.

Zürkânî, Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed. *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muhtasarı seyyidî Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

